

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

**Η Διαμόρφωση των Οντολογικών Πεποιθήσεων της Κυρίαρχης Πολιτισμικά
Ομάδας, της Θυματοποίησης των Μεταναστών και των Ιδεολογιών
Επιπολιτισμοποίησης.**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΙΩΑΝΝΑ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

A.M. 0603M005

Επιβλέπων καθηγητής: Τηλέμαχος Ιατρίδης

Αθήνα, 2010

Για τη συμβολή του στην εκπόνηση αυτής της εργασίας, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επόπτη καθηγητή μου κ. Τηλέμαχο Ιατρίδη, ο οποίος μου παρείχε τις βασικές κατευθύνσεις, θεωρητικές και εμπειρικές, με ενθάρρυνε και με βοήθησε σε όλα τα βήματα που έκανα και με στήριξε στην προσπάθειά μου να κατανοήσω τη δυναμική των σχέσεων Ελλήνων-Μεταναστών. Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους συναδέλφους μου διότι έλαβα την αμέριστη συμπαράστασή τους στην προσπάθειά μου να ολοκληρώσω αυτό το εγχείρημα καθώς και τους φίλους και γονείς μου για τη στήριξή τους.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στην παρούσα εργασία, επιχειρείται η σύνθεση θεωρητικών εννοιών προερχόμενων από τον κλάδο της κοινωνικής ψυχολογίας στην προσπάθειά μας να δούμε πώς σκιαγραφείται από τα μέλη της κυρίαρχης πολιτισμικά ομάδας η εικόνα των μεταναστών. Η πολυεπίπεδη εξέταση του κοινωνικού αντικειμένου που προτάσσει η θεωρία των κοινωνικών αναπαραστάσεων αποτέλεσε τον ακρογωνιαίο λίθο της μελέτης μας, ώστε να συνδυάσουμε τα ευρήματα ερευνών διαφόρων θεωρητικών κατευθύνσεων. Συγκεκριμένα, επιχειρούμε να διασταυρώσουμε τη θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας με την υπόθεση της οντολογιοποίησης, τη μελέτη των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και τις θεωρίες επιπολιτισμοποίησης. Στόχος μας είναι να συμβάλλουμε στη μελέτη της πολυσχιδούς ταυτότητας του μετανάστη και της αξιολόγησής της η οποία ξεπερνά τη διάσταση αρνητικό-θετικό και επικεντρώνεται σε νόρμες, ιδεολογίες και άλλες κοινωνικές αναπαραστάσεις, θίγοντας πολλές φορές ακόμα και την ίδια την ανθρώπινη φύση των μεταναστών. Επιχειρούμε, λοιπόν, να μελετήσουμε νέες μορφές προκατάληψης απέναντι στο μετανάστη που εκδηλώνονται μέσω της ελλειμματικής ανθρώπινης ταυτότητας που του αναγνωρίζεται, όπως αυτές πλαισιώνουν και πλαισιώνονται από τις ιδεολογίες επιπολιτισμοποίησης που μπορεί να κυριαρχούν. Τα ευρήματα της έρευνας αποδεικνύουν τη διαφοροποίηση των μεταναστών ως προς την ανθρώπινη υπόστασή τους, τη θυματοποίησή τους και τις εκτιμώμενες και επιθυμητές συμπεριφορές προσαρμογής τους.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	6
Η ΟΙΚΕΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΜΕΣΩ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΤΗΓΟΡΙΟΠΟΙΗΣΕΩΝ	6
ΚΟΙΝΩΝΙΟΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΟΥ «ΜΟΝΤΕΡΝΟΥ ΡΑΤΣΙΣΜΟΥ»	7
Η ΕΠΙΚΕΝΤΡΩΣΗ ΤΗΣ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗΣ ΤΩΝ ΕΘΝΙΚΩΝ ΜΕΙΟΝΟΤΙΚΩΝ ΟΜΑΔΩΝ ΣΕ ΟΝΤΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΕΠΟΙΘΗΣΕΙΣ: Η «ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΟΥΣΙΑ»	13
ΟΙ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΕΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΟΥ	18
Η ΑΠΕΙΛΗ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ ΤΩΝ ΕΘΝΙΚΩΝ ΟΜΑΔΩΝ	22
Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΙΔΕΟΛΟΓΙΩΝ ΕΠΙΠΟΛΙΤΙΣΜΟΠΟΙΗΣΗΣ	25
Η ΚΑΝΟΝΙΣΤΙΚΗ ΑΡΧΗ ΤΟΥ ΣΕΒΑΣΜΟΥ ΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ	29
ΔΙΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ	33
ΠΡΟΕΡΕΥΝΑ	37
ΕΡΕΥΝΑ	40
ΜΕΘΟΔΟΣ	40
<i>Συμμετέχοντες</i>	40
<i>Διαδικασία και Χειρισμός των Ανεξάρτητων Μεταβλητών</i>	40
<i>Μέσα Συλλογής Ερευνητικών Δεδομένων</i>	42
<i>Κλίμακα μέτρησης «οντολογικής διαφοροποίησης»</i>	42
<i>Κλίμακα μέτρησης της «θυματοποίησης» των εθνικών ομάδων</i>	43
<i>Κλίμακα μέτρησης της στρατηγικής επιπολιτισμοποίησης</i>	43
ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ	45
<i>Η Οντολογική Διαφοροποίηση των Αλβανών και των Πακιστανών</i>	45
<i>Ανθρώπινα Δικαιώματα</i>	45
<i>Συσχέτιση Οντολογοποίησης και Θυματοποίησης</i>	46
<i>Στρατηγικές Επιπολιτισμοποίησης</i>	46
<i>Εκτιμώμενες Συμπεριφορές Διατήρησης Κουλτούρας</i>	50
<i>Εκτιμώμενες Συμπεριφορές Υιοθέτησης Κουλτούρας</i>	51
<i>Επιθυμητές Συμπεριφορές Διατήρησης Κουλτούρας</i>	52
<i>Επιθυμητές Συμπεριφορές υιοθέτησης ελληνικής κουλτούρας</i>	53
<i>Διαφορές μεταξύ Εκτιμώμενων και Επιθυμητών Συμπεριφορών Διατήρησης της Κουλτούρας Καταγωγής</i>	53

<i>Οικονομικά Στοιχεία Κουλτούρας</i>	53
<i>Πολιτισμικά Στοιχεία Κουλτούρας</i>	55
<i>Διαφορές μεταξύ Εκτιμώμενων και Επιθυμητών Συμπεριφορών</i>	
<i>Υιοθέτησης της Ελληνικής Κουλτούρας</i>	56
<i>Οικονομικά Στοιχεία Κουλτούρας</i>	56
<i>Πολιτισμικά Στοιχεία Κουλτούρας</i>	57
ΣΥΖΗΤΗΣΗ	57
<i>Κριτική Ανασκόπηση</i>	64
<i>Επίλογος</i>	66
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	68
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	75

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Οικειοποίηση της Πραγματικότητας μέσω των Κοινωνικών Κατηγοριοποιήσεων

Σκοπός των κοινωνικών αναπαραστάσεων είναι να συμβάλλουν στην προσπάθεια του υποκειμένου να διαχειριστεί την καινοτομία ή ένα πολύπλοκο θεωρητικό πλαίσιο, να συγκεκριμενοποιήσουν το άγνωστο και το αφηρημένο, όπως αναφέρει ο Moscovici (1961/1976), να μετατρέψουν μια έννοια σε εικόνα. Μια από τις διαδικασίες που συντελείται κατά τη δημιουργία και εξέλιξη των κοινωνικών αναπαραστάσεων είναι η «αντικειμενοποίηση».

Στην κοινωνική σκέψη, οι μετανάστες είναι φορείς καινοτομίας, νέων ιδεών, αντιλήψεων, πρακτικών οι οποίες κυοφορούνται στην κουλτούρα που αντιπροσωπεύουν και οι οποίες νοηματοδοτούν την πραγματικότητα την οποία βίωναν στη χώρα καταγωγής τους και την οποία βιώνουν στη χώρα στην οποία μεταναστεύουν. Εκείνοι που ανήκουν στην κοινωνία που υποδέχεται τους μετανάστες έρχονται αντιμέτωποι με τη διαφορετικότητα και την καινοτομία που φέρουν οι μετανάστες, την οποία, όμως, επενδύουν με τις δικές τους πεποιθήσεις και αξίες. Και οι δύο επιδιώκουν να εξοικειωθούν με τα νέα δεδομένα της πραγματικότητάς τους. Οι μετανάστες, από τη μία μεριά, προσπαθούν να κάνουν οικείο ένα νέο περιβάλλον, το οποίο συνθέτουν οι πεποιθήσεις, οι ερμηνείες και οι πρακτικές της κοινωνίας που τους υποδέχεται. Τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής, από την άλλη, επιχειρούν να οικειοποιηθούν τις νέες ιδέες, αντιλήψεις και πρακτικές των μεταναστών.

Μέσω της κοινωνικής κατηγοριοποίησης και των στερεοτύπων, σύμφωνα με τη Χρυσοχόου (2005), οι αφηρημένες κοινωνικές σχέσεις μεταξύ των μεταναστών και των κατοίκων της χώρας υποδοχής μεταφράζονται σε κοινωνικές κατηγορίες και έτσι γίνονται συγκεκριμένες οντότητες οι οποίες φέρουν κάποιο νόημα. Το αποτέλεσμα της κατηγοριοποίησης είναι η αντικειμενοποίηση των κοινωνικών σχέσεων και των αξιών που συνδέονται με αυτές (Chrysochoou, 2000).

Οι Vala, Lopes, Lima και Brito (2002) εξετάζοντας ιστορικά τις αναπαραστάσεις των εθνικών ομάδων περιγράφουν τη διαδικασία δημιουργίας των κοινωνικών αναπαραστάσεων για τις εθνικές ομάδες, με την οποία καταδεικνύεται ο διαφορετικός τρόπος νοηματοδότησης της πραγματικότητας από το κοινωνικό

υποκείμενο διαχρονικά. Η διαμόρφωση και εξέλιξη των κοινωνικών αναπαραστάσεων των εθνικών ομάδων υπόκεινται σε νόμους, κανόνες και νόρμες, σε πλείστους ψυχολογικούς και κοινωνικούς παράγοντες, καθώς και στις εκάστοτε ιστορικές συγκυρίες.

Οι ανωτέρω ερευνητές αναφέρουν ότι στην Αρχαία Ελλάδα και τη Ρώμη, παρατηρούμενες και προσλαμβανόμενες συμπεριφορικές διαφορές οδήγησαν στη δημιουργία πολιτισμικών κατηγοριών που επέτρεπαν την εξαγωγή συμπερασμάτων σε βαθύτερες γονοτυπικές διαφορές. Τη διαδικασία αυτή την ονομάζουν εθnikοποίηση και την ταυτίζουν με την πολιτισμική ουσιοκρατία, σύμφωνα με την οποία οι παραδόσεις των ομάδων παράγουν ουσία. Και από τη στιγμή που αποδίδεται ουσία σε μια κατηγορία, η κατηγορία γίνεται κοινωνικά και ψυχολογικά πραγματική (Demoulin, Leyens, και Yzerbyt, 2006).

Της εθnikοποίησης έπεται, ιστορικά, η φυλετοποίηση, όπως ονομάζουν τη φυλετική κατηγοριοποίηση και την ταυτίζουν με τη βιολογική ουσιοκρατία. Ξεκινά από ένα φυσικό φαινόμενο, για παράδειγμα το χρώμα, που δίνει τη δυνατότητα αναφοράς σε γονοτυπικές διαφορές και εν συνεχεία σε αυτό ανάγονται πολιτισμικές και συμπεριφορικές διαφορές. Οι βιολογικές, λοιπόν, διαφορές υπογραμμίζουν την κουλτούρα και τα πρότυπα συμπεριφοράς και με αυτόν τον τρόπο η φυλή εμπραγματώνεται, δηλαδή από αφηρημένη και αυθαίρετη έννοια που είναι μετατρέπεται σε μη αμφισβητούμενη ή ακόμη και νομιμοποιημένη έννοια (Χρυσόχοου, 2005).

Όλες οι ομάδες ουσιοποιούνται, υπό την έννοια ότι αποδίδεται σε αυτές μια υπονοούμενη πραγματικότητα και το να ανήκει κανείς σε μια κατηγορία οφείλεται σε κάτι μη υλικό που, αν και αφηρημένο και δύσκολο να προσδιοριστεί, είναι παράλληλα πραγματικό. Σύμφωνα με τον Leyens κ.α. (2003), η ουσία είναι το «κάτι» το οποίο είναι αναγκαίο, μια δεδομένη στιγμή, προκειμένου να αποτελεί μια κοινωνική κατηγορία μέλος της ανθρωπότητας. Αυτό το «κάτι» μπορεί να είναι η γλώσσα, η βιολογία, η θρησκεία.

Κοινωνιοψυχολογική Ανάλυση του «Μοντέρνου Ρατσισμού»

Η δημιουργία των κοινωνικών αναπαραστάσεων εξαρτάται από πλείστους παράγοντες που εγγράφονται στη σφαίρα της καθημερινής μας επικοινωνίας με τους συνανθρώπους μας, στον τρόπο λειτουργίας των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης και

στις διαδικασίες κοινωνικής επιρροής, στην ένταξη μας σε μια ομάδα και στις μεμαθημένες αξίες, νόρμες και αντιλήψεις που αυτή συνεπάγεται. Δεν αποτελούν, όμως, δημιουργήματα παθητικής αποδοχής εξωτερικών επιρροών. Η ατομική γνώση αντλεί το περιεχόμενο της από μία πλούσια και ποικιλόμορφη μήτρα γνωμών, συμβόλων, ιδεών, κοινωνικών αναπαραστάσεων από την οποία το υποκείμενο τροφοδοτείται, ώστε να συνθέσει και να διαμορφώσει τη δική του αναπαράσταση της πραγματικότητας. Υπάρχει, δηλαδή μια κοινή βάση γνώσης που καθιστά εφικτή την επικοινωνία (Χρυσόχοου, 2005) αλλά και που διαμορφώνεται από αυτήν.

Η τοποθέτηση του υποκειμένου στην κοινή αυτή βάση γνώσης καθορίζεται από πολλές παραμέτρους. Σύμφωνα με τον Doise (1992), η καθημερινή σκέψη επικεντρώνεται σε στάσεις και αξίες σε ατομικό επίπεδο (ψυχολογική επικέντρωση), στον τρόπο που οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται τις κοινωνικές σχέσεις μεταξύ των κοινωνικών ομάδων, την κοινωνική δομή (κοινωνιοψυχολογική επικέντρωση), στην ένταξη των ατόμων σε ομάδες και στις κοινές κοινωνικές σχέσεις και εμπειρίες (κοινωνιολογική επικέντρωση). Η συγκεκριμενοποιημένη νέα γνώση, ως απόρροια της διαδικασίας της αντικειμενοποίησης, λοιπόν, ενσωματώνεται στη γνωστική μας δομή.

Οι έρευνες σχετικά με τους μετανάστες εκτείνονται σε ένα αντίστοιχο με το ανωτέρω πεδίο ανάλυσης, ανάλογα με τον επιστημολογικό προσανατολισμό των ερευνητών και τις αναπαραστάσεις τους για το αντικείμενο της κοινωνικής ψυχολογίας. Κάποιες έρευνες, όπως η θεωρία της αυταρχικής προσωπικότητας των Adorno, Frenkel-Brunswik, Levinson και Sanford (1950), επικεντρώνονται στις διατομικές διαφορές και στα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας που συνδέονται με την ανάπτυξη των προκαταλήψεων. Κάποιες άλλες εστιάζουν στις διαφορές των υποκειμένων ανάλογα με την ένταξη τους σε μια ομάδα, όπως οι μελέτες των Sherif, Harvey, White, Wood και Sherif (1954). Μερικές, ωστόσο, προσεγγίσεις, για τις οποίες γίνεται αναλυτικά λόγος στη συνέχεια, διερευνούν τη σχέση των προκαταλήψεων με τους κανόνες και τις νόρμες που επικρατούν για άλλα κοινωνικά αντικείμενα και προσπαθούν να συνδέσουν τα διαφορετικά επίπεδα διερεύνησης των κοινωνικών αναπαραστάσεων των μεταναστών.

Η θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας δίνει έμφαση στην αλληλεξάρτηση αυτό-εκτίμησης και διομαδικών σχέσεων (Hog και Abrams, 1999) παρέχοντας ένα πολυεπίπεδο πεδίο μελέτης της προκατάληψης, συνδυάζοντας τα ατομικά κίνητρα με τη μελέτη του κοινωνικού πλαισίου ανάδυσης της ανθρώπινης συμπεριφοράς.

Σύμφωνα με τους Tajfel, Billig, Bundy και Flament (1971) είναι επαρκής η παρουσία δύο ομάδων σε γνωστικό επίπεδο, ακόμα δηλαδή και αν η διάκριση ενδοομάδας και εξωομάδας είναι αυθαίρετη και ο βαθμός ταύτισης με την ενδοομάδα είναι χαμηλός, για να εμφανιστούν φαινόμενα ενδοομαδικής ευνοιοκρατίας. Η διομαδική συμπεριφορά, ωστόσο, δεν εξαρτάται μόνο από την κατηγοριοποίηση αλλά και από το κίνητρο για θετική εικόνα του εαυτού και της ομάδας (Tajfel, 1978, Tajfel και Turner, 1979).

Επίσης, η διομαδική διάκριση μπορεί να προσλάβει διαφορετικές μορφές και εκδηλώσεις. Οι Brewer και Brown (1998) διαφοροποιούν την ενδοομοαδική ευνοιοκρατία, την υποτίμηση της εξωομάδας και τον κοινωνικό συναγωνισμό, ως διαφορετικές πτυχές της διομαδικής διάκρισης και συμπεριφοράς. Τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής κατά τη διαδικασία της κοινωνικής σύγκρισης θέλοντας να διαφυλάξουν τη θετική εικόνα του εαυτού και της ομάδας τους και μια θετική κοινωνική ταυτότητα -η οποία προέρχεται από τη γνώση του ατόμου ότι ανήκει σε μια ομάδα και από την αξία με την οποία είναι υπενδεδυμένη αυτή η ομάδα και αντανακλάται στα μέλη της- μπορεί να εκδηλώνουν προκαταλήψεις εναντίον ανθρώπων που ανήκουν σε διαφορετικές πολιτισμικά ομάδες ή να επενδύουν στην ομάδα τους μεγαλύτερη αξία. Αλλά και οι εθνικές μειονότητες μπορεί να προσπαθούν να ευνοήσουν την ενδοομάδα τους σε διαφορετικές διαστάσεις.

Ο κοινωνικός χαρακτήρας της διομαδικής συμπεριφοράς είναι εμφανής και στη θεωρία της αυτοκατηγοριοποίησης (Turner, Hogg, Oakes, Reicher και Wetherell, 1987, Turner και Oakes, 1989). Η κατηγοριοποίηση του εαυτού σε διομαδικό επίπεδο, οπότε και εκδηλώνεται διομαδική συμπεριφορά, έναντι της αυτοκατηγοριοποίησης σε ατομικό και σε υπερκείμενο επίπεδο, εξαρτάται από το πλαίσιο, δηλαδή από το πόσο ευκρινής είναι η συγκεκριμένη συμπεριφορά, πόσο προσιτή είναι η ομαδική ταυτότητα στο υποκείμενο και πόσο στο δεδομένο περιβάλλον οι ενδοκατηγοριακές είναι λιγότερες από τις διακατηγοριακές διαφορές (λόγος μετα-αντίθεσης), οπότε το υποκείμενο θα αναγνωρίσει τον εαυτό του ως μέλος μιας συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας. Στην περίπτωση αυτή τα υποκείμενα αυτοστερεοτυποποιούνται, αποδίδουν στον εαυτό τους τα χαρακτηριστικά της κοινωνικής ομάδας στην οποία κατηγοριοποιούνται και της οποίας θεωρούν τον εαυτό τους ανταλλάξιμο μέλος (αποπροσωποποίηση).

Ωστόσο, η αντίληψη για τον εαυτό και τον άλλο, δεν εξαρτάται μόνο από την ανάγκη για θετική αυτοεικόνα και την κοινωνική θέση της ενδοομάδας και της

εξωομάδας, ούτε από τις ενδοκατηγοριακές ομοιότητες και διακατηγοριακές διαφορές που επικρατούν σε δεδομένα περιβάλλοντα, αλλά και από το γενικότερο αναπαραστασιακό πλαίσιο στο οποίο εγγράφονται οι αναπαραστάσεις για τους μετανάστες. Κοινωνικές ρυθμίσεις, νόρμες και αξίες βρίσκονται στη βάση της αναπαράστασης των μεταναστών και συνιστούν τον κανονιστικό της χαρακτήρα. Σύμφωνα με τη θεωρία των κοινωνικών αναπαραστάσεων, το πληροφοριακό υλικό ταξινομείται, επιλέγεται, ελέγχεται και επαληθεύεται μέσα σε ένα μετασύστημα (Χρυσόχοου 2005), το οποίο ενεργοποιείται κατά τη διαμόρφωση των κοινωνικών αναπαραστάσεων και αρτιώνεται από αυτές τις κοινωνικές ρυθμίσεις, αξίες και νόρμες.

Η νόρμα του αντιρατσισμού έχει οδηγήσει στη μετάλλαξη των κοινωνικών αναπαραστάσεων των εθνικών μειονοτήτων και στην ανάδυση μιας νέας μορφής ρατσισμού. Ο Billig (1991) τονίζει ότι η μελέτη του μοντέρνου ρατσισμού δε θα έπρεπε να εστιάζεται μόνο στις εικόνες της πλειοψηφίας και στα στερεότυπα αλλά και στην μελέτη της ίδιας της έννοιας της προκατάληψης. Η προκατάληψη, όπως υποστηρίζει, δεν είναι κοινωνικά επιθυμητή. Διακρίνει την ύπαρξη μιας γενικής πολιτισμικής νόρμας εναντίον της προκατάληψης η οποία είναι τόσο ισχυρή ώστε την ενστερνίζονται ακόμα και οι φασίστες.

Ο Billig (1991) υποστηρίζει ότι η ιδεολογική βάση της κατηγορίας της προκατάληψης είναι το αίτημα της λογικότητας που επικρατεί σήμερα. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, ο προκατειλημμένος επιδιώκει να δικαιολογήσει τις πρακτικές του, αρνούμενος την προκατάληψή του ή προβάλλοντας την σε άλλους ή ακόμα και ενδύοντας με λογικές δικαιολογίες -με όρους βιολογίας, για παράδειγμα- τα εθνικιστικά του συναισθήματα, με σκοπό να αποφύγει την κριτική ότι είναι μη λογικός. Προσπαθεί να αποδείξει ότι ανήκει στην κοινότητα των λογικών ανθρώπων που στηρίζουν τις κρίσεις τους στα εξωτερικά γεγονότα και όχι σε προκατασκευασμένες αντιλήψεις και εντυπώσεις.

Η λογική, με την έννοια του Ορθού Λόγου που αναβίωσε την εποχή του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού, λοιπόν, αποτελεί και μία κοινωνική νόρμα που έχοντας εσωτερικευθεί διαμορφώνει τη σκέψη και την εκφορά της. Η κοινωνική πίεση που ασκείται στο υποκείμενο είναι εμφανής σε φράσεις όπως «Δεν είμαι προκατειλημμένος, αλλά...», όπου συνήθως ακολουθεί η έκφραση ρατσιστικών πεποιθήσεων. Η φράση αυτή, όπως υποστηρίζει ο Billig (1991), υποδηλώνει τη σύγκρουση δύο ιδεολογικών θεμάτων, εσωτερικευμένων στο γνωστικό σύστημα

πεποιθήσεων του υποκειμένου. Πρόκειται για την κοινωνική νόρμα της λογικότητας, από τη μια μεριά, και τον κανόνα της μη λογικής προκατάληψης, από την άλλη.

Οι Augoustinos και Every (2006) διαπίστωσαν ότι τα μέλη του Αυστραλιανού Κοινοβουλίου, με σκοπό να αποφύγουν κατηγορίες εις βάρος τους για ρατσισμό, χρησιμοποιούσαν πιο ήπιες μορφές έκφρασης αρνητικών απόψεων για τους μετανάστες. Με αυτόν τον τρόπο διασφάλιζαν θετική αυτό-εικόνα και θετικές εντυπώσεις, αμυνόμενοι απέναντι στο «ταμπού» του ρατσισμού αλλά και εκφράζοντας τελικά αυτό που δεν πρέπει να ειπωθεί. Επίσης, οι Hentges και Cambell (2007) απέδειξαν ότι αν και οι άνθρωποι κατηγοριοποιούν με βάση τη φυλή, έναντι άλλων κριτηρίων κατηγοριοποίησης, όπως το φύλο και τα μαλλιά, εντούτοις αποφεύγουν να χρησιμοποιήσουν τη φυλή για να εξηγήσουν τις κατηγοριοποιήσεις και επιλογές τους.

Η ισότητα και η ελευθερία αποτελούν παγκόσμια χαρακτηριστικά της ανθρώπινης φύσης και τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι στενά συνδεδεμένα με το σύστημα αξιών των δυτικών κοινωνιών (Staerke, Clemence και Doise, 1998). Μέσα σε αυτό το πλαίσιο σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, οι αποκάλυπτες διακρίσεις και οι έκδηλες εκφράσεις ρατσισμού δεν είναι κοινωνικά επιθυμητές. Αν και η φυλή έχει αντικειμενοποιηθεί και αποτελεί, κατά την άποψη του Moscovici (1988), μια πραγματικότητα και μια αναπαράσταση μέσω της οποίας κατανοούνται και ερμηνεύονται οι διαφορές μεταξύ των κοινωνικών ομάδων, σήμερα γίνεται αναφορά στη μετάβαση από τη διαδικασία της φυλετοποίησης σε αυτήν της φυσικοποίησης των πολιτισμικών διαφορών των κοινωνικών ομάδων. Ο βιολογικός αναγωγισμός των διομαδικών διαφορών είναι, πλέον, κοινωνικά κατακριτέος, ενώ η ετερότητα και η πολιτισμική διαφοροποίηση αποτελεί επιχείρημα του ρατσιστικού λόγου και μέσο εκλογίκευσης της ρατσιστικής συμπεριφοράς.

Από τη στιγμή που οι ιδέες της φυλής, των βιολογικών διαφορών και της πολιτισμικής ιεραρχίας δεν είναι κοινωνικά αποδεκτές, το να τονίζονται οι πολιτισμικές διαφορές αποτελεί έναν εμφανώς νόμιμο τρόπο να αντιμετωπίζονται συγκεκριμένες κατηγορίες ως κατώτερες, κατηγορίες οι οποίες προηγουμένως «φυλετικοποιούνταν» (Vala κ.α. 2002). Πρόκειται για την «ετερο-εθνικοποίηση» ως μια διαδικασία αποκλεισμού και υποβάθμισης των εθνικών μειονοτήτων βασισμένη στην απόδοση στον άλλο μιας άλλης κουλτούρας. Αφορά στη «φυσικοποίηση» και «εμπραγμάτωση» των πολιτισμικών διαφορών των κοινωνικών ομάδων μέσα από την οποία φιλτράρονται οι αναπαραστάσεις για τις κοινωνικές ομάδες (Vala, Pereira και

Costa-Lopes, 2008) και δικαιολογείται η υποβάθμισή τους. Αυτό μπορεί να αντιστοιχεί στον καθημερινό λόγο σε αιτιάσεις του τύπου «αυτοί είναι έτσι, ή συμπεριφέρονται με αυτόν τον τρόπο γιατί έχουν άλλη κουλτούρα ή προέρχονται από διαφορετικό πολιτισμό ή είναι διαφορετικοί». Η ετερο-εθνικοποίηση δεν αναγνωρίζεται ως παραβίαση της αντιρατσιστικής νόρμας αλλά χρησιμοποιείται ως δικαιολόγηση της διάκρισης.

Παρατηρείται, λοιπόν, μια μετακίνηση από τις βιολογικές διαφορές στις πολιτισμικές η οποία νομιμοποιεί τις διακρίσεις εις βάρος κάποιων εθνικών ομάδων. Αυτή η πολιτισμική ετερότητα δίνει τη δυνατότητα εκδήλωσης συγκαλυμμένων μορφών ρατσισμού. Οι Pettigrew και Meertens (1995) και Pettigrew (2008) έδειξαν ότι οι αποδιδόμενες διαφορές από μία κυρίαρχη εθνική ομάδα σε μια μειονοτική εθνική ομάδα συνδέονται με αρνητικές αναπαραστάσεις αυτής της εξω-ομάδας και αποτελούν συγκαλυμμένη έκφραση προκατάληψης, την οποία αποκαλούν *λανθάνων-άδηλο ρατσισμό*. Οι Gaetner και Dovidio (1986) αναφέρονται στους *αποστροφικούς ρατσιστές*, οι οποίοι πιστεύουν ότι οι ίδιοι δεν είναι ρατσιστές. Η συμπεριφορά τους εξαρτάται από την κατάσταση στην οποία βρίσκονται. Αν η κατάσταση δεν είναι διαφορούμενη, τότε συμπεριφέρονται με τον κοινωνικά επιθυμητό τρόπο, χωρίς να δείξουν ρατσισμό. Αν η κατάσταση είναι διαφορούμενη και μπορεί να δικαιολογηθεί η συμπεριφορά τους, τότε είναι πιθανό να επιδείξουν ρατσιστική συμπεριφορά.

Ο Van Dijk (1993) αναλύοντας το περιεχόμενο συζητήσεων που πραγματοποιήθηκαν στο Βρετανικό Κοινοβούλιο διαπίστωσε την ύπαρξη πόλωσης ανάμεσα στην ενδοομάδα και την εξωομάδα, στο «Εμείς» και το «Αυτοί», ακόμα και όταν το περιεχόμενο των λόγων ήταν αντιρατσιστικό. Οι περιγραφές, όπως υποστηρίζει, δεν είναι ποτέ ουδέτερες. Μέσα στην επιχειρηματολογία, επιπλέον, των πολιτικών διαπίστωσε και την αντιστροφή του ρόλου της ενδοομάδας, ως θυματοποιημένης. Το οικονομικό και κοινωνικό κόστος το οποίο επιβαρύνονται τα μέλη της χώρας που υποδέχεται τους μετανάστες, και δη οι φορολογούμενοι πολίτες, αποτελεί μια ασφαλής τακτική, όπως υποστηρίζει, και επιχείρημα της αντιμεταναστευτικής πολιτικής¹. Η πολιτική αυτή δεν υπονοεί την άρνηση των μεταναστών λόγω του χρώματος, του πολιτισμού, της καταγωγής τους ή στη βάση

---

¹ Πρόκειται για την ξενοφοβία ως μορφή ρατσισμού όπου η έμφαση δίδεται στην απειλή, που αντιπροσωπεύουν οι μετανάστες, στον τρόπο ζωής των κυρίαρχων ομάδων.

κάποιας άλλης προκατάληψης αλλά επειδή η χώρα που τους υποδέχεται δεν μπορεί να τους παρέχει τα απαραίτητα για να ζήσουν αξιοπρεπώς.

Η αναπαράσταση των μεταναστών είναι το αποτέλεσμα διαρκών αντικειμενοποιήσεων και επικεντρώσεων. Η πραγματικότητα μεταφράζεται ανάλογα με την αξία που σε κάθε εποχή και σε κάθε πολιτισμό επενδύεται σε έννοιες, όπως φυλή, ρατσισμός, δικαιώματα, ενδοομάδα. Η αντίληψη των υποκειμένων για τους μετανάστες εξελίσσεται, μεταμορφώνεται ανάλογα με το τι θεωρείται θεμιτό, κοινωνικά επιθυμητό και τι μπορεί να ανεχθεί το κοινωνικό πλαίσιο. Ωστόσο, η ύπαρξη διακρίσεων, προκαταλήψεων και ρατσιστικών συμπεριφορών εμφανίζεται μέσω στρατηγικών αυτοπροστασίας του υποκειμένου και συμπόρευσης με το αντιρατσιστικό πνεύμα της εποχής. Οι αντικειμενικές διαφορές, όπως ισχυρίζεται ο Doise (2003) ψυχολογιοποιούνται και μετατρέπονται σε προκαταλήψεις και στερεότυπα.

Η Επικέντρωση της Αναπαράστασης των Εθνικών Μειονοτικών Ομάδων σε Οντολογικές Πεποιθήσεις: η «Ανθρώπινη Ουσία»

Το κατηγοριοποιητικό σύστημα των ατόμων επικεντρώνεται σε ουσιοποιητικές και οντολογικές πεποιθήσεις. Η ουσιοποίηση αφορά σε θεωρίες του κοινού νου που εκφράζουν την άποψη ότι τα μέλη μιας δεδομένης ομάδας, πάνω και πέρα από τις επιφανειακές τους ομοιότητες, μοιράζονται μεταξύ τους «βαθιά», υπονοούμενα χαρακτηριστικά που τα διαφοροποιούν από μέλη άλλων ομάδων (Haslam, 2000). Μοιάζουν, δηλαδή, σε ένα βαθύτερο επίπεδο, σε ένα γονοτυπικό επίπεδο πρόσληψης (Demoulin κ.α., 2006) και με αυτόν τον τρόπο γίνονται μία πραγματική αναπαραστασιακά οντότητα που έχει μια βαθύτερη ουσία.

Το περιεχόμενο αυτής της «ουσίας», έχει γίνει αντικείμενο μελέτης πολλών ερευνητών. Σύμφωνα με τους Haslam, Rothschild και Ernst (2000) οι ουσιοποιητικές πεποιθήσεις διακρίνονται σε δύο κατηγορίες: από τη μια μεριά, υπάρχουν οι κοινωνικές ομάδες οι οποίες προσλαμβάνονται ως «φυσικά» είδη και, από την άλλη, όσες προσλαμβάνονται με όρους «υποστασιακότητας». Οι κατηγορίες που «υποστασιοποιούνται» επιτρέπουν στους ανθρώπους να κάνουν κρίσεις για τα μέλη τους (πληροφοριακότητα), τα μέλη των κατηγοριών αυτών μοιράζονται κάποια κοινή μοίρα (κοινή μοίρα), έχουν κοινούς στόχους (κοινοί στόχοι) και μοιάζουν μεταξύ τους (ομοιότητα). Οι κατηγορίες που προσλαμβάνονται ως «φυσικά» είδη έχουν

σαφή όρια, υπό την έννοια ότι ή είναι κανείς μέλος ή δεν είναι (διακριτότητα), είναι φυσικές σε αντιπαράβολή με τα ανθρώπινα κατασκευάσματα (φυσικότητα), είναι σταθερές κατά το πέρασμα του χρόνου (σταθερότητα), έχουν αναγκαία χαρακτηριστικά, χωρίς τα οποία δεν μπορεί κανείς να είναι μέλος (αναγκαιότητα) και δεν είναι εύκολο για τα μέλη των ομάδων να αλλάξουν κατηγορία (μη δυνατότητα αλλαγής).

Οι ανωτέρω ερευνητές, σε μια προσπάθεια ταξινόμησης των κοινωνικών κατηγοριών βάσει των δύο αυτών ουσιοποιητικών πεποιθήσεων, διαπίστωσαν ότι οι εθνικές μειονότητες, χαμηλής κοινωνικής θέσης, γίνονται το αντικείμενο και των δύο διαδικασιών ουσιοποίησης. Αντίθετα, οι πλειοψηφικές κοινωνικές κατηγορίες, υψηλότερης κοινωνικής θέσης, όπως οι λευκοί, θεωρούνται και αυτές φυσικές αλλά υποστασιοποιούνται λιγότερο.

Μέσω της θεωρίας της αυτοκατηγοριοποίησης προσεγγίζεται υπό διαφορετικό πρίσμα η επικέντρωση των κοινωνικών αναπαραστάσεων σε οντολογικές πεποιθήσεις. Οι άνθρωποι κατηγοριοποιούν τους εαυτούς τους σε ένα υπερκείμενο (οντολογικά) επίπεδο, εστιάζοντας στις ομοιότητες μεταξύ των ανθρώπων. Σε αυτό το επίπεδο είναι δυνατόν να κατηγοριοποιηθούν όλοι οι άνθρωποι, ανεξαρτήτως ομαδικών κατηγοριοποιήσεων. Ωστόσο, η υπερκείμενη αυτή κατηγορία δεν είναι τόσο περιεκτική όσο πρεσβεύει η θεωρία της αυτοκατηγοριοποίησης. Μέλη πολλών εθνικών μειονοτήτων υφίστανται τον αποκλεισμό τους από το ανθρώπινο είδος, ακόμα και αν δεν είναι αποδέκτες εμφανών εκδηλώσεων ρατσισμού και διακρίσεων.

Η αναπαράσταση των εθνικών μειονοτήτων οργανώνεται, επίσης, γύρω από οντολογικές πεποιθήσεις στη βάση της διάκρισης πολιτισμού-φύσης, ανθρώπων-ζώων. Οι Chulvi και Perez (2003), διερευνώντας την αναπαράσταση των Ζητιάνων, υποστηρίζουν ότι ο αποκλεισμός τους επικεντρώνεται λιγότερο σε συγκεκριμένα χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς τους και περισσότερο σε μία θεωρία, σε ένα μετασύστημα, που οργανώνει αυτά τα χαρακτηριστικά και μέσα στο οποίο διαρθρώνονται τα στερεότυπα των Ζητιάνων. Σύμφωνα με τους Moscovici και Vignaux (1994), υπάρχουν έννοιες «αρχαϊκές», τις οποίες αποκαλούν «θέματα», προερχόμενες από τα βάθη της ιστορίας, που καθορίζουν ένα ολόκληρο σύνολο από κοινωνικές αναπαραστάσεις.

Το δίπολο ταξινομικό σύστημα φύση-πολιτισμός βρέθηκε ότι καθορίζει τις κοινωνικές αναπαραστάσεις των εθνικών ομάδων αλλά και πολλών άλλων κατηγοριών (Perez, Moscovici και Chulvi, 2002, Chulvi και Perez, 2003, Perez,

Moscovici και Chulvi, 2007, και Roncarati, Perez, Ravenna και Navaro-Pertusa, 2009). Οι Perez, Moscovici και Chulvi (2002), σε έρευνα που πραγματοποίησαν, ζήτησαν από τα μισά υποκείμενα να υποδείξουν ένα χαρακτηριστικό περισσότερο αντιπροσωπευτικό του ανθρώπου παρά των ζώων (αρνητικό ή θετικό) και από τα υπόλοιπα ένα χαρακτηριστικό περισσότερο αντιπροσωπευτικό των ζώων παρά του ανθρώπου (αρνητικό ή θετικό). Όπως διαπίστωσαν, τη *θετική ανθρώπινη ταυτότητα* συνιστούν η λογική (λογική και εξυπνάδα) και οι παραδοσιακές αξίες (ανοχή, θρησκευτικό αίσθημα, καλή κοινωνική συμπεριφορά) και την *αρνητική ανθρώπινη ταυτότητα* η ανηθικότητα (εγωισμός, υποκρισία, μοχθηρότητα), οι διακρίσεις (ρατσισμός, έλλειψη ανοχής, αδιαλλαξία) και η επιθετικότητα (επιθετικότητα, βιαιότητα, έλλειψη συμπόνιας, εκδικητικότητα). Η *θετική ταυτότητα των ζώων* αποτελείται από την πίστη (συναισθηματικότητα, στοργή, πίστη) και τη φυσικότητα (ελευθερία, ευγένεια, ειλικρίνεια, αλληλεγγύη), ενώ η *αρνητική ταυτότητα των ζώων* από την αγριότητα (αγριότητα, έλλειψη καλλιέργειας), το ένστικτο (ένστικτο, αυθορμητισμός, θρασύτητα), την έλλειψη λογικής (έλλειψη λογικής, έλλειψη εξυπνάδας, αγαθοσύνη) και την επιθετικότητα, η οποία χαρακτηρίζει αρνητικά και τον άνθρωπο.

Στην ίδια έρευνα, διαπίστωσαν ότι οι κοινωνικές κατηγορίες μπορούν να χαρτογραφηθούν στη βάση των αξόνων ανθρώπινα-ζωικά και θετικά-αρνητικά χαρακτηριστικά. Συγκεκριμένα, στους διανοούμενους αποδόθηκαν από τα υποκείμενα της έρευνας θετικά ανθρώπινα χαρακτηριστικά, στους ρατσιστές και τους επιθετικούς αρνητικά ανθρώπινα και ζωικά χαρακτηριστικά, στους έχοντες θεσμική εξουσία αρνητικά ζωικά χαρακτηριστικά και στα παιδιά, τους νέους, τους ηλικιωμένους και τις εθνικές μειονότητες θετικά χαρακτηριστικά ζώων.

Παρατηρείται, λοιπόν, ότι οι εθνικές μειονότητες ανακαλούνται μέσω της αναπαράστασης των ζώων, αν και θετικά, και θεωρούνται απομονωμένες σε ένα ειδικό περιβάλλον έξω από το ανθρώπινο είδος. Αυτό που υπερέχει στην αναπαράσταση των Ζητιάνων, όπως υποστηρίζουν οι Chulvi και Perez (2003) είναι ότι αποτελούν μια ομάδα κλειστή, απομονωμένη, χωρίς σεβασμό στους κοινωνικούς κανόνες συμβίωσης και ανθεκτική στην κοινωνική επιρροή. Όπως, όμως, αναφέρουν χαρακτηριστικά, «το να λέμε ότι οι Ζητιάνοι είναι ακοινωνικοί είναι σαν να τους τοποθετούμε ανάμεσα στα ζώα και τον άνθρωπο». Την αναπαράσταση των κοινωνικών κατηγοριών μέσω ενός συστήματος κοινωνικής ταξινόμησης, στη βάση της διάκρισης ανθρώπου-ζώου, οι ανωτέρω ερευνητές αποκαλούν οντολογιοποίηση.

Η διάκριση αυτή, ως κατευθυντική της κοινωνικής σκέψης, είναι εμφανής και στις μελέτες του Deconchy (2003), ο οποίος καταλήγει στο γενικότερο συμπέρασμα ότι ο άνθρωπος αναπτύσσει «γνωστικά φίλτρα», όπως τα αποκαλεί, και μια τάση ανοσοποίησης απέναντι στην ιδέα ότι δεν είναι τίποτε άλλο από ένα δεδομένο της φύσης. Προσπαθώντας να διερευνήσει τη γνώση του ανθρώπου για τον άνθρωπο, ο Deconchy (2003) κάνει λόγο για ένα «υπερ-φύσιν ον» και την τάση του να παράγει αυτή την υπερ-φύση για τον εαυτό του η οποία αποτελεί το μέσο διήθησης της γνώσης του για τα υπόλοιπα αντικείμενα του περιβάλλοντός του.

Η διαφοροποίηση των ομάδων με βάση την απόδοση ή μη ανθρώπινης ουσίας έχει ποιοτικά στοιχεία τα οποία υπερβαίνουν τη διάκριση ανάμεσα στα θετικά και αρνητικά χαρακτηριστικά της ανθρώπινης αυτής ουσίας. Σύμφωνα με τους Leyens, Demoulin, Vaes, Gaunt και Paladino (2007), οι άνθρωποι μπορούν να φτάσουν πολύ μακριά προκειμένου να διεκδικήσουν την ανθρώπινη ουσία, αποκλείοντας από αυτήν άλλες ομάδες και αποδίδοντας στον εαυτό τους ή στην ομάδα τους ακόμα και αρνητικά συναισθήματα, όπως απέχθεια και έλλειψη σεβασμού, τα οποία όμως θεωρούνται αποκλειστικά του ανθρώπινου είδους.

Σύμφωνα με τον Leyens κ.α. (2003) οι άνθρωποι θεωρούν ως τα πιο τυπικά ανθρώπινα χαρακτηριστικά την εξυπνάδα, τη γλώσσα και τα συναισθήματα. Συγκεκριμένα, ως προς το τελευταίο κάνουν διάκριση ανάμεσα στα βασικά αισθήματα και τα συναισθήματα², η οποία εκδηλώνεται αυθόρμητα στις κρίσεις των ανθρώπων (Rodriguez-Torres κ.α. 2005). Τα βασικά αισθήματα αφορούν στη χαρά, την έκπληξη, το θυμό, το φόβο και δεν αποτελούν αποκλειστικά ανθρώπινα αισθήματα, αλλά είναι κοινά στους ανθρώπους και τα ζώα. Αντίθετα, τα συναισθήματα περιλαμβάνουν την αγάπη, την ελπίδα, την περιφρόνηση, τη μνησικακία και είναι αποκλειστικά του ανθρώπινου είδους. Υποστηρίζουν ότι κατά την αναπαράσταση των ομάδων συντελείται μια διαδικασία, την οποία αποκαλούν υπανθρωποποίηση, σύμφωνα με την οποία οι άνθρωποι θεωρούν την ενδοομάδα ως εντελώς ανθρώπινη και τις εξωομάδες ως λιγότερο ανθρώπινες και περισσότερο όμοιες με τα ζώα.

Η απόδοση ανθρώπινης ουσίας σε κάποιες ομάδες και η αποστέρησή της από κάποιες άλλες αποτελεί έναν τρόπο νομιμοποίησης των διακρίσεων. Σύμφωνα με τη *θεωρία των κοινωνικών πεποιθήσεων απονομιμοποίησης* του Bar Tal (1990),

---

² Χρησιμοποιούν τους αγγλικούς όρους “emotions” και “sentiments” αντίστοιχα.

εξαιρετικά αρνητικά χαρακτηριστικά αποδίδονται σε μια ομάδα με στόχο να μην αναγνωριστεί η ανθρώπινη φύση της. Ο Bar Tal, ως μία από τις πεποιθήσεις απονομιμοποίησης, αναγνωρίζει την αποανθρωποποίηση, που αφορά στον αποκλεισμό μιας ομάδας από το ανθρώπινο γένος και στη σύνδεσή της με κατώτερες φυλές, ζώα ή πλάσματα που αξιολογούνται αρνητικά.

Ο Halsam (2006 και Haslam, Bain, Douge, Lee και Bastian, 2005) προτείνει ένα μοντέλο απόανθρωποποίησης, σύμφωνα με το οποίο γίνεται διάκριση μεταξύ των *αποκλειστικά* ανθρώπινων χαρακτηριστικών, που καθορίζουν τα όρια ανάμεσα στους ανθρώπους και τα ζώα, και των χαρακτηριστικών των *τυπικών* της ανθρώπινης φύσης που γίνονται κατανοητά εκτός πλαισίου σύγκρισης των ανθρώπων με τα ζώα. Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν χαρακτηριστικά, όπως ο εξευγενισμός, η ηθική ευαισθησία, η λογική και η ωριμότητα, ενώ στη δεύτερη κατηγορία υπάγονται η συναισθηματική ανταπόκριση, η διαπροσωπική ζεστασιά, η ενεργητικότητα και η ατομικότητα. Τα αποκλειστικά ανθρώπινα χαρακτηριστικά συνδέονται με την κοινωνικοποίηση και εμφανίζονται αργότερα στην εξέλιξη του ανθρώπου ενώ τα χαρακτηριστικά της ανθρώπινης φύσης συνδέουν τους ανθρώπους με το φυσικό κόσμο και τις εκ γενετής βιολογικές προδιαθέσεις τους, ενώ αναδύονται νωρίς κατά την εξελικτική πορεία του ανθρώπου. Οι διαφορετικές αυτές έννοιες της ανθρώπινης ουσίας οδηγούν και σε διαφορετικές μορφές αποανθρωποποίησης. Όταν επικρατεί η πεποίθηση ότι τα μέλη κάποιων ομάδων δεν έχουν τα χαρακτηριστικά τα οποία τους διαφοροποιούν από τα ζώα, τότε θεωρείται ότι μοιάζουν περισσότερο με τα ζώα. Όταν, όμως, δεν έχουν τα τυπικά χαρακτηριστικά της ανθρώπινης φύσης, τότε αναπαρίστανται περισσότερο ως μηχανές (και όχι ως ζώα), και διακρίνονται από εσωστρέφεια, ψυχρότητα, ακαμψία. Ο Haslam υποστηρίζει ότι η αποανθρωποποίηση που υφίστανται οι ομάδες εξαρτάται από τις ουσιοποιητικές πεποιθήσεις που υπάρχουν για αυτές τις ομάδες και συγκεκριμένα από τη διάκριση ανάμεσα στα φυσικά είδη και την υποστασιακότητα.

Σύμφωνα, λοιπόν, με το μοντέλο του Haslam, η διαδικασία η οποία ενεργοποιείται όταν οι ομάδες προσλαμβάνονται με τα αποκλειστικά ανθρώπινα χαρακτηριστικά είναι ισοδύναμη της υπανθρωποποίησης. Ο Leyens κ.α. (2007) ισχυρίζεται ότι η υπανθρωποποίηση και η αναπαράσταση του ανθρώπου ως μηχανής είναι συμπληρωματικές έννοιες και διαδικασίες. Ωστόσο, διαφοροποιούν την υπανθρωποποίηση από την αποανθρωποποίηση στο βαθμό που η πρώτη μπορεί να συμβεί σε καταστάσεις ήπιες, σε καταστάσεις της καθημερινής ζωής. Το να

θεωρείται, όμως, ότι κάποιοι άνθρωποι δεν είναι καθόλου άνθρωποι, εκδηλώνεται σε καταστάσεις όπου δεν υπάρχει η προστασία της ηθικής και κάποιος ηθικός φραγμός και οι άνθρωποι μπορούν να υποβάλλουν τους άλλους σε βασανιστήρια, όπως στις Ιρακινές φυλακές Abu Graib και στη γενοκτονία στη Ρουάντα.

Οι Εναλλακτικές Ταυτότητες του Κοινωνικού Υποκειμένου

Οι κοινωνικές ταυτότητες που ενεργοποιούνται κατά τη διαδικασία της κοινωνικής σύγκρισης ποικίλουν και διαφοροποιούνται ανάλογα με τις συνθήκες του κοινωνικού πλαισίου. Η αντίληψη του εαυτού και του άλλου ως μέλους μιας ομάδας μπορεί να παίρνει διάφορες μορφές όσες και οι ομάδες που επικρατούν στο αναπαραστασιακό πεδίο σε κάθε περίπτωση. Η ρευστότητα και ποικιλία της κοινωνικής σκέψης για τον «άλλο» προσλαμβάνει ιδιαίτερες διαστάσεις αν αναλογιστούμε τον αριθμό των κοινωνικών ομάδων στις οποίες ανήκουμε κάθε στιγμή.

Ο Stangor (2004) διαφοροποιεί τις κοινωνικές ομάδες σε τέσσερις κατηγορίες: *ομάδα αναφοράς*, μία ομάδα ανθρώπων που θαυμάζουμε, ταυτιζόμαστε και στους οποίους θέλουμε να μοιάσουμε (φίλοι, συνάδελφοι, αθλητές), *ομάδα έργου*, μία ομάδα αποτελούμενη από άτομα που προσπαθούν να πετύχουν ένα στόχο (οι ένορκοι, μία ομάδα μελέτης), *κοινωνική κατηγορία*, μία μεγάλη και σχετικά μόνιμη ομάδα, όπως άνθρωποι που έχουν ίδιο φύλο, θρησκεία, εθνικότητα ή κάποια φυσική αναπηρία (άνδρες, γυναίκες, Ευρωπαίοι, Αμερικανοί, ηλικιωμένοι), *κουλτούρα*, μία μεγάλη κοινωνική ομάδα αποτελούμενη από άτομα που κανονικά χαρακτηρίζονται από γεωγραφική εγγύτητα και κοινό σύστημα αξιών και πεποιθήσεων, όπως γλώσσα, θρησκεία και θρησκευτικές πρακτικές (Δυτικοί, Ανατολικοί, Αφρικανο-Αμερικάνοι, Ασιάτες-Αμερικάνοι) και *πλήθος*, ένας μεγάλος αριθμός ατόμων που συγκεντρώνονται σε ένα χώρο για ένα κοινό σκοπό (άνθρωποι που ψωνίζουν σε ένα μαγαζί). Αυτές οι συλλογές ατόμων διαφοροποιούνται ως προς το βαθμό που προσλαμβάνονται ως ομάδες (Lickel κ.α. 2000). Η υποστασιακότητά τους μειώνεται καθώς προχωράμε από τις ομάδες αναφοράς προς το πλήθος.

Στο πλαίσιο διερεύνησης των ποιοτικών και διαφοροποιητικών στοιχείων των κοινωνικών ομάδων, όπως η κατηγοριοποίηση που προτείνει ο Stangor (2004), εντάσσονται και οι θεωρίες αποδόμησης και ανακατηγοριοποίησης του κοινωνικού πεδίου που στοχεύουν στη μείωση των προκαταλήψεων. Η εξατομίκευση και η

εστίαση στα προσωπικά χαρακτηριστικά των ανθρώπων, η υιοθέτηση, δηλαδή, μιας ατομικής ταυτότητας (έναντι μιας κοινωνικής) μπορεί να μειώσει την διομαδική μεροληψία (θεωρία αποκατηγοριοποίησης των Brewer και Miller, 1996). Η επανακατηγοριοποίηση της ενδοομάδας και της εξωομάδας σε ένα υπερκείμενο επίπεδο και η αίσθηση ότι τα άτομα έχουν μια διττή ταυτότητα, αυτή της ενδοομάδας αλλά και την υπερκείμενη ταυτότητα στην οποία ανήκουν τόσο μέλη της ενδοομάδας όσο και της εξωομάδας, μπορεί να έχει το ίδιο αποτέλεσμα (Gaertner κ.α., 1999). Στον αντίποδα αυτής της προσέγγισης, θα λέγαμε, βρίσκεται η διατήρηση των κοινωνικών ταυτοτήτων και της αλληλεπίδρασης σε διομαδικό επίπεδο με την εγκαθίδρυση σχέσεων συνεργατικότητας μεταξύ των ομάδων για την επίτευξη ενός κοινού στόχου (μοντέλο υποκατηγοριοποίησης των Hewston και Brown, 1986). Η διασταύρωση, ακόμη, των κατηγοριακών υπαγωγών, σύμφωνα με τον Doise (1995) μπορεί να ακυρώσει το φαινόμενο της διαφοροποίησης και το άτομο να θεωρείται ταυτόχρονα μέλος της ενδοομάδας και της εξωομάδας.

Πολλές έρευνες επικεντρώνονται στον τρόπο με τον οποίο μπορεί να επέλθει μείωση της φυλετικής προκατάληψης μέσα από τις πολλαπλές δυνατότητες κατηγοριοποίησης, υιοθέτησης και απόδοσης διαφορετικών κοινωνικών ταυτοτήτων που ενυπάρχουν στο κοινωνικό πεδίο. Ωστόσο, πολλές φορές, τα αποτελέσματα είναι αντικρουόμενα.

Οι Wolsko, Park, Judd και Wittenbrink (2000) μελετώντας πειραματικά την επίδραση της πολυπολιτισμικότητας και της στρατηγικής μη αναγνώρισης της πολιτισμικής διαφορετικότητας των εθνικών ομάδων (color-blind perspective) στις διομαδικές σχέσεις, κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι η ιδεολογία της πολυπολιτισμικότητας οδηγεί στην αναγνώριση των διαφορών ανάμεσα στις διαφορετικές πολιτισμικά ομάδες. Σε σύγκριση με την ιδεολογία προαγωγής μίας ενιαίας ταυτότητας, η πολυπολιτισμικότητα παράγει μεγαλύτερη ακρίβεια στην απόδοση στερεοτύπων στις διαφορετικές ομάδες και λιγότερη υποτίμηση των στερεοτυπικών αποδόσεων.

Ωστόσο, οι Richeson και Nussbaum (2004) διαπίστωσαν ότι η ιδεολογία προαγωγής μιας ενιαίας ταυτότητας εγείρει μεγαλύτερη φυλετική προκατάληψη. Όπως αποδεικνύεται, ο ευεργετικός ρόλος της εξαρτάται και από το επίπεδο όπου διαδραματίζονται οι κοινωνικές συγκρίσεις. Η φυλετική προκατάληψη εξαλείφεται όταν τα αξιολογούμενα άτομα είναι μέλη της ενδοομάδας. Αυτή η τάση δεν γενικεύεται για τα μέλη της εξωομάδας ή και για άτομα τα οποία δε σχετίζονται με

την ομάδα αναφοράς, για τα οποία παρατηρείται θετικότερη στάση απέναντι στους λευκούς σε σχέση με τους μαύρους, αναπαράγοντας υφιστάμενα στερεότυπα και προκαταλήψεις (Van Bavel και Cunningham, 2009). Η ανάπτυξη υπερκατηγοριακών ταυτοτήτων και οι ευεργετικές της επιδράσεις φαίνεται, λοιπόν, ότι περιορίζονται σε ενδοομαδικό επίπεδο.

Οι διαστάσεις του κοινωνικού πεδίου και των διαφορετικών ποιοτικά σχέσεων που ενυπάρχουν σε αυτό διαφοροποιούν και τον τρόπο με τον οποίο αναδεικνύεται και επιδρά στην αναπαράσταση των εθνικών ομάδων μια διαφορετική, υπερταξική ταυτότητα του κοινωνικού υποκειμένου, η *ανθρωπολογική*. Η ταυτότητα αυτή αποτελεί μια εναλλακτική ταυτότητα, διαθέσιμη στο αναπαραστασιακό πεδίο του κοινωνικού υποκειμένου, η οποία οργανώνει και δομεί το περιβάλλον του, όπως η ατομική του ταυτότητα ή η περικλείουσα διπλές ταυτότητες του Gaertner κ.α. (1999), για τις οποίες έγινε λόγος ανωτέρω. Είναι, θα λέγαμε μια προ-ταυτότητα με την έννοια ότι η τάση αυτή του ανθρώπου να ιεραρχεί οντολογικά τις κοινωνικές ομάδες και να αποκλείει κάποιες από την τάξη του ανθρώπινου όντος εμφανίζεται πολύ παλιά στην ιστορία της συνύπαρξης και συμβίωσης διαφορετικών ομάδων.

Οι Chulvi και Perez (2003) υποστηρίζουν ότι η οντολογοποίηση επικεντρώνεται σε ένα υπερταξικό επίπεδο, και την διαφοροποιούν από την διάκριση η οποία συντελείται σε επίπεδο διομαδικό. Υπερβαίνει την αρνητική αξιολόγηση της εξωομάδας και τη θετική αξιολόγηση της ενδοομάδας. Η διάκριση εξαρτάται από ποιοτικά στοιχεία και από τη σημειολογία των χαρακτηριστικών που αποδίδονται στα μέλη των εθνικών ομάδων. Η αναπαράσταση των ζητιάνων, όπως διαπιστώνουν, εγγράφεται σε ένα πλαίσιο διάκρισης ανθρώπου και ζώων και αποκλείει την μειονότητα αυτή από το ανθρώπινο είδος στερώντας της ανθρώπινη ουσία. Οι Goff, Eberhardt, Williams και Jackson (2008) κάνουν λόγο για την ύπαρξη ιστορικών αναπαραστάσεων, όπως η σύνδεση, σε γνωστικό επίπεδο, των Μαύρων με τους Πιθήκους, οι οποίες, όπως αποδεικνύουν ερευνητικά, αναβιώνουν ακόμα και σήμερα στην κοινωνική σκέψη και ενεργοποιούνται ασυνείδητα από τα υποκείμενα ενώ φαίνεται να σχετίζονται με τις θανατικές καταδίκες στις Η.Π.Α. Πρόκειται, λοιπόν, για κάποιες αρχαϊκές εικόνες που καθορίζουν την ανθρώπινη σκέψη και τις κοινωνικές ταυτότητες και ενεργοποιούνται και ενυπάρχουν στο κοινωνικό πεδίο.

Ωστόσο, η τάση να κατηγοριοποιούμε διαφορετικά σε οντολογικό επίπεδο τις κοινωνικές ομάδες έχει διερευνηθεί σε διαφορετικά επίπεδα ανάλυσης. Ο Haslam κ.α. (2005), προσέγγισε την τάση αποανθρωποποίησης σε επίπεδο διαπροσωπικών

σχέσεων. Στη βάση της διάκρισης ανάμεσα στα αποκλειστικά ανθρώπινα χαρακτηριστικά και στα τυπικά χαρακτηριστικά της ανθρώπινης φύσης, αναφέρει την ύπαρξη του φαινομένου της «αυτό-ανθρωποποίησης». Οι συμμετέχοντες στην έρευνά του, απαντώντας σε μια κλίμακα αυτοαναφοράς που αποτελούνταν από χαρακτηριστικά προσωπικότητας, θεώρησαν ότι είχαν τα τυπικά χαρακτηριστικά της ανθρώπινης φύσης σε μεγαλύτερο βαθμό από τους ομηλικούς τους.

Ωστόσο, οι περισσότερες μελέτες προσεγγίζουν το θέμα σε επίπεδο διομαδικών σχέσεων. Η αναπαράσταση της εξωομάδας φιλτράρεται από την αναπαράσταση της ενδοομάδας ως ανώτερης. «Οι άλλοι είναι καλοί, αλλά εμείς καλύτεροι». Ο Leyens κ.α. (2007), εντάσσει τη διαδικασία της υπανθρωποποίησης στο πλαίσιο του εθνοκεντρισμού. Η ομάδα κάποιου θεωρείται εξ' ορισμού ανώτερη σε πολλές διαστάσεις, ενώ η εξωομάδα στερείται σημαντικών χαρακτηριστικών που θα την καταστήσουν συγκρίσιμη της ενδοομάδας. Οι άνθρωποι αποδίδουν περισσότερα συναισθήματα στην ενδοομάδα, είτε θετικά είτε αρνητικά, και λιγότερα στην εξωομάδα, ενώ η ενδοομάδα και η εξωομάδα δε διαφοροποιούνται αναφορικά με τα βασικά αισθήματα.

Ωστόσο, για την εμφάνιση του φαινομένου της υπανθρωποποίησης, η απλή κατηγοριοποίηση δεν είναι επαρκής συνθήκη. Σε αντίθεση με την άποψη των Tajfel και Turner (1979), σύμφωνα με την οποία η κατηγοριοποίηση *per se* αρκεί για την εκδήλωση ενδο-ομαδικής ευνοιοκρατίας, η Demoulin κ.α. (2007) κατέληξε ερευνητικά στο συμπέρασμα ότι για την εμφάνιση της υπανθρωποποίησης το υποκείμενο πρέπει να θεωρεί την ενδοομάδα σημαντική και να ταυτίζεται με αυτήν. Επίσης, σύμφωνα με τον Leyens κ.α. (2003) η κοινωνική θέση μιας ομάδας παίζει ρόλο στην τάση των ανθρώπων να υπανθρωποποιούν. Συγκεκριμένα παρατήρησε ότι υψηλότερου κοινωνικού επιπέδου ομάδες υπανθρωποποιούσαν τις χαμηλότερου κοινωνικού επιπέδου ομάδες μέσω των συναισθημάτων και της ευφυΐας, ενώ χαμηλότερου κοινωνικού επιπέδου ομάδες υπανθρωποποιούσαν τις υψηλότερου κοινωνικού επιπέδου ομάδες μέσω μόνο των συναισθημάτων, δηλαδή στη βάση λιγότερων κριτηρίων. Ωστόσο, ο Leyens κ.α. (2007) και η Demoulin κ.α. (2005) υποστηρίζουν ότι, αν και η κοινωνική θέση επηρεάζει την εκδήλωση του φαινομένου της υπανθρωποποίησης, ωστόσο η υπανθρωποποίηση δεν εξαρτάται από αυτήν. Το ίδιο ισχυρίζονται και για την κοινωνική σύγκρουση. Αν και μπορεί να αυξήσει την πιθανότητα υπανθρωποποίησης, ωστόσο η υπανθρωποποίηση μπορεί να εμφανιστεί ανεξάρτητα από την ύπαρξη ανοιχτής σύγκρουσης.

Η Απειλή της Ανθρωπολογικής Ταυτότητας των Εθνικών Ομάδων

Στις σύγχρονες πολυπολιτισμικές κοινωνίες παρατηρείται η τάση διαπραγμάτευσης των παλιών ταυτοτήτων και δημιουργίας καινούριων (Chryssochoou, 2000) μέσω της αλλαγής του νοήματος των υφιστάμενων αλλά και χωρίς αυτό να συνεπάγεται τη μείωση της αξίας τους (Ethier και Deaux, 1994). Πραγματοποιείται ο ανασχηματισμός του κοινωνικού πεδίου και η επικέντρωση των αναπαραστάσεων των ομάδων σε πεποιθήσεις και αξίες με τρόπο τέτοιο ώστε μειώνεται η απειλή της ταυτότητας των μελών των ομάδων ή συντελείται σε διαφορετικό επίπεδο.

Ο Sherif κ.α. (1954) διερεύνησε τις συνέπειες της απειλής της ενδοομαδικής ταυτότητας σε συνθήκες συνεργασίας και ανταγωνισμού. Όταν οι στόχοι των δύο ομάδων βρίσκονταν σε σύγκρουση τότε εμφανίζονταν φαινόμενα ενδοομαδικής ευνοιοκρατίας και εχθρότητας απέναντι στην εξωομάδα. Η απειλή που είχε προκληθεί από την πεποίθηση ότι οι πόροι είναι λιγοστοί και ότι όσο περισσότεροι διατίθενται στους μετανάστες τόσο λιγότεροι παραμένουν διαθέσιμοι για τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής (σχέση μηδενικού αποτελέσματος) δημιουργούσε λιγότερο ευνοϊκή στάση απέναντι στους μετανάστες (Esses κ.α., 2001). Αυτή η αντίληψη συνάδει με επικρατούσες απόψεις σχετικά με το ότι οι μετανάστες «παίρνουν τις δουλειές» των ντόπιων και ευθύνονται για τα υψηλά ποσοστά ανεργίας.

Η αρνητική αλληλεπίδραση των εθνικών ομάδων οδηγεί στην απόδοση στερεοτύπων στην εξωομάδα που αποτελεί την απειλή. Σύμφωνα με τους Gonsalkorale, Carlisle και Von Hippel (2007), όταν οι συμμετέχοντες στην έρευνά τους πληροφορήθηκαν ότι η πολιτική εισαγωγής φοιτητών στο Πανεπιστήμιο που φοιτούσαν άλλαξε ώστε να εισαχθούν περισσότεροι Αμερικανοί Ασιατικής καταγωγής (εξωομάδα) από ότι οι λευκοί Αμερικανοί (ενδοομάδα), παρατηρήθηκε η τάση απόδοσης περισσότερων στερεοτύπων στην εξωομάδα. Επιπλέον, οι ερευνητές αυτοί διαπίστωσαν θετική συσχέτιση της απόδοσης στερεοτύπων και της αυτοεκτίμησης των συμμετεχόντων. Η απειλή της ταυτότητας, σύμφωνα με τη θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας, υφίσταται όταν ένα άτομο δεν μπορεί να διατηρήσει την αυτό-εκτίμησή του. Η υποτίμηση της εξωομάδας λειτουργεί αντισταθμιστικά στη μείωση της αυτοεκτίμησης που προκαλείται από την αποστέρηση πόρων.

Σύμφωνα με τον Breakwell (2001), απειλή στην ταυτότητα πραγματοποιείται όταν οι διαδικασίες της αφομοίωσης νέων πληροφοριών και προσαρμογής τους στην υφιστάμενη δομή της ταυτότητας του ατόμου δε συμμορφώνονται με τις ακόλουθες αρχές:

1. Αρχή της συνεκτικότητας: η αίσθηση ότι ο εαυτός παραμένει ίδιος κατά το πέρασμα του χρόνου,
2. Αρχή της ιδιαιτερότητας: η αίσθηση ότι το άτομο είναι μοναδικό και ξεχωριστό,
3. Αρχή της αυτοαποτελεσματικότητας: το αίσθημα ότι το άτομο είναι άξιο και ικανό να δράσει και
4. Αρχή της αυτοεκτίμησης: η αίσθηση ότι το άτομο έχει αξία.

Οι Branscombe, Ellemers, Spears και Doosje (1999) υποστηρίζουν την ύπαρξη τεσσάρων ειδών απειλής της ταυτότητας. Η *απειλή της κατηγοριοποίησης* αφορά στην περίπτωση που οι άνθρωποι κατηγοριοποιούνται παρά τη θέλησή τους, όπως μπορεί να συμβεί σε μια συνέντευξη για μια θέση εργασίας, όταν, δηλαδή, οι άνθρωποι κρίνονται βάσει της κατηγορίας στην οποία ανήκουν (γυναίκες, αλλοδαποί) ενώ θεωρούν ότι πρέπει να κριθούν βάσει προσωπικών χαρακτηριστικών. Η *απειλή της ιδιαιτερότητας* πραγματοποιείται όταν η ομάδα εμποδίζεται να είναι ξεχωριστή. Όταν η σύγκριση με όμοιες εξωομάδες δεν κάνει διακριτή την ιδιαιτερότητα της ενδοομάδας και η κοινωνική κατηγοριοποίηση δεν παρέχει μια σημαίνουσα και ιδιαίτερη ταυτότητα, η διαφοροποίηση και η διάκριση γίνονται απαραίτητες. Ένας τρίτος τύπος απειλής αφορά στην περίπτωση *υπονόμευσης της αξίας της ομάδας υπαγωγής* κάποιου είτε σε επίπεδο ικανοτήτων είτε σε θέματα ηθικής. Τέλος, η *απειλή της αποδοχής* παρουσιάζεται όταν υπονομεύεται η θέση ενός ατόμου στην ομάδα.

Μέσα στην πολλαπλότητα και πολυπλοκότητα των ταυτοτήτων στις οποίες ανήκουμε, υπάρχει η τάση ικανοποίησης δύο αντικρουόμενων αναγκών: της ανάγκης να νιώθουμε ότι ανήκουμε κάπου (*ανάγκη της αφομοίωσης*) και της ανάγκης να νιώθουμε διαφορετικοί (*ανάγκη της διαφοροποίησης*). Η ανάγκες της αφομοίωσης και της διαφοροποίησης καθορίζουν τη διαμόρφωση των ταυτοτήτων των ανθρώπων αλλά και τις σχέσεις τους με άλλες ομάδες, σύμφωνα με τη θεωρία της βέλτιστης ιδιαιτερότητας του Brewer (1991). Σε συνθήκες όπου αναδύεται η ανάγκη διαφοροποίησης, περισσότερο από ότι η ανάγκη για αφομοίωση, έχει βρεθεί ότι οι άνθρωποι ορίζουν τον εαυτό τους μέσα από *αρνητικές ταυτότητες*, σύμφωνα με το τι

δεν είναι και ποια χαρακτηριστικά δεν έχουν (Zhong, Phillips, Leonardelli και Galinsky, 2008).

Σύμφωνα με τον Perez κ.α. (2007), η μειονότητα των Τσιγγάνων οντολογοποιείται όταν το πλαίσιο απειλεί την ανθρωπολογική διαφοροποίηση και ιδιαιτερότητα των μη Τσιγγάνων. Σε έρευνές τους, διαπίστωσαν ότι, όταν οι συμμετέχοντες έβλεπαν πρώτα την εικόνα ενός πιθήκου και στη συνέχεια ενός κιθαρωδού, η πόλωση ανάμεσα στον άνθρωπο και τα ζώα ενεργοποιούνταν με αποτέλεσμα να αποδίδονται περισσότερα αρνητικά ζώδια χαρακτηριστικά στους Τσιγγάνους παρά στους μη Τσιγγάνους. Η οντολογοποίηση των Τσιγγάνων, όπως υποστηρίζουν, ενεργοποιείται από τη συμβολική παρουσίαση του πιθήκου, που αναπαριστά τόσο το άγριο ζώο όσο και τον άγριο άνθρωπο και που αμφισβητεί το συνεχές μεταξύ ανθρωπότητας και ζωικού βασιλείου. Τέτοιες συνθήκες, όπου ανθρώπινα και ζωικά χαρακτηριστικά αναμειγνύονται δημιουργούν άγχος και σύγχυση και ενεργοποιούν τη διαδικασία οντολογοποίησης. Η απλή παρουσία ενός πιθήκου, λοιπόν, απειλεί την ανθρωπολογική διαφορά κάνοντας τον άνθρωπο μέρος της ίδιας φυσικής τάξης με τα ζώα.

Η διαφοροποίηση ανάμεσα σε πολιτισμένες και σε φυσικές ομάδες κατεύθυνε τον τρόπο που αντιλαμβάνονταν και αξιολογούσαν τις σχέσεις μεταξύ ανθρώπων διαφορετικής εθνικότητας οι Ισπανοί και Ιταλοί συμμετέχοντες στην έρευνα του Roncarati κ.α. (2009). Στις περιπτώσεις όπου μια γυναίκα (λευκή ή μαύρη) παρουσιαζόταν να έχει συνάψει παράνομη σχέση με έναν άντρα διαφορετικής εθνικότητας (μαύρο ή λευκό, αντίστοιχα) διαπιστώθηκε μεγαλύτερος βαθμός οντολογοποίησης ακόμα και σε σύγκριση με την περίπτωση που μια μαύρη γυναίκα είχε παράνομη σχέση με ένα μαύρο άντρα. Η τάση αυτή δεν εξαρτιόταν από την εθνικότητα των συμμετεχόντων, γεγονός που αποδεικνύει ότι η οντολογοποίηση παραμένει ενεργή και εκτός πλαισίου διομαδικής σύγκρισης. Το προϊόν, λοιπόν, της ανάμειξης των οντολογικών ταυτοτήτων (η σχέση μεταξύ ανθρώπων διαφορετικής εθνικότητας) κρίνεται κατώτερο αποσταθεροποιώντας την οντολογική τάξη.

Η απειλή της οντολογικής ιεραρχίας, όπως εγχειρηματοποιήθηκε από τους Vaes, Paladino, Castelli, Leyens και Giovanazzi (2003), έχει σημαντικές συμπεριφορικές προεκτάσεις σε διομαδικό επίπεδο. Σε έρευνα που πραγματοποίησαν στην Ιταλία, απέδειξαν ότι όταν παρουσιαζόταν ένας Ιταλός να εκφράζει συναισθήματα -έναντι των βασικών αισθημάτων- τότε οι αντιδράσεις των Ιταλών ερωτώμενων ήταν πιο θετικές από ότι όταν ένας Νοτιο-Αφρικάνος παρουσιαζόταν να

κάνει το ίδιο. Στην πρώτη περίπτωση, τα υποκείμενα έστελναν πιο θετικές απαντήσεις, έδειχναν μεγαλύτερη συμμόρφωση στις απόψεις του και μια τάση να τον προσεγγίσουν. Στην περίπτωση που ο Νοτιο-Αφρικανός ήταν εκφραστής συναισθημάτων, τα φαινόμενα αυτά ήταν μικρότερα σε ισχύ, ενώ τα υποκείμενα εμφάνιζαν την τάση να προσπαθούν να τον αποφύγουν. Ωστόσο, όταν χρησιμοποιούνταν τα βασικά αισθήματα, δεν παρουσιαζόταν καμία τέτοια διαφοροποίηση στις απαντήσεις των υποκειμένων. Όπως ισχυρίζεται ο Vaes κ.α.(2003), άνθρωποι που εκφράζονται χρησιμοποιώντας συναισθήματα γίνονται αντιληπτοί ως περισσότερο ανθρώπινοι και θεωρούνται ότι μοιράζονται την ίδια ανθρώπινη ουσία με τον παρατηρητή. Αυτή η κοινή ανθρώπινη ουσία είναι αναγνωρίσιμη για κάποιον που είναι μέλος της ενδοομάδας αλλά όχι για κάποιον που είναι μέλος μιας εξωομάδας, ο οποίος φαίνεται να προσπαθεί να αναβαθμίσει τον εαυτό του στο επίπεδο της ενδοομάδας σε μια διάσταση που τα υποκείμενα θεωρούν ίδιον της ενδοομάδας τους.

Η ανθρωπολογική ιεραρχία αποτελεί ένα μετασύστημα που δομεί και οργανώνει τις αναπαραστάσεις των άλλων, σύμφωνα με τους Chulvi και Perez (2003), ένα μέσο διήθησης της πρόσληψης του άλλου. Η απειλή αυτής της κατεστημένης ανθρωπολογικής ιεραρχίας, η οποία υπονοεί την ανωτερότητα κάποιας ομάδας έναντι κάποιας άλλης, είτε με την απλή παρουσίαση ενός πιθήκου, είτε στην περίπτωση των μικτών γάμων, είτε με την παρουσίαση ενός μέλους μιας άλλης εθνικής ομάδας ως φορέα συναισθημάτων, ενεργοποιεί συμπεριφορές η οποίες εκφράζουν την τάση του ανθρώπου να αποκαταστήσει αυτήν την κοινωνική οντολογική ισορροπία και να ικανοποιήσει την ανάγκη διαφοροποίησης.

Ο Ρόλος των Ιδεολογιών Επιπολιτισμοποίησης

Η επαφή των μεταναστών με τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής υποχρεώνει σε αλλαγές στην κουλτούρα και των δύο εθνικών ομάδων. Απειλείται η ιδιαιτερότητα της ταυτότητας της κοινωνίας υποδοχής, η αυτοεκτίμησή τους και η διαφοροποίησή τους από την κοινωνική ομάδα των μεταναστών. Οι Chulvi και Perez (2003) υποστηρίζουν ότι η αλληλεπίδραση Ζητιάνων και μη Ζητιάνων επηρεάζει την οντολογοποίηση. Συγκεκριμένα, όπως αποδείχθηκε, οι Ζητιάνοι οντολογοποιήθηκαν, όταν στα υποκείμενα ενός πειράματός τους διαβάστηκε ένα κείμενο που περιέγραφε την αποτυχία της πλειονότητας ή εξουσίας να αφομοιώσει

τους Ζητιάνους και τη μη ενσωμάτωση των τελευταίων στην κοινωνία των μη Ζητιάνων.

Το είδος της επιπολιτισμοποίησης καθορίζει τις σχέσεις ανάμεσα στις πολιτισμικά διαφορετικές ομάδες και, όπως υποστηρίζει η Χρυσοχόου (2005), την εικόνα που έχουν τα μέλη τους για την υπερκείμενη ομάδα που έχει σχηματιστεί ή θα σχηματιστεί στο μέλλον. Αν επικρατήσει η αφομοίωση, η υπερκείμενη ομάδα θα είναι ομοιόμορφη, δικαιολογώντας την ανωτερότητα της κυρίαρχης πολιτισμικής ταυτότητας και κουλτούρας και χωρίς να την οδηγεί σε αλλαγή (Vekuyten, 2005). Αντίθετα, η πολυπολιτισμικότητα προωθεί την έννοια της διαφορετικότητας και αποτελεί απειλή για την ταυτότητα της πλειονότητας (Van Oudenhoven, Prins και Buum, 1998). Εάν επικρατήσει η απόσχιση ή η περιθωριοποίηση, η συμβίωση των διαφορετικών πολιτισμικά ομάδων θα είναι δυσχερής (Bourhis κ.α., 1997).

Για το λόγο αυτό, στην παρούσα έρευνα επιχειρήθηκε η διερεύνηση της επίδρασης των στρατηγικών επιπολιτισμοποίησης στις οντολογικές πεποιθήσεις για τους μετανάστες αλλά και η μελέτη των αντιλήψεων και στάσεων γύρω από τις στρατηγικές που υιοθετούνται από τους μετανάστες.

Ο Gordon (1964) πρότεινε ένα μονοδιάστατο μοντέλο επιπολιτισμοποίησης για να περιγράψει τις πολιτισμικές αλλαγές που συμβαίνουν κατά την επαφή διαφορετικών πολιτισμικών ομάδων. Υποστήριξε ότι κατά τη διάρκεια της ζωής τους, οι μετανάστες μετακινούνται κατά μήκος ενός συνεχούς, του οποίου ο ένας πόλος αντιστοιχεί στη διατήρηση της κουλτούρας καταγωγής και ο άλλος στην υιοθέτηση της κουλτούρας της κοινωνίας υποδοχής, συνήθως εις βάρος της πρώτης. Το ενδιάμεσο σημείο αυτού του συνεχούς είναι ο *διπολιτισμός* όπου οι μετανάστες διατηρούν στοιχεία της κουλτούρας καταγωγής αλλά υιοθετούν και κάποια βασικά στοιχεία του πολιτισμού της κοινωνίας υποδοχής. Ωστόσο, για τον Gordon (1964), ο διπολιτισμός είναι μια μεταβατική φάση, καθώς η επιτυχής επιπολιτισμοποίηση αφορά στην αλλαγή από τη διατήρηση της κουλτούρας καταγωγής στην ολοκληρωτική υιοθέτηση της κουλτούρας της κοινωνίας υποδοχής των μεταναστών.

Ο Berry (1997 και 2001) υποστηρίζει ότι ο τρόπος προσαρμογής των διαφορετικών εθνικών ομάδων σχετίζεται με δύο βασικές πτυχές της διαπολιτισμικής επαφής, οι οποίες σε αντίθεση με το μοντέλο του Gordon, δεν είναι αμοιβαίως αποκλειόμενες αλλά αλληλεπιδρούν για τη διαμόρφωση στάσεων επιπολιτισμοποίησης. Πρόκειται για το βαθμό της πραγματικής επαφής της μιας ομάδας με την άλλη και για το βαθμό διατήρησης της κουλτούρας κάθε εθνικής

ομάδας. Οι διαφορετικές αυτές διαστάσεις αλληλεπιδρούν και διαμορφώνουν 4 *στάσεις επιπολιτισμοποίησης* των μεταναστών που αντιστοιχούν, ως προς το περιεχόμενο, στις *ιδεολογίες επιπολιτισμοποίησης* τις οποίες υιοθετούν τα μέλη της κοινωνίας που υποδέχεται τους μετανάστες.

Όταν οι μετανάστες θεωρούν τη διατήρηση σχέσεων με την ευρύτερη κοινωνία και τη διατήρηση της κουλτούρας καταγωγής τους σημαντικές, τότε η προτιμώμενη στρατηγική είναι η *ενσωμάτωση*. Αν αυτή η στρατηγική υιοθετείται από την κοινωνία υποδοχής των μεταναστών ονομάζεται *πολυπολιτισμικότητα*. Όταν οι μετανάστες θεωρούν σημαντική την επαφή με την ευρύτερη κοινωνία αλλά δεν ισχύει το ίδιο και για τη διατήρηση της πολιτισμικής τους ταυτότητας, η στάση επιπολιτισμοποίησης που υιοθετείται είναι η *αφομοίωση*. Όταν αυτή τη στρατηγική υιοθετεί η ευρύτερη κοινωνία γίνεται λόγος για το *χωνευτήρι* ή *χύτρα πίεσης*. Η *απόσχιση* αφορά στη διατήρηση της πολιτισμικής ταυτότητας των μεταναστών και στην άρνηση επαφής με την ευρύτερη κοινωνία. Όταν την πολιτική αυτή ενστερνίζεται η κοινωνία υποδοχής πρόκειται για τη *γκετοποίηση*. Η *περιθωριοποίηση*, ως στάση επιπολιτισμοποίησης των μεταναστών, και ο *αποκλεισμός*, ως ιδεολογία επιπολιτισμοποίησης της κοινωνίας υποδοχής τους, αφορά στην πεποίθηση ότι η διατήρηση σχέσεων με την ευρύτερη κοινωνία και η διατήρηση της πολιτισμικής ταυτότητας των μεταναστών δεν είναι σημαντικές.

Οι Bourhis, Moise, Perrault και Senecal (1997) θεωρούν την ενσωμάτωση, την απόσχιση, την αφομοίωση και την ανομία στρατηγικές οι οποίες αντανakλούν το βαθμό που οι μετανάστες θεωρούν σημαντική τη διατήρηση της πολιτισμικής τους ταυτότητας και υιοθέτησης της πολιτισμικής ταυτότητας της κοινωνίας υποδοχής. Ωστόσο, αναγνωρίζουν την ύπαρξη και μίας πέμπτης στρατηγικής, σύμφωνα με την οποία οι μετανάστες αποσυνδέουν τους εαυτούς τους από τις δύο αυτές ταυτότητες, όπως συμβαίνει και με την ανομία. Πρόκειται για τον *ατομικισμό-διάχυση* που υιοθετείται από όσους απορρίπτουν και τις δύο ταυτότητες και προτιμούν να θεωρούνται περισσότερο άτομα παρά μέλη μιας πολιτισμικής ομάδας. Οι ίδιες στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης υιοθετούνται και από τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής των μεταναστών.

Ωστόσο, ο Bourhis κ.α. (1997) υποστηρίζει ότι η διαδικασία επιπολιτισμοποίησης επηρεάζει τις διομαδικές σχέσεις. Σύμφωνα με το *μοντέλο αλληλεπιδραστικής επιπολιτισμοποίησης*, που διατύπωσε, όταν και οι δύο πολιτισμικές ομάδες προτιμούν είτε την ενσωμάτωση είτε την αφομοίωση, οι σχέσεις μεταξύ τους

είναι συναινετικές. Προβληματικές είναι οι σχέσεις όταν υπάρχει μερική συμφωνία και μερική ασυμφωνία, όπως στην περίπτωση που η κυρίαρχη πολιτισμικά ομάδα προτιμά την αφομοίωση και η μη κυρίαρχη την ενσωμάτωση, ή και το αντίθετο. Όταν οι μετανάστες υποστηρίζουν την απόσχιση ή όταν η κοινωνία υποδοχής ενισχύει την απόσχιση ή τον αποκλεισμό, οι σχέσεις ανάμεσα στις πολιτισμικές ομάδες είναι συγκρουσιακές.

Έρευνα που πραγματοποιήθηκε στη Γερμανία από τους Zagefka και Brown (2002), για την εμπειρική επιβεβαίωση του μοντέλου αλληλεπιδραστικής επιπολιτισμοποίησης, έδειξε ότι προτιμώμενη στρατηγική είναι η ενσωμάτωση και η αφομοίωση, αλλά και ότι υπάρχει απόκλιση ανάμεσα στην προτίμηση της κάθε ομάδας και στην εικόνα που έχει η κάθε ομάδα για τη στρατηγική που προτιμά η άλλη. Συγκεκριμένα, οι Γερμανοί θεωρούσαν ότι οι μετανάστες προτιμούν την απόσχιση, ενώ, όπως διαπιστώθηκε, οι μετανάστες προτιμούσαν την αφομοίωση. Επίσης, σύμφωνα με τα πορίσματα της έρευνας, όταν οι δύο πολιτισμικές ομάδες συμφωνούν ως προς τη προτιμώμενη στρατηγική τότε μειώνεται η ενδοομαδική ευνοιοκρατία και οι διομαδικές σχέσεις είναι ευνοϊκές. Ωστόσο, αν και παρατηρήθηκε συσχέτιση των στρατηγικών επιπολιτισμοποίησης με την ενδοομαδική ευνοιοκρατία, δεν βρέθηκε καμία συσχέτιση με την υποτίμηση της εξωομάδας.

Οι Berry, Phinney, Sam και Weder (2006), μελετώντας τα προφίλ επιπολιτισμοποίησης των νεαρών μεταναστών διαπίστωσαν την ύπαρξη συσχέτισης ανάμεσα στην επιπολιτισμοποίηση, στην προσαρμογή και το βαθμό που οι μετανάστες θεωρούν ότι γίνονται αντικείμενο διακρίσεων. Συγκεκριμένα, βρέθηκε ότι έφηβοι οι οποίοι νιώθουν άνετα και στα δύο πολιτισμικά περιβάλλοντα με τα οποία έρχονται σε επαφή (της χώρας καταγωγής και της κοινωνίας υποδοχής) ή που εμπλέκονται περισσότερο με τη δική τους κουλτούρα και λιγότερο με την κουλτούρα της χώρας καταγωγής πιστεύουν ότι βιώνουν λιγότερη διάκριση σε σχέση με εφήβους οι οποίοι εμπλέκονται με την κουλτούρα της κοινωνίας υποδοχής αλλά λιγότερο με τη δική τους ή που δεν είναι σίγουροι για τη θέση τους στην κοινωνία.

Ο Verkuyten (2005) αντιμετωπίζει τη στρατηγική της πολυπολιτισμικότητας με περισσότερο σκεπτικισμό, που συνάδει με τα αντικρουόμενα αποτελέσματα των ερευνών, που εκτέθηκαν ανωτέρω (Wolsko κ.α., 2000, Richeson και Nussbaum, 2004, Van Bavel και Cunningham, 2009), σχετικά με τις επιπτώσεις των ιδεολογιών επιπολιτισμοποίησης στις διομαδικές σχέσεις. Διερευνώντας τις σχέσεις Ολλανδών και Τούρκων μεταναστών στην Ολλανδία, διαπίστωσε ότι, επειδή η πολυπολιτισμικότητα

νομιμοποιεί την ιδιαιτερότητα κάθε κουλτούρας και την αξία των μειονοτικών ταυτοτήτων, η ταύτιση της εθνικής μειονότητας των Τούρκων με την ενδοομάδα τους και η θετική αξιολόγησή της ήταν μεγαλύτερη όταν ενστερνίζονταν τη στρατηγική αυτή, σε σύγκριση με την αφομοίωση. Αντίθετα, όταν οι κυρίαρχη πολιτισμικά ομάδα των Ολλανδών ενστερνιζόταν την ιδεολογία της πολυπολιτισμικότητας ήταν πιο πιθανό να αξιολογήσει θετικά την εξωομάδα και να ταυτιστεί λιγότερο με την ενδοομάδα. Στην περίπτωση που κυρίαρχη κοινωνική πολιτική παρουσιαζόταν η πολυπολιτισμικότητα, οι Ολλανδοί αξιολογούσαν θετικότερα τους Τούρκους και οι Τούρκοι την ενδοομάδα, σε σχέση με την περίπτωση που κυρίαρχη στρατηγική επιπολιτισμοποίησης παρουσιαζόταν η αφομοίωση.

Ωστόσο, η στρατηγική επιπολιτισμοποίησης που παρουσιάζεται να υιοθετείται δεν επηρέασε την απόδοση στερεοτύπων σε κάθε πολιτισμική ομάδα. Φαίνεται ότι υπάρχει συναίνεση αναφορικά με τα χαρακτηριστικά τα οποία αποδίδονταν στην κάθε ομάδα. Συγκεκριμένα, οι Τούρκοι ανεξαρτήτως συνθήκης, θεωρούνταν και από τις δύο ομάδες περισσότερο φιλόξενοι, παραδοσιακοί, προσανατολισμένοι στην οικογένεια, με σεβασμό προς τους ηλικιωμένους, ενώ οι Ολλανδοί περισσότερο αποτελεσματικοί, προσανατολισμένοι στο έργο, πειθαρχημένοι και επίμονοι. Φαίνεται, λοιπόν, ότι οι πολιτικές επιπολιτισμοποίησης που εφαρμόζονται επιδρούν στη διομαδική διάκριση αλλά όχι στην απόδοση κοινώς αποδεκτών χαρακτηριστικών στην κάθε πολιτισμική ομάδα.

Η Κανονιστική Αρχή του Σεβασμού των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων

Η αποστέρηση θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων των εθνικών μειονοτήτων και τα συνακόλουθα συναισθήματα τα οποία εγείρονται στις πλειοψηφικές πολιτισμικά ομάδες για τις εθνικές μειονότητες έχουν μελετηθεί ποικιλοτρόπως.

Σειρά ερευνών έχει καταδείξει τη συναίνεση που υπάρχει γύρω από το τι θεωρείται ανθρώπινο δικαίωμα και τι παραβίασή του, την κοινή οργάνωση της αναπαράστασης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων μεταξύ διαφόρων χωρών και την Οικουμενική Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (1948) ως κοινό σημείο αναφοράς που διαμορφώνει παγκοσμίως την κοινωνική αναπαράστασή τους (Doise, 2003, Doise, Spini και Clemence, 1999, Clemence, Devos και Doise, 2001). Έχει

ευρέως μελετηθεί και η επικέντρωση της αναπαράστασής τους στις αναπαραστάσεις άλλων κοινωνικών αντικειμένων. Ο Staerke κ.α. (1998) έδειξε ότι τα ανθρώπινα δικαιώματα οργανώνονται γύρω από τις πολιτικές αξίες της δημοκρατίας, του διαλόγου και της σύγκρουσης, «της συμμετοχής στα κοινά», γύρω από τις αντιλήψεις για τις κυβερνήσεις και τον πληθυσμό των χωρών και για τους συσχετισμούς μεταξύ κυβερνήσεων και πληθυσμών. Διαπιστώθηκε από την έρευνά τους ότι στις δημοκρατικές χώρες όσο περισσότερο ενεργοί πολιτικά θεωρούνταν οι πολίτες τόσο λιγότερο ανέχονταν παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Αντίθετα, σε μη δημοκρατικές χώρες, όπως το Ιράν, επικρατούσε η άποψη ότι δεν υπάρχει η δυνατότητα να ασκήσουν οι κάτοικοι επιρροή σε καταστάσεις που συμβαίνουν γύρω τους.

Η παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων επηρεάζεται και από το πλαίσιο εγγραφής των ανθρωπίνων σχέσεων. Οι άνθρωποι μπορεί να επιδείξουν ιδιαίτερη ανοχή απέναντι στην παραβίαση ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε περιπτώσεις όπου τα άτομα, των οποίων τα δικαιώματα έχουν παραβιαστεί, έχουν καταπατήσει τα ίδια κάποιο ανθρώπινο δικαίωμα (Doise, 2003). Οι άνθρωποι σε δημοκρατικές χώρες, για παράδειγμα, δε δίσταζαν να αρνηθούν δωρεάν πρωτοβάθμια εκπαίδευση σε παιδιά παράνομων μεταναστών. Σύμφωνα με τους Παπαστάμου και Προδρομίτη (2003), ο κανόνας σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων «... εποικίζει το δημόσιο λόγο θεσμών και πολιτών εμβαθύνοντας -πολλές φορές- το υπαρκτό (και ατέχνως συγκαλυμμένο) χάσμα μεταξύ διακηρυγμένων αρχών και έμπρακτης τήρησής τους».

Επιπλέον, οι Spini και Doise (1998) διαπίστωσαν ότι, σε αφηρημένο επίπεδο προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η κυβέρνηση θεωρείται ότι έχει μεγαλύτερη εμπλοκή σε σύγκριση με το άτομο, ενώ σε πιο πρακτικό-εφαρμοσμένο επίπεδο τόσο η κυβέρνηση όσο και το άτομο δε θεωρούνται ότι εμπλέκονται πολύ στην εφαρμογή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Επικρατεί, όπως υποστηρίζουν, μια παραδοσιακή άποψη –έναντι μιας ακτιβιστικής- σύμφωνα με την οποία η επιβολή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι υπόθεση και καθήκον των κυβερνήσεων παρά του ατόμου.

Ωστόσο, σημαντικό μέρος ερευνών έχει εστιάσει στη μελέτη του κανονιστικού ρόλου της αναπαράστασης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Γύρω από τα ανθρώπινα δικαιώματα, όπως ήδη αναφέρθηκε, οργανώνουν οι δυτικές κοινωνίες τις σχέσεις τους σε εθνικό και διεθνικό επίπεδο (Doise, 2003). Οι Bachman, Staerke και Doise (2003) συνέδεσαν τα ανθρώπινα δικαιώματα με καταστάσεις αποστέρησης.

Κατέληξαν ερευνητικά στο συμπέρασμα ότι, όσο περισσότερο οι άνθρωποι βιώνουν τη στέρηση υλικών πόρων, τόσο λιγότερο εμπιστεύονται τις αρχές και πιστεύουν στην προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και τόσο περισσότερο νιώθουν ότι η εθνική τους ταυτότητα κινδυνεύει λόγω της εθνικής ποικιλίας. Η εμπιστοσύνη στους εθνικούς θεσμούς και στην εφαρμογή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, όπως ισχυρίζονται, φαίνεται προαπαιτούμενο για την υποστήριξη πλουραλιστικών κοινωνιών, ενώ η έλλειψη εμπιστοσύνης στις αρχές και η μη εφαρμογή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων οδηγεί στην εναντίωση σε μια πλουραλιστική πολιτειακή οργάνωση.

Η σχέση μεταξύ αποστέρησης και αναγνώρισης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της ιδιότητας του πολίτη στους μετανάστες έχει διερευνηθεί στην Ελλάδα από τους Ιατρίδη και Χρυσόχου (2008). Παρατηρήθηκε ότι στο πλαίσιο της αγοράς εργασίας, ανεξάρτητα από το αν αυτό διατρέχει κάποιο κίνδυνο ή όχι, η αρχή της παραμονής και εργασίας εκτιμήθηκε λιγότερο ως δικαιοκίνητη αρχή στην οποία μπορεί να στηριχθεί η ιδιότητα του πολίτη. Ωστόσο, παρατηρήθηκε άνοιγμα στο εύρος της ιδιότητας του πολίτη προς αυτούς που έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα, τους μετανάστες δεύτερης γενιάς, όταν οι εργασιακές προοπτικές παρουσιάζονταν ευνοϊκές σε ένα ευνοϊκό περιβάλλον και όταν ήταν δυσχερείς σε ένα δυσχερές περιβάλλον. Αντίθετα όταν διακυβευόταν η Ελληνική κουλτούρα, η αρχή της παραμονής και εργασίας αξιολογήθηκε χαμηλότερα από ότι όταν δεν υφίστατο κάποιος αντίστοιχος κίνδυνος. Οι εκτιμήσεις ως προς την κατανομή δικαιωμάτων στους μετανάστες αποδεικνύονται ευάλωτες στους κινδύνους που διατρέχει η ελληνική κουλτούρα.

Οι Moghaddam και Vuksanovic (1990) εστίασαν σε διομαδικό επίπεδο εντοπίζοντας την *εθνοκεντρική χρήση* των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Οι Καναδοί συμμετέχοντες στην έρευνά τους θεωρούσαν ότι τα ανθρώπινα δικαιώματα πρέπει να εφαρμόζονται σε μεγαλύτερο βαθμό στη Σοβιετική Ένωση και τις Χώρες του Τρίτου Κόσμου παρά στον Καναδά. Τα ανθρώπινα δικαιώματα θεωρούνται ένα εξαγωγίμο προϊόν χρήσιμο στους άλλους αλλά όχι σε εμάς και η παραβίασή τους κρίνεται λιγότερο σημαντική όταν συμβαίνει σε εμάς ενώ είναι κατακριτέα όταν συμβαίνει πολύ μακριά μας (Doise, 2003).

Οι Doosje, Branscombe, Spears και Manstead (2006), μελετώντας τις συναισθηματικές αντιδράσεις σε ένα μήνυμα που περιέγραφε ένα ιστορικό καταπίεσης μιας εξωομάδας από την ενδοομάδα, διαπίστωσαν ότι αυξάνονταν τα

συναισθήματα ενοχής, κυρίως όταν η πηγή αυτών των πληροφοριών ήταν μέλος της ενδοομάδας. Επίσης, για άτομα τα οποία ταυτίζονταν σε υψηλό βαθμό με την ενδοομάδα, η έκφραση συγγνώμης από κάποιο μέλος της ενδοομάδας προς μια άλλη ομάδα της οποίας τα δικαιώματα στο παρελθόν είχαν παραβιαστεί οδηγούσε σε αύξηση των συναισθημάτων ενοχής. Αντίθετα, μειώνονταν όταν η ενδοομάδα αντί να απολογηθεί για πράξεις του παρελθόντος παρείχε οικονομική ενίσχυση στη θυματοποιημένη εξωομάδα. Οι άνθρωποι, λοιπόν, που ταυτίζονται πολύ με την ενδοομάδα είναι πιθανό να αντιμετωπίσουν την κατάσταση αυτή με έναν τρόπο που δε θα υποβιβάσει και ταπεινώσει την ενδοομάδα.

Οι Powel, Branscombe και Schmitt (2005) διαπίστωσαν ότι ο τρόπος που πλαισιώνεται η ανισότητα επηρεάζει τα συναισθήματα ενοχής αλλά και τις ρατσιστικές αντιλήψεις. Σε έρευνά τους για τις σχέσεις των Λευκών με τους Μαύρους, διαπίστωσαν ότι, όταν η φυλετική ανισότητα παρουσιαζόταν ως προνόμιο των Λευκών, οι Λευκοί βίωναν σε υψηλότερο βαθμό ενοχή, ανέπτυσαν πιο θετική στάση για τους Μαύρους και υποστήριζαν σε χαμηλότερο βαθμό ρατσιστικές αντιλήψεις από ότι όταν η φυλετική ανισότητα παρουσιαζόταν ως μειονέκτημα των Μαύρων, άποψη που αποτελεί και την κυρίαρχη, όπως ισχυρίζονται, ιδεολογική και πολιτική πρακτική.

Σύμφωνα με την έρευνα των Moscovici και Perez (2007) σχετικά με τη διάκριση των μειονοτήτων σε ενεργές και σε μειονότητες-θύματα, οι ενεργές μειονότητες εγείρουν μια σύγκρουση εξωτερική, πολιτική, με την πλειοψηφία αρνούμενες να υιοθετήσουν τις νόρμες και τις αξίες της τελευταίας. Η στάση αυτή θέτει τα μέλη της πλειοψηφίας ενώπιον μιας εναλλακτικής θεώρησης της πραγματικότητας και οδηγεί σε επίλυση της σύγκρουσης, όχι μέσω του συμβιβασμού ή της απλής παραχώρησης και αναγνώρισης της θυματοποίησης της μειονότητας, αλλά μέσω της υιοθέτησης των απόψεων της μειονότητας και μεταστροφής της πλειοψηφίας. Αντίθετα, μια μειονότητα-θύμα οδηγεί στην επικέντρωση στην καταπίεση και στα δεινά που *άδικα* υπέφεραν τα μέλη της μειονότητας και εγείρει μια εσωτερική σύγκρουση, μέσω της ασυμφωνίας που δημιουργείται ανάμεσα στην πραγματικότητα και σε αρχές και αξίες της πλειοψηφίας, όπως η νόρμα του αντιρατσισμού, ο σεβασμός στα ανθρώπινα δικαιώματα και η αρχή της ισότητας. Το αποτέλεσμα είναι τα μέλη της πλειοψηφίας να νιώθουν συναισθήματα ενοχής και να προσπαθήσουν να επιλύσουν την εσωτερική αυτή, ηθική, σύγκρουση μέσω της

παραχώρησης, των προσφορών για αποκατάσταση των ζημιών που υπέστησαν μέλη της μειονότητας ή των εκκλήσεων για συγχώρεση.

Η αναπαράσταση των θυματοποιημένων μειονοτήτων, λοιπόν, επικεντρώνεται στην (κανονιστική) κοινωνική αναπαράσταση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, κάτι το οποίο δεν παρατηρείται σε μια ενεργή μειονότητα. Μια θυματοποιημένη μειονότητα προκαλεί άμεση επιρροή, σε υποθετικό επίπεδο αλλαγής στάσεων, μια ενεργή οδηγεί σε έμμεση επιρροή, σε επίπεδο πεποιθήσεων. Στην πρώτη περίπτωση, η ενοχή διαμεσολαβεί τη σχέση μειονότητας και άμεσης επιρροής, ενώ στη δεύτερη περίπτωση η σύγκρουση διαμεσολαβεί τη σχέση μειονότητας και έμμεσης επιρροής.

Μια θυματοποιημένη μειονότητα βρίσκεται σε θέση κατωτερότητας. Η κατάσταση της θυματοποίησης στερεί από τα μέλη της μειονότητας δύναμη και διευκολύνει την απόδοση ανεπάρκειας. Είναι μια φόρμουλα που δένει το θύμα με τη θυματοποίησή του. Η κοινωνική ενοχή αντανακλά το γεγονός ότι τα ανθρώπινα δικαιώματα έχουν εμποτίσει τις κοινωνίες μας και ότι οι κοινωνικές αναπαραστάσεις των μειονοτήτων έχουν ξαναοργανωθεί μέσα από αυτά. Η ενοχή μπορεί να οδηγήσει σε αλλαγή αλλά περιορισμένης ισχύος και ιδεολογικής εμβέλειας.

Διερευνητικά Ζητήματα

Στην παρούσα έρευνα, επιχειρήθηκε η διερεύνηση δύο διαστάσεων της αναπαράστασης των εθνικών μειονοτήτων υπό την επίδραση διαφορετικών στρατηγικών επιπολιτισμοποίησης. Από τη μια μεριά, θελήσαμε να μελετήσουμε την απόδοση ανθρώπινης ουσίας στις εθνικές μειονότητες, ως τρόπο οργάνωσης της κοινωνικής σκέψης αλλά και έκφρασης προκατάληψης, και, από την άλλη, της αναπαράστασής τους ως θύματα, αδύναμα να υπερασπιστούν τον εαυτό τους αλλά και ανάκανα να επηρεάσουν και να αντιτάξουν έναν εναλλακτικό μειονοτικό λόγο διατηρώντας με αυτόν τον τρόπο το συσχετισμό δυνάμεων. Επιπλέον, εξετάσαμε την άποψη της κυρίαρχης πολιτισμικά ομάδας σε σχέση με τη στρατηγική επιπολιτισμοποίησης που υιοθετούν οι μετανάστες.

Σε πρώτη φάση, εστίασαμε το ενδιαφέρον μας στην εμφάνιση της οντολογιοποίησης, ως διαδικασίας διαφοροποίησης μεταξύ διαφορετικών εθνικών ομάδων και ως εκδήλωση, με λανθάνοντα και συγκαλυμμένο τρόπο, διομαδικής διάκρισης και προκατάληψης, οι οποίες, όπως υποστηρίζουν οι Chulvi και Perez (2003) και ο Leyens κ.α. (2007), δεν περιορίζονται στη θετική ή αρνητική

αξιολόγηση των μεταναστών. Στην ανθρώπινη κοινότητα, ακόμα και όταν αυτή ορίζεται με αρνητικούς όρους³, δεν ανήκει μόνο η κυρίαρχη εθνική ομάδα αποκλείοντας από αυτήν τις εθνικές μειονότητες, αλλά υπάρχουν διαβαθμίσεις ως προς την ανθρώπινη υπόσταση που τους αναγνωρίζεται. Κάποιες εθνικές μειονότητες αναγνωρίζονται ως περισσότερο ανθρώπινες από άλλες.

Οι εθνικές μειονοτικές ομάδες που μελετήθηκαν στην έρευνα ήταν οι Αλβανοί και οι Πακιστανοί. Συγκεκριμένα, η υπόθεση που διατυπώσαμε είναι ότι οι Αλβανοί θα ανθρωποποιούνταν σε μεγαλύτερο βαθμό από τους Πακιστανούς, ως μια εθνική ομάδα με περισσότερες ομοιότητες με τους Έλληνες⁴. Πρόκειται για ένα δυτικό λαό ενώ τα παιδιά των Αλβανών φοιτούν στα ελληνικά σχολεία έχοντας αφομοιώσει σε μεγαλύτερο βαθμό στοιχεία της ελληνικής κουλτούρας.

Ένα επιπλέον πεδίο διαφοροποίησης των οντολογικών ταυτοτήτων που στοχεύσαμε να διερευνήσουμε ήταν οι στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης, ως ιδεολογικές παράμετροι της αναπαράστασης των εθνικών μειονοτήτων και ως παράγοντες απειλής της ιδιαιτερότητας και της διαφοροποίησης της ταυτότητας της κυρίαρχης πολιτισμικά ομάδας. Αφορμώμενοι από τα ευρήματα των Chulvi και Perez (2003), κατευθυνθήκαμε προς την πειραματική επιβεβαίωση της άποψης των ανωτέρω ερευνητών ότι η αλληλεπίδραση της πολιτισμικά κυρίαρχης ομάδας με τις εθνικές μειονότητες επηρεάζει, ως ένα βαθμό, τη διαμόρφωση της ανθρώπινης ταυτότητάς τους.

Συγκεκριμένα, διατυπώσαμε την υπόθεση ότι, όταν οι μετανάστες παρουσιάζονται να υιοθετούν τη στρατηγική της πολυπολιτισμικότητας ή του διαχωρισμού, τα μέλη της κυρίαρχης πολιτισμικά ομάδας θα βίωναν μεγαλύτερη

---

³ Η αναγνώριση της ανθρώπινης υπόστασης κάποιων εθνικών ομάδων δε συνεπάγεται, όπως επισημαίνουν ο Leyens κ.α. (2007) και Chulvi και Perez (2003), θετικότερη αναπαράσταση.

⁴ Από τους 762.000 εγγεγραμμένους, σύμφωνα με την απογραφή του 2001, αλλοδαπούς το 56% ήταν Αλβανοί ενώ μόνο το 1,4% Πακιστανοί. Οι τελευταίοι αποτελούνταν σχεδόν από αντρικό πληθυσμό, ενώ στους Αλβανούς η αναλογία ανδρών γυναικών ήταν 60-40. Οι μισοί Αλβανοί διέμεναν στην Ελλάδα το 2001 για περισσότερα από πέντε χρόνια, ενώ οι Πακιστανοί για λιγότερα από πέντε χρόνια. Οι περισσότεροι Αλβανοί είχαν άδειες παραμονής ενώ δεν ίσχυε το ίδιο και για τους Πακιστανούς. Οι Πακιστανοί άντρες απασχολούνταν κυρίως στη βιομηχανία, ενώ οι Αλβανοί άντρες σε οικοδομικές εργασίες και οι γυναίκες σε οικιακές. Το μεγαλύτερο μέρος των αλλοδαπών μαθητών ήταν Αλβανικής καταγωγής (72,4%), ενώ μόλις το 0,1% αποτελούνταν από Πακιστανούς μαθητές. Επίσης, οι περισσότεροι Πακιστανοί, σήμερα, είναι χωρίς χαρτιά και έχουν έρθει στην Ελλάδα για οικονομικούς και πολιτικούς λόγους.

απειλή της ανθρωπολογικής τους ταυτότητας. Αυτό θα συνέβαινε διότι είναι εξάρχουσα, στο αναπαραστασιακό πεδίο, η μειονοτική ταυτότητα και προωθείται η έννοια της διαφορετικότητας, με αποτέλεσμα να απειλείται η καθεστηκία οντολογική ιεραρχία και η ιδιαιτερότητα της κυρίαρχης ταυτότητας. Επίσης, δεδομένου ότι σε αυτές τις συνθήκες είναι έντονες οι διακατηγοριακές διαφορές αναμένεται, σύμφωνα με τη θεωρία της αυτοκατηγοριοποίησης, να μην κυριαρχήσει η υπερκείμενη (ανθρώπινη) ταυτότητα και να εκδηλωθεί εντονότερη διομαδική διάκριση με τη μορφή της μικρότερης ανθρωποποίησης των εθνικών μειονοτήτων. Η ιδεολογία της πολυπολιτισμικότητας, σύμφωνα με τον Wolsko κ.α. (2000), επίσης, οδηγεί στην αναγνώριση των διαφορών ανάμεσα στις διαφορετικές εθνικές ομάδες.

Αντίθετα, όταν προβαλλόμενη στρατηγική επιπολιτισμοποίησης που υιοθετείται από τους μετανάστες είναι η αφομοίωση ή η διάχυση τότε η ανάγκη ανθρωπολογικής διαφοροποίησης θεωρήσαμε ότι θα είναι μικρότερη. Στις δύο αυτές περιπτώσεις, δε διακυβεύεται η ανθρωπολογική ιεραρχία στον ίδιο βαθμό με την πολυπολιτισμικότητα και το διαχωρισμό. Η αφομοίωση διατηρεί την πολιτισμική ομοιομορφία, μέσω της υιοθέτησης από τις εθνικές μειονότητες των στοιχείων της κυρίαρχης κουλτούρας, και δεν οδηγεί σε αλλαγή (Vekuyten, 2005). Το ίδιο μπορούμε να ισχυριστούμε και για τη διάχυση, δεδομένου ότι η ατομική ταυτότητα, που παρουσιάζονται οι μετανάστες να υιοθετούν, είναι επενδεδυμένη με μεγαλύτερη κοινωνική αξία στις δυτικές κοινωνίες και αποτελεί μια εσωτερικευμένη κοινωνική νόρμα (Beauvois και Dubois, 2001).

Σε δεύτερη φάση, επιχειρήσαμε να μελετήσουμε την αναπαράσταση των μειονοτήτων ως θυματοποιημένων. Οι δύο προς εξέταση εθνικές μειονότητες θεωρήσαμε ότι θα θυματοποιούνταν με διαφορετικό τρόπο και σε διαφορετικό βαθμό. Επίσης, κάποια ανθρώπινα δικαιώματα θα θεωρούνταν πιο εύκολα ασκήσιμα από κάποια άλλα. Επιδιώξαμε, επίσης, να δούμε τη σχέση μεταξύ οντολογοποίησης και θυματοποίησης καθώς και την επίδραση της στρατηγικής επιπολιτισμοποίησης που υιοθετείται από τους μετανάστες. Ως προς το τελευταίο, διατυπώσαμε την υπόθεση ότι, σε σύγκριση με την αφομοίωση και τη διάχυση, στην πολυπολιτισμικότητα και το διαχωρισμό, οι εθνικές μειονότητες θα αναπαρίστανται σε μικρότερο βαθμό ως θύματα, δεδομένου ότι παρουσιάζονται να έχουν μια εναλλακτική ταυτότητα να αντιπροτείνουν στην κυρίαρχη πολιτισμική ταυτότητα.

Επιπλέον, ξεκινώντας από την παραδοχή ότι υπάρχει απόκλιση ανάμεσα στη στρατηγική επιπολιτισμοποίησης που προτιμά η κάθε ομάδα και στην εικόνα που έχει

η κάθε ομάδα για τη στρατηγική που προτιμά η άλλη (Zafegka και Brown, 2002), θεωρούμε ότι η στρατηγική επιπολιτισμοποίησης που παρουσιάζονται οι μετανάστες να υιοθετούν δε θα συμπίπτει πάντα με την εικόνα ή την επιθυμία που τα μέλη της κυρίαρχης πολιτισμικά ομάδας έχουν για τη στρατηγική που οι μετανάστες υιοθετούν. Επίσης, σύμφωνα με το μοντέλο επιπολιτισμοποίησης των Navas, Rojas, Garcia και Pumares (2007), αναμένεται διαφοροποίηση των στρατηγικών επιπολιτισμοποίησης ανάλογα με τα στοιχεία της κουλτούρας που εξετάζονται. Συγκεκριμένα, στα οικονομικά, εργασιακά και πολιτικά ζητήματα, δεδομένου ότι ασκείται πίεση στους μετανάστες από την κυρίαρχη κουλτούρα (Navas κ.α., 2007), αναμένεται μεγαλύτερη τάση αφομοίωσης ή ενσωμάτωσης. Αντίθετα, στα πολιτισμικά στοιχεία αναμένεται μεγαλύτερη τάση για διαχωρισμό. Επίσης, αναμένεται διαφοροποίηση στις στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης ανάλογα με την καταγωγή των εθνικών μειονοτήτων (Bourhis κ.α., 1997) και αν αφορούν σε στάσεις ή σε προσδοκίες-επιθυμίες. Αλλά, σε αυτά τα σημεία οι προθέσεις μας έχουν διερευνητικό χαρακτήρα.

ΠΡΟΕΡΕΥΝΑ

Προκειμένου να κατασκευαστεί ένα εργαλείο μέτρησης της «οντολογικής διαφοροποίησης» των εθνικών ομάδων χρησιμοποιήθηκαν τα ευρήματα της έρευνας των Perez, Moscovici & Chilvi (2001). Όπως αναφέρθηκε, καταρτίστηκε, από τους συμμετέχοντες στην έρευνά τους, μία μήτρα χαρακτηριστικών ομαδοποιημένων σε δύο άξονες: ανθρώπινο-ζωικό, θετικό-αρνητικό. Ως ανθρώπινα και θετικά χαρακτηριστικά επελέγησαν η *λογική*, η *εξυπνάδα*, η *ανοχή*, το *θρησκευτικό αίσθημα*, και η *καλή κοινωνική συμπεριφορά*. Αντίθετα, ο *εγωισμός*, η *υποκρισία*, η *μοχθηρότητα*, ο *ρατσισμός*, η *έλλειψη ανοχής*, η *αδιαλλαξία*, η *επιθετικότητα*, η *βιαιότητα*, η *έλλειψη συμπόνιας* και η *εκδικητικότητα* θεωρήθηκαν αρνητικά χαρακτηριστικά του ανθρώπινου είδους. Ως αρνητικά χαρακτηριστικά των ζώων ταξινομήθηκαν τα τέσσερα τελευταία από τα ανθρώπινα καθώς και η *έλλειψη λογικής*, η *έλλειψη εξυπνάδας*, η *αγαθосύνη*, το *ένστικτο*, ο *αυθορμητισμός*, η *θρασύτητα*, η *αγριότητα* και η *έλλειψη καλλιέργειας*. Η *πίστη*, η *συναισθηματικότητα*, η *στοργή*, η *ελευθερία*, η *ευγένεια*, η *ειλικρίνεια* και η *αλληλεγγύη* θεωρήθηκαν θετικά χαρακτηριστικά του ανθρώπου.

Τα τριάντα αυτά χαρακτηριστικά αποφασίστηκε να αποτελέσουν τους δείκτες οντολογικής διαφοροποίησης των εθνικών ομάδων και να χρησιμοποιηθούν στην έρευνά μας. Ωστόσο, κρίθηκε σκόπιμο να κληθούν οι ερωτώμενοι να απαντήσουν κατά πόσο αυτά τα χαρακτηριστικά θεωρούνται αντιπροσωπευτικά των εθνικών ομάδων, χωρίς να είναι εμφανής η σύνδεση με τα ζώα ή τον άνθρωπο. Αυτή η μεθοδολογική επιλογή υπαγορεύτηκε από την επιθυμία να ελαχιστοποιηθεί η τάση θετικής αυτοπαρουσίασης των υποκειμένων και η συμμόρφωση τους με τη νόρμα του αντιρατσισμού, όπως θα αναδύονταν μέσω της άμεσης αντιπαραβολής των εθνικών ομάδων με τα ζώα. Κύριος στόχος, λοιπόν, αποτέλεσε να διερευνηθεί η αυθόρμητη τάση τους να κατηγοριοποιούν τις εθνικές ομάδες σε διαφορετικά οντολογικά επίπεδα.

Διενεργήθηκε, λοιπόν, προέρευνα με σκοπό να διερευνηθεί το περιεχόμενο της ζωικής και ανθρώπινης ταυτότητας, το οποίο θα αποτελούσε και το κριτήριο για την εκτίμηση της οντολογικής διαφοροποίησης των εθνικών ομάδων. Στην προέρευνα έλαβαν μέρος 54 άτομα στα μισά από τα οποία ζητήθηκε να αναφέρουν σε ποιο βαθμό πίστευαν ότι το κάθε χαρακτηριστικό, από αυτά που είχαν υποδείξει οι συμμετέχοντες στην έρευνα των Perez, Moscovici & Chilvi (2001), είναι

αντιπροσωπευτικό των ζώων (*κλίμακα μέτρησης της ταυτότητας των ζώων*) και από τα υπόλοιπα σε ποιο βαθμό πίστευαν ότι είναι αντιπροσωπευτικό των ανθρώπων (*κλίμακα μέτρησης της ανθρώπινης ταυτότητας*). Επίσης, από όλα τα υποκείμενα ζητήθηκε να υποδείξουν σε ποιο βαθμό το κάθε χαρακτηριστικό είναι θετικό και αρνητικό. Χρησιμοποιήθηκε πενταβάθμια κλίμακα, όπου το 1 αντιστοιχούσε στο «καθόλου» και το 5 στο «πάρα πολύ».

Πραγματοποιήθηκε σύγκριση μέσω των όρων με το κριτήριο t για ανεξάρτητα δείγματα, σε κάθε χαρακτηριστικό της λίστας, ως προς το βαθμό που οι ερωτώμενοι το θεωρούσαν αντιπροσωπευτικό των ζώων ή του ανθρώπου. Όπως διαπιστώθηκε, ο άνθρωπος θεωρείται ότι, σε σύγκριση με τα ζώα, χαρακτηρίζεται περισσότερο από υποκρισία ($t_{(52)} = 5,399, p < 0,001$), ρατσισμό ($t_{(42,79)} = 3,197, p = 0,003$), εγωισμό ($t_{(52)} = 4,808, p < 0,001$), έλλειψη ανοχής ($t_{(52)} = 3,027, p = 0,004$) και θρασύτητα ($t_{(52)} = 2,706, p = 0,009$), ενώ τα ζώα χαρακτηρίζονται περισσότερο από ενστικτώδη συμπεριφορά ($t_{(52)} = 2,183, p = 0,034$). Τα χαρακτηριστικά, αυτά που αποτελούν δείκτες διαφοροποίησης του ανθρώπου από τα ζώα, αξιολογήθηκαν αρνητικά από το δείγμα, όπως φαίνεται στον πίνακα 1, με εξαίρεση το ένστικτο το οποίο αξιολογήθηκε θετικά.

Πίνακας 1.

Μέσοι όροι των απαντήσεων των ερωτώμενων στην κλίμακα αρνητικής και θετικής αξιολόγησης ανά χαρακτηριστικό

	Κλίμακα θετικής αξιολόγησης	Κλίμακα αρνητικής αξιολόγησης
Ανοχή	3,24	2,13
Εξυπνάδα	4,48	1,52
Πίστη	3,72	2,04
Συναισθηματικότητα	3,61	1,78
Στοργή	4,41	1,48
Ελευθερία	4,43	1,30
Ρατσισμός	1,26	4,59
Υποκρισία	1,39	4,43
Εγωισμός	2,11	3,11
Έλλειψη ανοχής	1,63	3,80

Βιαιότητα	1,54	4,17
Ένστικτο	3,81	1,67
Αυθορμητισμός	3,41	1,57
Θρασύτητα	1,96	3,41
Αγριότητα	1,48	4,11
Έλλειψη καλλιέργειας	1,30	3,72

Επιπλέον, ως προς τη θετική και αρνητική αξιολόγηση στο σύνολο των τριάντα χαρακτηριστικών της λίστας μόνο δύο διαπιστώθηκε ότι αξιολογούνταν διαφορετικά ανάλογα με το αν οι ερωτώμενοι καλούνταν να προσδιορίσουν τα αντιπροσωπευτικά του ανθρώπου ή των ζώων χαρακτηριστικά. Όπως έδειξε το κριτήριο t για ανεξάρτητα δείγματα, η εκδικητικότητα και η έλλειψη λογικής αξιολογήθηκαν πιο αρνητικά από τα υποκείμενα που απάντησαν στο ερωτηματολόγιο για τα πιο αντιπροσωπευτικά των ανθρώπων χαρακτηριστικά ($t_{(52)} = 2,041$, $p=0,046$ και $t_{(52)} = 2,606$, $p=0,012$, αντίστοιχα). Αυτά τα χαρακτηριστικά, ωστόσο, δεν αποτελούν δείκτες διαφοροποίησης των ανθρώπων από τα ζώα και δε θα συμπεριληφθούν στην έρευνα.

EPEYNA

Μέθοδος

Συμμετέχοντες

Τα ερωτηματολόγια συμπληρώθηκαν από 146 Έλληνες και συλλέχθηκαν στο χώρο Ανωτάτου Εκπαιδευτικού Ιδρύματος, στ Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών. Το μεγαλύτερο ποσοστό των συμμετεχόντων ήταν γυναίκες (75%), πανεπιστημιακής εκπαίδευσης (90%), ηλικίας από 20-30 ετών (91%), χαμηλού εισοδήματος (73%) και φοιτητές (81%).

Διαδικασία και Χειρισμός των Ανεξάρτητων Μεταβλητών

Η πειραματική διαδικασία πραγματοποιήθηκε στο χώρο του εκπαιδευτικού ιδρύματος. Ζητήθηκε από τους συμμετέχοντες, τους οποίους διαβεβαιώσαμε ότι η συμπλήρωση είναι ανώνυμη και οι απαντήσεις τους θα χρησιμοποιηθούν μόνο για στατιστική ανάλυση, να συμπληρώσουν ένα ερωτηματολόγιο για μια έρευνα που διενεργείται στα πλαίσια διπλωματικής εργασίας για το Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Οργανωτική και Οικονομική Ψυχολογία» του Παντείου Πανεπιστημίου.

Η ανεξάρτητη μεταβλητή, που αφορούσε την στρατηγική επιπολιτισμοποίησης η οποία υιοθετείται από τους μετανάστες, εισήχθη από την αρχή. Στην πρώτη σελίδα του ερωτηματολογίου περιλαμβανόταν ένα κείμενο το οποίο έκανε μνεία στη στρατηγική επιπολιτισμοποίησης που έχει βρεθεί από έρευνες ότι υιοθετείται από τους μετανάστες στην Ελλάδα. Το ερευνητικό δείγμα ταξινομήθηκε τυχαία σε 4 συνθήκες ανάλογα με τη στρατηγική που παρουσιάζονταν οι μετανάστες να υιοθετούν⁵. Επίσης, υπήρχε μια σύντομη περιγραφή της κάθε στρατηγικής και, προκειμένου να αυξηθεί η εμπλοκή των συμμετεχόντων, καλούνταν να απαντήσουν σε μια πενταβάθμια κλίμακα⁶ κατά πόσο η προβαλλόμενη στρατηγική επιπολιτισμοποίησης υιοθετούνταν πράγματι από τους μετανάστες στην

---

⁵ Στη συνθήκη της πολυπολιτισμικότητας συμμετείχαν 36 άτομα (25% του συνόλου των συμμετεχόντων), στη συνθήκη της αφομοίωσης 40 (27%), του διαχωρισμού 33 (23%) και της διάχυσης 37 (25%).

⁶ Το 1 της κλίμακας μέτρησης αντιστοιχούσε στο «καθόλου» και το 5 στο «πάρα πολύ».

Ελλάδα, σε κάθε έναν από τους κατωτέρω τομείς: στην οικονομία, την πολιτική, την εργασία, τις κοινωνικές σχέσεις, τον τρόπο ζωής και τις θρησκευτικές πεποιθήσεις και πρακτικές.

Σε κάθε συνθήκη, λοιπόν, το κείμενο εισαγωγής της πειραματικής μεταβλητής είχε την ακόλουθη μορφή:

Συνθήκη πολυπολιτισμικότητας: «Από πρόσφατες έρευνες προκύπτει ότι στην Ελλάδα επικρατεί αυτό που οι επιστήμονες αποκαλούν πολυπολιτισμικότητα: Οι περισσότεροι μετανάστες πιστεύουν ότι πρέπει να έρχονται σε επαφή με τους Έλληνες αλλά και να διατηρήσουν την εθνική τους ταυτότητα. Εσείς πόσο θεωρείτε ότι προσπαθούν να το κάνουν αυτό οι μετανάστες (να έρχονται σε επαφή με τους Έλληνες και ταυτόχρονα να διατηρούν την ταυτότητά τους) σε καθέναν από τους παρακάτω τομείς;».

Συνθήκη αφομοίωσης: «Από πρόσφατες έρευνες προκύπτει ότι στην Ελλάδα επικρατεί αυτό που οι επιστήμονες αποκαλούν αφομοίωση των μεταναστών: Οι περισσότεροι μετανάστες πιστεύουν ότι πρέπει να έρχονται σε επαφή με τους Έλληνες, χωρίς να διατηρήσουν την εθνική τους ταυτότητα. Εσείς πόσο θεωρείτε ότι προσπαθούν να το κάνουν αυτό οι μετανάστες (να έρχονται σε επαφή με τους Έλληνες και να μη διατηρήσουν την εθνική τους ταυτότητα) σε καθέναν από τους παρακάτω τομείς;»

Συνθήκη διαχωρισμού: «Από πρόσφατες έρευνες προκύπτει ότι στην Ελλάδα επικρατεί αυτό που οι επιστήμονες αποκαλούν διαχωρισμό των μεταναστών: Οι περισσότεροι μετανάστες πιστεύουν ότι δεν πρέπει να έρχονται σε επαφή με τους Έλληνες αλλά να διατηρήσουν την εθνική τους ταυτότητα. Εσείς πόσο θεωρείτε ότι προσπαθούν να το κάνουν αυτό οι μετανάστες (να μην έρχονται σε επαφή με τους Έλληνες αλλά να διατηρήσουν την εθνική τους ταυτότητα) σε καθέναν από τους παρακάτω τομείς;»

Συνθήκη διάχυσης: «Από πρόσφατες έρευνες προκύπτει ότι στην Ελλάδα επικρατεί αυτό που οι επιστήμονες αποκαλούν διάχυση των μεταναστών: Οι περισσότεροι μετανάστες πιστεύουν ότι δεν πρέπει να διατηρήσουν την εθνική τους ταυτότητα αλλά να σκέφτεται και να φέρεται ο καθένας ως άτομο. Εσείς πόσο θεωρείτε ότι προσπαθούν να το κάνουν αυτό οι μετανάστες (να μη διατηρήσουν την εθνική τους ταυτότητα αλλά να σκέφτεται και να φέρεται ο καθένας ως άτομο) σε καθέναν από τους παρακάτω τομείς;»

Στη συνέχεια τα υποκείμενα καλούνταν να απαντήσουν σε ένα ερωτηματολόγιο μέτρησης της οντολογικής διαφοροποίησης, σε ένα ερωτηματολόγιο μέτρησης της θυματοποίησης και σε ένα ερωτηματολόγιο μέτρησης της στρατηγικής επιπολιτισμοποίησης που υιοθετείται από τους μετανάστες. Οι συμμετέχοντες συμπλήρωναν τα ερωτηματολόγια αυτά σε σχέση με δύο εθνικές μειονοτικές ομάδες, τους Αλβανούς και τους Πακιστανούς.

Μέσα Συλλογής Ερευνητικών Δεδομένων

Κλίμακα μέτρησης «οντολογικής διαφοροποίησης»

Στην κλίμακα μέτρησης της οντολογικής διαφοροποίησης των εθνικών ομάδων συμπεριλήφθηκαν τα χαρακτηριστικά τα οποία, όπως διαπιστώθηκε στην προέρευνα, διαφοροποιούσαν τα ζώα από τον άνθρωπο⁷. Τα χαρακτηριστικά αυτά, όμως, είχαν αξιολογηθεί αρνητικά από τους ερωτώμενους στην προέρευνα. Για να μην υπάρχει ασυμμετρία ως προς την αξιολογική βαρύτητα των στοιχείων που απαρτίζουν την κλίμακα μέτρησης, αποφασίστηκε να ενταχθούν και άλλα χαρακτηριστικά, τα οποία, βάσει της εκτίμησης των υποκειμένων κατά την προέρευνα, θα επέφεραν αξιολογική ισορροπία στην κλίμακα. Συμπεριλήφθηκαν, λοιπόν, εκτός από την υποκρισία, την έλλειψη ανοχής, το ρατσισμό, τη θρασύτητα, τον εγωισμό και το ένστικτο, η ανοχή, η εξυπνάδα, η πίστη, η συναισθηματικότητα, η στοργή, η ελευθερία, η βιαιότητα, ο αυθορμητισμός, η αγριότητα και η έλλειψη καλλιέργειας.

Οι συμμετέχοντες καλούνταν να δηλώσουν το βαθμό που θεωρούσαν τα χαρακτηριστικά αυτά αντιπροσωπευτικά των εθνικών ομάδων, απαντώντας σε μια κλίμακα από το 1 («καθόλου») έως το 5 («πέρα πολύ»). Υπολογίστηκε μία μεταβλητή για κάθε υποκείμενο από το μέσο όρο των απαντήσεών του στις ερωτήσεις που

---

⁷ Περισσότερο αντιπροσωπευτικά των ανθρώπων σε σύγκριση με τα ζώα θεωρήθηκαν από την προέρευνα ο ρατσισμός, η υποκρισία, ο εγωισμός, η έλλειψη ανοχής και η θρασύτητα. Το ένστικτο, αντίθετα θεωρήθηκε περισσότερο αντιπροσωπευτικό των ζώων. Για αυτό το λόγο, στη στατιστική επεξεργασία των δεδομένων, πραγματοποιήθηκε ανακωδικοποίηση της μεταβλητής αυτής και χρησιμοποιήθηκε ως προσδιοριστικό της «ανθρώπινης ουσίας» των εθνικών ομάδων η έλλειψη ενστίκτου.

αφορούσαν το ρατσισμό, την υποκρισία, τον εγωισμό, την έλλειψη ανοχής, τη θρασύτητα και το ανακωδικοποιημένο ένστικτο, η οποία αποτέλεσε και το δείκτη οντολογικής διαφοροποίησης της κάθε υπό εξέταση εθνικής ομάδας⁸.

Κλίμακα μέτρησης της «θυματοποίησης» των εθνικών ομάδων

Για τη θυματοποίηση των εθνικών ομάδων χρησιμοποιήθηκε μια κλίμακα μέτρησης του βαθμού που θεωρείται ότι οι εθνικές ομάδες μπορούν να ασκήσουν κάποια ανθρώπινα δικαιώματα⁹. Η κλίμακα μέτρησης της παραβίασης και του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που χρησιμοποίησαν οι Staerke, Clemence & Doise (1998) επηρέασε τη μορφή και το περιεχόμενο του ερωτηματολογίου μας. Ζητήθηκε, λοιπόν, από τους συμμετέχοντες να εκτιμήσουν, σε μια πενταβάθμια κλίμακα, όπου το 1 αντιστοιχούσε σε «πολύ δύσκολο» και το 5 σε «πολύ εύκολο», πόσο δύσκολο ή εύκολο είναι να ασκηθούν από κάποιες εθνικές μειονότητες που ζουν στην Ελλάδα τα κατωτέρω δικαιώματα: η νομική προστασία, η ελευθερία εγκατάστασης, η πολιτική ασυλία, η ίδρυση μιας εταιρείας, η ελευθερία έκφρασης, η συμμετοχή σε ένα εργατικό σωματείο, η ιατροφαρμακευτική περίθαλψη και η προστασία από επίθεση¹⁰.

Κλίμακα μέτρησης της στρατηγικής επιπολιτισμοποίησης

---

⁸ Ο δείκτης εσωτερικής αξιοπιστίας (Cronbach α) των χαρακτηριστικών αυτών για τους Αλβανούς ήταν 0,748 και για τους Πακιστανούς 0,630.

⁹ Σύμφωνα με τους Moscovici & Perez (2007), μία θυματοποιημένη μειονότητα εγείρει στα μέλη της κυρίαρχης πολιτισμικά ομάδας περισσότερες σκέψεις σχετικά με την αδικία, την ανισότητα, τα δεινά, την ταπείνωση και την κακομεταχείριση που έχει υποστεί ή υφίσταται. Γι' αυτό το λόγο, θεωρούμε δείκτη της θυματοποίησης της μειονότητας την αντίληψη των συμμετεχόντων, που αποτελούν μέλη της κυρίαρχης πολιτισμικά ομάδας, σχετικά με τη δυνατότητα των μειονοτήτων αν ασκήσουν τα δικαιώματά τους.

¹⁰ Αυτές οι καταστάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων αντιστοιχούν σε άρθρα της Οικουμενικής Διακήρυξης των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (10 Δεκεμβρίου 1948): νομική προστασία (άρθρο 8), ελευθερία εγκατάστασης (άρθρο 13), πολιτική ασυλία (άρθρο 14), ίδρυση εταιρείας (άρθρο 20), ελευθερία έκφρασης (άρθρο 19), συμμετοχή σε εργατικό σωματείο (άρθρο 20), ιατροφαρμακευτική περίθαλψη (άρθρο 25) και προστασία από επίθεση (άρθρο 12).

Στην παρούσα έρευνα επιλέχθηκε να χρησιμοποιηθεί μία παραλλαγή της κλίμακας των Bourhis et al (Host Community Acculturation Scale), όπως προτείνεται από τον Navas κ.α. (2007) και η οποία θεωρείται ότι αντανακλά κάποιες σημασιολογικές διαφοροποιήσεις καθοριστικές των αντιλήψεων περί στρατηγικών επιπολιτισμοποίησης. Ο Navas κ.α. (2007) κάνει διάκριση μεταξύ των στρατηγικών επιπολιτισμοποίησης που εφαρμόζονται και των στάσεων ή επιλογών που είναι προτιμότερες, είτε από τους μετανάστες είτε από τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής. Για το λόγο αυτό, προτείνουν δύο διαφορετικές διατυπώσεις για καθεμία από τις δύο διαστάσεις διαπολιτισμικής επαφής του Berry (διατήρηση της κουλτούρας της χώρας καταγωγής και υιοθέτηση της κουλτούρας της χώρας υποδοχής). Από τη μια πλευρά, υπάρχουν οι στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης που θεωρούν τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής ότι υιοθετούνται από τους μετανάστες (*εκτιμώμενες συμπεριφορές*) και, από την άλλη, οι στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης που επιθυμούν τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής να υιοθετούνται από τους μετανάστες (*επιθυμητές συμπεριφορές*).

Οι ερωτήσεις, λοιπόν, που συμπεριλήφθηκαν στο ερωτηματολόγιο μέτρησης της στρατηγικής επιπολιτισμοποίησης της κοινωνίας υποδοχής είναι:

1. Εκτιμώμενες συμπεριφορές: «*Σε ποιο βαθμό θεωρείτε ότι οι μετανάστες διατηρούν την κουλτούρα τους;*» και «*Σε ποιο βαθμό θεωρείτε ότι οι μετανάστες υιοθετούν την ελληνική κουλτούρα;*»,
2. Επιθυμητές συμπεριφορές: «*Σε ποιο βαθμό επιθυμείτε οι μετανάστες να διατηρούν την κουλτούρα τους;*» και «*Σε ποιο βαθμό επιθυμείτε οι μετανάστες να υιοθετούν την ελληνική κουλτούρα;*».

Όπως προτείνουν, επίσης, οι ίδιοι ερευνητές, η στρατηγική επιπολιτισμοποίησης εξαρτάται από τους τομείς δραστηριοτήτων που μελετώνται και δεν είναι κοινή για όλα τα στοιχεία της κουλτούρας που εξετάζονται. Οι τομείς δραστηριοτήτων της έρευνάς τους οι οποίοι χρησιμοποιήθηκαν και στην παρούσα έρευνα ήταν οι εξής: *πολιτική, εργασία, οικονομία (καταναλωτικές συνήθειες και διαχείριση οικονομικών), θρησκευτικές πεποιθήσεις και πρακτικές, τρόπος σκέψης (αξίες και αρχές) και κοινωνικές σχέσεις και φιλίες*. Η κλίμακα μέτρησης ήταν πενταβάθμια και το 1 αντιστοιχούσε σε «καθόλου» ενώ το 5 σε «πάρα πολύ».

Αποτελέσματα

Η Οντολογική Διαφοροποίηση των Αλβανών και των Πακιστανών

Οι απαντήσεις των υποκειμένων στο δείκτη μέτρησης της «ανθρώπινης ουσίας» των ομάδων υποβλήθηκαν σε μικτή ανάλυση διακύμανσης 4 (στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης: πολυπολιτισμικότητα, αφομοίωση, διαχωρισμός και διάχυση) x 2 (εθνική ομάδα: Αλβανοί, Πακιστανοί), με τον πρώτο παράγοντα ως μεταξύ υποκειμένων και το δεύτερο ως εντός υποκειμένων. Διαπιστώσαμε ότι, ανεξάρτητα από τη στρατηγική επιπολιτισμοποίησης που παρουσιάζονται οι μετανάστες να υιοθετούν, υπάρχει κύρια επίδραση της εθνικής ομάδας: $F(1,142) = 91,422, p < 0,001$. Συγκεκριμένα, οι Αλβανοί αναπαρίστανται ως μια εθνική ομάδα που διαθέτει «ανθρώπινη ουσία» σε μεγαλύτερο βαθμό (M: 3,38) από ότι οι Πακιστανοί (M: 2,60).

Ανθρώπινα Δικαιώματα

Διενεργήθηκε, για κάθε εθνική ομάδα, παραγοντική ανάλυση κυρίων συνιστωσών στις οχτώ μεταβλητές, με ορθογωνική περιστροφή Varimax και με κριτήριο να εξαχθούν τρεις παράγοντες

Για τους Αλβανούς, ο πρώτος παράγοντας (25% της συνολικής διακύμανσης) αφορά στη *νομική κάλυψη* και αποτελείται από την ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, τη νομική προστασία και την υπεράσπιση από επίθεση. Ο δεύτερος παράγοντας (23% της συνολικής διακύμανσης) αντιστοιχεί στα *δικαιώματα εργασίας* και συγκροτείται από τις μεταβλητές: εργατικό σωματείο, ελευθερία έκφρασης και ίδρυση εταιρείας. Τέλος, ο τρίτος παράγοντας (21% της συνολικής διακύμανσης) αναφέρεται στον *τόπο διαμονής* και περιλαμβάνει την επιλογή του τόπου διαμονής και το άσυλο. Δεδομένου ότι οι δείκτες εσωτερικής αξιοπιστίας (Cronbach α) κρίνονται ικανοποιητικοί (0,768 για τη *νομική κάλυψη*, 0,713 για τα *δικαιώματα εργασίας* και 0,653 για τον *τόπο διαμονής*), κάθε παράγοντας μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως αυτόνομη νοηματική ενότητα, υπολογίζοντας μία μεταβλητή για τον καθένα από τους μέσους όρους των απαντήσεων των υποκειμένων στις ερωτήσεις που, όπως έδειξε η παραγοντική ανάλυση, τον συνθέτουν.

Αντίστοιχα, η ταξινόμηση των ανθρώπινων δικαιωμάτων που αφορούν στους Πακιστανούς, έχει όμοια δομή με αυτήν που συναντήσαμε στους Αλβανούς. Ο

πρώτος παράγοντας (24% της συνολικής διακύμανσης) αντιπροσωπεύει τη *νομική κάλυψη* και σε αυτόν εντάσσονται η ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, η νομική προστασία και η υπεράσπιση από επίθεση. Ο δεύτερος παράγοντας (23% της συνολικής διακύμανσης) άπτεται των *δικαιωμάτων εργασίας* και αποτελείται από το εργατικό σωματείο, την ελευθερία έκφρασης και την ίδρυση εταιρείας και ο τρίτος παράγοντας (21% της συνολικής διακύμανσης) αφορά στον *τόπο διαμονής* και περιλαμβάνει την επιλογή του τόπου διαμονής, το άσυλο και την ίδρυση εταιρείας. Για λόγους συνέπειας των αποτελεσμάτων καθώς και νοηματικής συνοχής και δεδομένου ότι αφαιρουμένης της μεταβλητής «ίδρυση εταιρεία» από τον τρίτο παράγοντα η μείωση του δείκτη αξιοπιστίας Cronbach α δεν κρίνεται σημαντική (από 0,656 με την ίδρυση εταιρείας μειώνεται σε 0,588), αποφασίστηκε να μην περιλαμβάνεται η μεταβλητή αυτή στον υπολογισμό του *τόπου διαμονής*. Οι δείκτες αξιοπιστίας (0,673 για τη *νομική κάλυψη* και 0,701 για τα *δικαιώματα εργασίας*, 0,588 για τον *τόπο διαμονής*) μας επιτρέπουν υπολογίσουμε μία μεταβλητή για τον καθένα παράγοντα από τους μέσους όρους των απαντήσεων των υποκειμένων στις ερωτήσεις που τον αποτελούν.

Τα δεδομένα υποβλήθηκαν σε μικτή ανάλυση διακύμανσης, 4 (στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης) x 2 (εθνικές ομάδες) x 3 (ανθρώπινα δικαιώματα: *νομική κάλυψη*, *δικαιώματα εργασίας* και *τόπος διαμονής*), με επαναλαμβανόμενες μετρήσεις στους δύο τελευταίους παράγοντες. Διαπιστώθηκε κύρια επίδραση της εθνικής ομάδας ($F(1,142) = 63,659$, $p < 0,001$), με τα υποκείμενα να θεωρούν ότι οι Αλβανοί μπορούν να ασκήσουν τα δικαιώματά τους ευκολότερα ($M: 2,80$) από ότι οι Πακιστανοί ($M: 2,35$), και κύρια επίδραση των κατηγοριών ανθρωπίνων δικαιωμάτων ($F(2,284) = 13,308$, $p < 0,001$), με τα δικαιώματα του *τόπου διαμονής* να θεωρούνται πιο εύκολα ασκήσιμα από τις εθνικές ομάδες ($M: 2,77$) σε σύγκριση με τα *δικαιώματα εργασίας* ($M: 2,52$) και τη *νομική κάλυψη* ($M: 2,43$).

Συσχέτιση Οντολογιοποίησης και Θυματοποίησης

Υπολογίστηκαν οι δείκτες συνάφειας r του Pearson ανάμεσα στην κλίμακα μέτρησης της οντολογιοποίησης και στις κατηγορίες ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε κάθε συνθήκη ξεχωριστά. Διαπιστώθηκε στατιστικώς σημαντική θετική συσχέτιση στους Αλβανούς ανάμεσα στην οντολογιοποίηση και στα δικαιώματα του τόπου διαμονής ($r=0,369$, $p < 0,05$). Όσο περισσότερο ανθρώπινη ουσία αναγνωρίζεται

στους Αλβανούς τόσο περισσότερο θεωρείται ότι μπορούν να ασκήσουν τα δικαιώματα του τόπου διαμονής.

Στρατηγικές Επιπολιτισμοποίησης

Σε πρώτη φάση διενεργήθηκαν παραγοντικές αναλύσεις κυρίων συνιστωσών, με περιστροφή Varimax, για τις εκτιμώμενες και για τις επιθυμητές συμπεριφορές διατήρησης της κουλτούρας καταγωγής και υιοθέτησης της ελληνικής κουλτούρας, για κάθε εθνική ομάδα, προκειμένου να διερευνηθεί ο τρόπος ταξινόμησης των στοιχείων της κουλτούρας στη σκέψη των υποκειμένων. Όπως φαίνεται στο Παράρτημα, τα στοιχεία της κουλτούρας ομαδοποιούνται σε δύο παράγοντες, οι οποίοι ερμηνεύουν από το 73% έως το 60% της συνολικής διακύμανσης και έχουν ικανοποιητικούς δείκτες αξιοπιστίας (Cronbach α). Ο πρώτος παράγοντας αντιπροσωπεύει τα *οικονομικά στοιχεία* και συγκροτείται από την εργασία, την οικονομία (καταναλωτικές συνήθειες και διαχείριση οικονομικών) και την πολιτική και ο δεύτερος αντιπροσωπεύει τα *πολιτισμικά στοιχεία* και περιλαμβάνει τις θρησκευτικές πεποιθήσεις και πρακτικές, τον τρόπο σκέψης (αξίες, αρχές) και τις κοινωνικές σχέσεις και φιλίες. Για κάθε παράγοντα υπολογίστηκε μία μεταβλητή από τους μέσους όρους των απαντήσεων των υποκειμένων σε κάθε στοιχείο της κουλτούρας.

Επίσης, διερευνήθηκε η στρατηγική επιπολιτισμοποίησης (εκτιμώμενη και επιθυμητή) που υποστηρίζεται από το ερευνητικό δείγμα. Ο υπολογισμός της στρατηγικής επιπολιτισμοποίησης βασίστηκε στο συνδυασμό των απαντήσεων στις δύο διαστάσεις πολιτισμικής επαφής (διατήρηση κουλτούρας και υιοθέτηση ελληνικής κουλτούρας). Εάν ο μέσος όρος των απαντήσεων και στις δύο ερωτήσεις ήταν μικρότερος από 3, τότε η στρατηγική ήταν η περιθωριοποίηση ή η διάχυση. Αν ήταν μεγαλύτερος από 3, η στρατηγική ήταν η πολυπολιτισμικότητα. Αν στην ερώτηση της διατήρησης της κουλτούρας καταγωγής ο μέσος όρος απαντήσεων ήταν μεγαλύτερος από 3 και στην ερώτησης της υιοθέτησης της ελληνικής κουλτούρας μικρότερος από 3, τότε η στρατηγική ήταν η αφομοίωση, ενώ αν συνέβαινε το αντίστροφο, η στρατηγική ήταν ο διαχωρισμός. Στους Πίνακες 1, 2, 3 και 4, παρατηρούμε ότι, σε ένα μεγάλο βαθμό υπάρχει συναίνεση ως προς τις στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης, εκτιμώμενες και επιθυμητές, και για τις δύο εθνικές ομάδες.

Πίνακας 1. *Εκτιμώμενες στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης βάσει των μέσων όρων των εκτιμώμενων συμπεριφορών διατήρησης και υιοθέτησης κουλτούρας για τους Αλβανούς*

		Διατήρηση	Υιοθέτηση	Στρατηγική
Πολυπολιτισμικότητα	Οικονομικά	2,47	2,81	Διάχυση
	Πολιτισμικά	3,36	2,36	Διαχωρισμός
Αφομοίωση	Οικονομικά	2,93	2,88	Διάχυση
	Πολιτισμικά	3,35	2,70	Διαχωρισμός
Διαχωρισμός	Οικονομικά	2,52	2,82	Διάχυση
	Πολιτισμικά	3,39	2,18	Διαχωρισμός
Διάχυση	Οικονομικά	2,76	2,65	Διάχυση
	Πολιτισμικά	3,43	2,54	Διαχωρισμός

Πίνακας 2. *Εκτιμώμενες στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης βάσει των μέσων όρων των εκτιμώμενων συμπεριφορών διατήρησης και υιοθέτησης κουλτούρας για τους Πακιστανούς*

		Διατήρηση	Υιοθέτηση	Στρατηγική
Πολυπολιτισμικότητα	Οικονομικά	2,69	2,33	Διάχυση
	Πολιτισμικά	3,92	2,08	Διαχωρισμός
Αφομοίωση	Οικονομικά	2,68	2,40	Διάχυση
	Πολιτισμικά	3,93	2,05	Διαχωρισμός
Διαχωρισμός	Οικονομικά	2,45	2,36	Διάχυση
	Πολιτισμικά	3,76	1,76	Διαχωρισμός
Διάχυση	Οικονομικά	2,43	2,27	Διάχυση
	Πολιτισμικά	3,84	1,73	Διαχωρισμός

Πίνακας 3. *Επιθυμητές στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης βάσει των μέσων όρων των επιθυμητών συμπεριφορών διατήρησης και υιοθέτησης κουλτούρας για τους Αλβανούς*

		Διατήρηση	Υιοθέτηση	Στρατηγική
Πολυπολιτισμικότητα	Οικονομικά	2,25	2,67	Διάχυση
	Πολιτισμικά	2,78	2,83	Διάχυση
Αφομοίωση	Οικονομικά	2,63	2,95	Διάχυση

	Πολιτισμικά	3,05	2,98	Διαχωρισμός
Διαχωρισμός	Οικονομικά	2,48	2,58	Διάχυση
	Πολιτισμικά	3,27	2,52	Διαχωρισμός
Διάχυση	Οικονομικά	2,38	2,86	Διάχυση
	Πολιτισμικά	2,78	2,89	Διάχυση

Πίνακας 4. *Επιθυμητές στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης βάσει των μέσων όρων των επιθυμητών συμπεριφορών διατήρησης και υιοθέτησης κουλτούρας για τους Πακιστανούς*

		Διατήρηση	Υιοθέτηση	Στρατηγική
Πολυπολιτισμικότητα	Οικονομικά	2,25	2,72	Διάχυση
	Πολιτισμικά	2,83	2,83	Διάχυση
Αφομοίωση	Οικονομικά	2,98	2,93	Διάχυση
	Πολιτισμικά	3,60	2,90	Διαχωρισμός
Διαχωρισμός	Οικονομικά	2,42	2,52	Διάχυση
	Πολιτισμικά	3,30	2,48	Διαχωρισμός
Διάχυση	Οικονομικά	2,46	2,89	Διάχυση
	Πολιτισμικά	2,84	2,89	Διάχυση

Ανεξάρτητα από την πειραματική συνθήκη, σχετικά με τις εκτιμώμενες συμπεριφορές, στα οικονομικά στοιχεία της κουλτούρας, το ερευνητικό δείγμα πιστεύει ότι τόσο οι Αλβανοί όσο και οι Πακιστανοί έχουν ένα διάχυτο προφίλ, ενώ στα πολιτισμικά ότι υιοθετούν το διαχωρισμό. Επίσης, σε όλες τις πειραματικές συνθήκες, στις επιθυμητές συμπεριφορές, οι συμμετέχοντες επιθυμούν οι Αλβανοί και οι Πακιστανοί να υιοθετούν τη διάχυση στα οικονομικά στοιχεία της κουλτούρας. Ωστόσο, στα πολιτισμικά στοιχεία παρατηρείται διαφοροποίηση ανάλογα με την πειραματική συνθήκη. Το ερευνητικό δείγμα επιθυμεί τόσο οι Αλβανοί όσο και οι Πακιστανοί να υιοθετούν το διαχωρισμό στα πολιτισμικά στοιχεία, όταν η προβαλλόμενη στρατηγική επιπολιτισμοποίησης είναι η αφομοίωση ή ο διαχωρισμός, και τη διάχυση όταν οι μετανάστες παρουσιάζονται να υιοθετούν την πολυπολιτισμικότητα και τη διάχυση.

Εκτιμώμενες Συμπεριφορές Διατήρησης Κουλτούρας

Τα δεδομένα υποβλήθηκαν σε μικτή ανάλυση διακύμανσης, 4 (στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης) x 2 (εθνικές ομάδες) x 2 (στοιχεία κουλτούρας: οικονομικά-πολιτισμικά), με τις δύο τελευταίες μεταβλητές εντός υποκειμένων. Βρέθηκε κύρια επίδραση της εθνικής ομάδας ($F(1,142) = 9,875, p = 0,002$), με τα υποκείμενα να θεωρούν ότι οι Πακιστανοί διατηρούν την κουλτούρα τους ($M=3,21$) περισσότερο από τους Αλβανούς ($M=3,026$). Κατά δεύτερο λόγο, σημαντική ήταν η κύρια επίδραση των στοιχείων της κουλτούρας ($F(1,142) = 144,055, p < 0,001$), με τα υποκείμενα να θεωρούν ότι οι εθνικές ομάδες διατηρούν την κουλτούρα τους περισσότερο στα πολιτισμικά ($M= 3,62$) από ότι στα οικονομικά στοιχεία ($M=2,62$).

Επίσης, βρέθηκε αλληλεπίδραση μεταξύ εθνικών ομάδων και εκτιμώμενων συμπεριφορών διατήρησης κουλτούρας ($F(1,142) = 47,511, p < 0,001$). Όπως φαίνεται από τον Πίνακα 1, η διαφορά ανάμεσα σε Αλβανούς και Πακιστανούς εξαρτάται από τα στοιχεία της κουλτούρας για τα οποία γίνεται λόγος (οικονομικά ή πολιτισμικά). Όπως έδειξε το κριτήριο t για συζευγμένα δείγματα, ο βαθμός που τα υποκείμενα πιστεύουν ότι οι Πακιστανοί διατηρούν την κουλτούρα τους στα πολιτισμικά στοιχεία ($M = 3,86$) ήταν μεγαλύτερος από το βαθμό που τα υποκείμενα πιστεύουν ότι οι Αλβανοί διατηρούν την κουλτούρα τους στα πολιτισμικά στοιχεία ($M = 3,38$): $t_{(145)} = 5,887, p < 0,001$. Ωστόσο, δεν υπάρχει καμία στατιστικώς σημαντική διαφορά ανάμεσα στις δύο εθνικές ομάδες στα οικονομικά στοιχεία. Τα υποκείμενα θεωρούν ότι οι Αλβανοί και οι Πακιστανοί διατηρούν την κουλτούρα τους στον ίδιο βαθμό στα οικονομικά στοιχεία ($M = 2,68$ και $M = 2,57$, αντίστοιχα).

Η αλληλεπίδραση εθνικών ομάδων και στοιχείων κουλτούρας συμβαίνει ανεξάρτητα από τη στρατηγική επιπολιτισμοποίησης που οι μετανάστες παρουσιάζονται να υιοθετούν, σύμφωνα με τον πειραματικό σχεδιασμό, καθώς δε βρέθηκε αλληλεπίδραση μεταξύ των τριών αυτών μεταβλητών ($F(3,142) = 2,025, p = 0,113$).

Πίνακας 5. Μέσοι όροι των εκτιμώμενων συμπεριφορών διατήρησης κουλτούρας στα οικονομικά και στα πολιτισμικά στοιχεία για τις δύο εθνικές ομάδες

	Οικονομικά στοιχεία	Πολιτισμικά στοιχεία
Αλβανοί	2,68	3,38
Πακιστανοί	2,57	3,86

Εκτιμώμενες Συμπεριφορές Υιοθέτησης Κουλτούρας

Πραγματοποιήθηκε 4 (στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης) x 2 (εθνικές ομάδες) x 2 (στοιχεία κουλτούρας: οικονομικά-πολιτισμικά) μικτή ανάλυση διακύμανσης με τις στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης ως μεταξύ υποκειμένων μεταβλητή ενώ τις εθνικές ομάδες και τα στοιχεία της κουλτούρας ως εντός υποκειμένων μεταβλητές. Βρέθηκε κύρια επίδραση της εθνικής ομάδας ($F(1,142) = 70,521, p < 0,001$), με τα υποκείμενα να θεωρούν ότι οι Αλβανοί υιοθετούν την ελληνική κουλτούρα περισσότερο ($M = 2,62$) από τους Πακιστανούς ($M = 2,12$), καθώς και κύρια επίδραση των στοιχείων της κουλτούρας για τα οποία γίνεται λόγος ($F(1,142) = 29,283, p < 0,001$): οι δύο εθνικές ομάδες θεωρείται ότι υιοθετούν την ελληνική κουλτούρα περισσότερο στα οικονομικά από ότι στα πολιτισμικά ($M = 2,56$ και $M = 2,18$, αντίστοιχα).

Επιπλέον, βρέθηκε αλληλεπίδραση μεταξύ των τριών μεταβλητών ($F(3,142) = 2,969, p = 0,034$). Για την αποκωδικοποίηση της αλληλεπίδρασης αυτής πραγματοποιήθηκε ξεχωριστά για κάθε επίπεδο της στρατηγικής επιπολιτισμοποίησης ανάλυση διακύμανσης 2 (εθνικές ομάδες) x 2 (στοιχεία κουλτούρας: οικονομικά-πολιτισμικά), με επαναλαμβανόμενες μετρήσεις και στους δύο παράγοντες. Στη συνθήκη όπου οι μετανάστες παρουσιάζονται να υιοθετούν τη στρατηγική της διάχυσης, η εθνική ομάδα αλληλεπιδρά με τα στοιχεία της κουλτούρας ($F(1,36) = 5,290, p = 0,027$). Συγκεκριμένα, όπως φαίνεται στον Πίνακα 2, η κύρια επίδραση των στοιχείων της κουλτούρας εξαρτάται από την εθνική ομάδα. Έλεγχοι με το κριτήριο t για συζευγμένα δείγματα έδειξαν ότι, αν και οι Πακιστανοί θεωρείται ότι υιοθετούν την ελληνική κουλτούρα περισσότερο στα οικονομικά παρά στα πολιτισμικά στοιχεία ($t(36) = 3,424, p = 0,002$), δεν ισχύει το ίδιο και για τους Αλβανούς, για τους οποίους οι μέσοι όροι απαντήσεων των υποκειμένων στα οικονομικά και στα πολιτισμικά στοιχεία δεν παρουσιάζουν στατιστικώς σημαντική διαφορά ($t(36) = 0,612, p = 0,544$).

Στις υπόλοιπες πειραματικές συνθήκες, η αλληλεπίδραση δεν είναι σημαντική και διαπιστώνονται μόνο οι κύριες επιδράσεις που βρέθηκαν σε όλο το δείγμα. Ωστόσο, στη συνθήκη όπου οι μετανάστες παρουσιάζονταν να υιοθετούν τη στρατηγική της αφομοίωσης δε βρέθηκε η κύρια επίδραση των στοιχείων κουλτούρας ($F(1,39) = 3,258, p = 0,079$). Οι δύο εθνικές ομάδες, σύμφωνα με τα υποκείμενα υιοθετούν την ελληνική κουλτούρα στα πολιτισμικά και στα οικονομικά στοιχεία στον ίδιο βαθμό.

Παρατηρείται, λοιπόν, ότι η στρατηγική επιπολιτισμοποίησης επηρεάζει το βαθμό και τον τρόπο που, σύμφωνα με τους ερωτώμενους, οι εθνικές ομάδες υιοθετούν την ελληνική κουλτούρα. Ενώ στη συνθήκη της πολυπολιτισμικότητας και του διαχωρισμού θεωρείται από τα υποκείμενα ότι οι εθνικές ομάδες υιοθετούν την ελληνική κουλτούρα περισσότερο στα οικονομικά από ότι στα πολιτισμικά στοιχεία της κουλτούρας, στη συνθήκη της αφομοίωσης δεν υπάρχει στατιστικώς σημαντική διαφορά μεταξύ οικονομικών και πολιτισμικών στοιχείων, ενώ στη συνθήκη της διάχυσης ισχύει το ίδιο αλλά μόνο για τους Αλβανούς.

Πίνακας 6. Μέσοι όροι των εκτιμώμενων συμπεριφορών υιοθέτησης της ελληνικής κουλτούρας στα οικονομικά και πολιτισμικά στοιχεία για τους Αλβανούς και τους Πακιστανούς, ανά πειραματική συνθήκη

	Οικονομικά στοιχεία		Πολιτισμικά στοιχεία	
	Αλβανοί	Πακιστανοί	Αλβανοί	Πακιστανοί
Πολυπολιτισμικότητα	2,81	2,33	2,36	2,08
Αφομοίωση	2,88	2,40	2,70	2,05
Διαχωρισμός	2,82	2,36	2,18	1,76
Διάχυση	2,65	2,27	2,54	1,73

Επιθυμητές Συμπεριφορές Διατήρησης Κουλτούρας

Πραγματοποιήθηκε μικτή ανάλυση διακύμανσης 4 (στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης) x 2 (εθνικές ομάδες) x 2 (στοιχεία κουλτούρας: οικονομικά-

πολιτισμικά), με επαναλαμβανόμενες μετρήσεις στους δύο τελευταίους παράγοντες. Βρέθηκε κύρια επίδραση της εθνικής ομάδας ($F(1,142) = 6,880, p = 0,010$), με τα υποκείμενα να επιθυμούν οι Πακιστανοί να διατηρήσουν την κουλτούρα τους ($M = 2,84$) περισσότερο από τους Αλβανούς ($M = 2,70$) καθώς και των στοιχείων της κουλτούρας ($F(1,142) = 52,235, p < 0,001$), με τα υποκείμενα να επιθυμούν οι δύο εθνικές ομάδες να διατηρούν την κουλτούρα τους περισσότερο στα πολιτισμικά ($M = 3,06$) παρά στα οικονομικά στοιχεία ($M = 2,48$). Επιπλέον οι στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης τις οποίες οι μετανάστες παρουσιάζονται να υιοθετούν, σε κάθε πειραματική συνθήκη, επιδρούν στο βαθμό που τα υποκείμενα επιθυμούν οι εθνικές ομάδες να διατηρούν την κουλτούρα τους ($F(3,142) = 3,091, p = 0,029$): τα υποκείμενα επιθυμούν οι εθνικές ομάδες να διατηρήσουν την κουλτούρα τους περισσότερο στην πειραματική συνθήκη της αφομοίωσης ($M = 3,06$) από ότι στη συνθήκη της πολυπολιτισμικότητας ($M = 2,53$).

Επιπλέον, διαπιστώθηκε αλληλεπίδραση εθνικής ομάδας-στρατηγικών επιπολιτισμοποίησης ($F(3,142) = 4,746, p = 0,003$). Για την αποκωδικοποίηση της αλληλεπίδρασης πραγματοποιήθηκε ανάλυση διακύμανσης με ανεξάρτητη μεταβλητή τις στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης και εξαρτημένη τις απαντήσεις των υποκειμένων στις επιθυμητές συμπεριφορές διατήρησης της κουλτούρας καταγωγής. Βρέθηκε ότι η στρατηγική επιπολιτισμοποίησης διαφοροποίησε τις απαντήσεις των υποκειμένων τόσο στα πολιτισμικά στοιχεία της κουλτούρας ($F(3, 142) = 5,266, p = 0,002$) όσο και στα οικονομικά ($F(3, 142) = 3,445, p = 0,018$) μόνο σε σχέση με τους Πακιστανούς. Ο έλεγχος Bonferroni έδειξε ότι στα πολιτισμικά στοιχεία οι συμμετέχοντες που πληροφορήθηκαν ότι οι μετανάστες υιοθετούν την αφομοίωση επιθυμούν οι Πακιστανοί να διατηρούν την κουλτούρα τους ($M = 3,60$) περισσότερο από αυτούς που πληροφορήθηκαν ότι οι μετανάστες υιοθετούν την πολυπολιτισμικότητα ($M = 2,83$) και τη διάχυση ($M = 2,84$). Σχετικά με τα οικονομικά στοιχεία, όπως φαίνεται και στον πίνακα 3, ο έλεγχος Bonferroni έδειξε ότι τα υποκείμενα επιθυμούν οι Πακιστανοί να διατηρούν την κουλτούρα τους περισσότερο στη συνθήκη της αφομοίωσης ($M = 2,98$) από ότι στη συνθήκη της πολυπολιτισμικότητας ($M = 2,25$).

Επίσης, έλεγχοι t για συζευγμένα δείγματα, σε κάθε συνθήκη ξεχωριστά, έδειξαν ότι η κύρια επίδραση της εθνικής ομάδας εμφανίζεται μόνο στη συνθήκη της αφομοίωσης, τόσο στα πολιτισμικά στοιχεία της κουλτούρας ($t_{(39)} = 3,356, p = 0,002$) όσο και στα οικονομικά ($t_{(39)} = 1,769, p = 0,085$). Όπως φαίνεται στον Πίνακα 3, τα

υποκείμενα επιθυμούν οι Πακιστανοί ($M = 2,98$, στα οικονομικά, και $M = 3,60$, στα πολιτισμικά) να διατηρούν την κουλτούρα τους περισσότερο από τους Αλβανούς ($M = 2,63$, στα οικονομικά, και $M = 3,05$, στα πολιτισμικά)

Πίνακας 7. Μέσοι όροι των επιθυμητών συμπεριφορών διατήρησης κουλτούρας για τους Αλβανούς και τους Πακιστανούς, ανά πειραματική συνθήκη

	Οικονομικά στοιχεία		Πολιτισμικά στοιχεία	
	Αλβανοί	Πακιστανοί	Αλβανοί	Πακιστανοί
Πολυπολιτισμικότητα	2,25	2,25	2,78	2,83
Αφομοίωση	2,63	2,98	3,05	3,60
Διαχωρισμός	2,48	2,42	3,27	3,30
Διάχυση	2,38	2,46	2,78	2,84

Επιθυμητές συμπεριφορές υιοθέτησης ελληνικής κουλτούρας

Τα δεδομένα υποβλήθηκαν σε μικτή ανάλυση διακύμανσης, 4 (στρατηγική επιπολιτισμοποίησης) x 2 (εθνικές ομάδες) x 2 (στοιχεία κουλτούρας: οικονομικά-πολιτισμικά), όπως και ανωτέρω, όπου δε βρέθηκε καμία κύρια επίδραση ούτε αλληλεπίδραση των μεταβλητών.

Διαφορές μεταξύ Εκτιμώμενων και Επιθυμητών Συμπεριφορών Διατήρησης της Κουλτούρας Καταγωγής

Οικονομικά στοιχεία κουλτούρας. Οι εκτιμώμενες και οι επιθυμητές συμπεριφορές διατήρησης κουλτούρας στα οικονομικά στοιχεία υποβλήθηκαν σε μικτή ανάλυση διακύμανσης, 4 (στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης) x 2 (εθνική ομάδα) x 2 (εκτιμώμενες-επιθυμητές συμπεριφορές), με την πρώτη ως μεταξύ υποκειμένων μεταβλητή και τις δύο τελευταίες ως εντός υποκειμένων μεταβλητές.

Διαπιστώθηκε ότι η εθνική ομάδα αλληλεπιδρά με τη μεταβλητή εκτιμώμενες-επιθυμητές συμπεριφορές ($F(1, 142) = 5,047$, $p = 0,026$). Όπως έδειξε το κριτήριο t για συζευγμένα δείγματα, τα υποκείμενα επιθυμούν οι Αλβανοί να

διατηρούν την κουλτούρα τους ($M=2,44$) σε μικρότερο βαθμό από ότι πιστεύουν ότι το κάνουν αυτό ($M=2,68$): $t(145) = 2,277, p = 0,024$. Αντίθετα, για τους Πακιστανούς, δεν παρατηρείται καμία σημαντική διαφορά μεταξύ των εκτιμώμενων ($M=2,57$) και επιθυμητών συμπεριφορών ($M=2,54$).

Διαπιστώθηκε, ωστόσο, και αλληλεπίδραση των τριών μεταβλητών της ανάλυσης ($F(3,142) = 4,734, p = 0,004$), για την αποκωδικοποίηση της οποίας πραγματοποιήθηκαν για τα τέσσερα επίπεδα της στρατηγικής επιπολιτισμοποίησης τέσσερις αναλύσεις διακύμανσης 2 (εθνικές ομάδες) x 2 (εκτιμώμενες-επιθυμητές συμπεριφορές), με επαναλαμβανόμενες μετρήσεις και στους δύο παράγοντες. Μόνο στη συνθήκη της πολυπολιτισμικότητας, σε σχέση με τις υπόλοιπες τρεις στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης, βρέθηκε κύρια επίδραση των εκτιμώμενων-επιθυμητών συμπεριφορών ($F(1,35) = 4,375, p = 0,044$), με τα υποκείμενα να επιθυμούν, όπως φαίνεται στον Πίνακα 4, οι δύο εθνικές ομάδες να διατηρούν την κουλτούρα τους λιγότερο από ότι πιστεύουν ότι πραγματικά συμβαίνει αυτό.

Πίνακας 8. Μέσοι όροι των εκτιμώμενων και επιθυμητών συμπεριφορών σχετικά με τη διατήρηση της κουλτούρας καταγωγής στα οικονομικά στοιχεία για τις δύο εθνικές ομάδες, ανά πειραματική συνθήκη

	Εκτιμώμενες συμπεριφορές		Επιθυμητές συμπεριφορές	
	Αλβανοί	Πακιστανοί	Αλβανοί	Πακιστανοί
Πολυπολιτισμικότητα	2,47	2,69	2,25	2,25
Αφομοίωση	2,93	2,68	2,63	2,98
Διαχωρισμός	2,52	2,45	2,48	2,42
Διάχυση	2,76	2,43	2,38	2,46

Πολιτισμικά στοιχεία κουλτούρας. Οι εκτιμώμενες και επιθυμητές συμπεριφορές διατήρησης της κουλτούρας για τα πολιτισμικά στοιχεία υποβλήθηκαν σε μικτή ανάλυση διακύμανσης, 4 (στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης) x 2 (εθνικές ομάδες) x 2 (εκτιμώμενες επιθυμητές συμπεριφορές), με επαναλαμβανόμενες μετρήσεις στους δύο τελευταίους παράγοντες. Διαπιστώθηκε κύρια επίδραση της μεταβλητής εκτιμώμενες-επιθυμητές συμπεριφορές ($F(1,142) = 30,168, p < 0,001$), με τα

υποκείμενα να επιθυμούν οι δύο εθνικές ομάδες να διατηρούν την κουλτούρα τους (M= 3,06) λιγότερο από ότι θεωρούν ότι πραγματικά συμβαίνει αυτό (M= 3,62).

Διαφορές μεταξύ Εκτιμώμενων και Επιθυμητών Συμπεριφορών Υιοθέτησης της Ελληνικής Κουλτούρας

Οικονομικά στοιχεία κουλτούρας. Οι εκτιμώμενες και οι επιθυμητές συμπεριφορές υιοθέτησης της ελληνικής κουλτούρας για τα οικονομικά στοιχεία υποβλήθηκαν σε μικτή ανάλυση διακύμανσης, 4 (στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης) x 2 (εθνικές ομάδες) x 2 (εκτιμώμενες-επιθυμητές συμπεριφορές), με την πρώτη μεταβλητή ως μεταξύ υποκειμένων και τις δύο τελευταίες ως εντός υποκειμένων. Διαπιστώθηκε κύρια επίδραση της μεταβλητής εκτιμώμενες-επιθυμητές συμπεριφορές ($F(1,142) = 4,684, p = 0,032$), με τα υποκείμενα να επιθυμούν οι εθνικές ομάδες να υιοθετούν την ελληνική κουλτούρα (M= 2,76) περισσότερο από ότι πιστεύουν ότι αυτό πραγματικά συμβαίνει (M= 2,56).

Επιπλέον, βρέθηκε αλληλεπίδραση μεταξύ εθνικών ομάδων και εκτιμώμενων-επιθυμητών συμπεριφορών ($F(1,142) = 40,864, p < 0,001$). Έλεγχος με το κριτήριο t για συζευγμένα δείγματα έδειξαν ότι η κύρια επίδραση των εκτιμώμενων-επιθυμητών συμπεριφορών εξαρτάται από την εθνική ομάδα. Συγκεκριμένα, όπως φαίνεται στον Πίνακα 5, τα υποκείμενα επιθυμούν οι Πακιστανοί να υιοθετούν την ελληνική κουλτούρα περισσότερο από ότι πιστεύουν ότι αυτό πραγματικά συμβαίνει ($t(145) = 4,656, p < 0,001$), ενώ για τους Αλβανούς δε βρέθηκε σημαντική διαφορά μεταξύ εκτιμώμενων και επιθυμητών συμπεριφορών.

Πίνακας 9. Μέσοι όροι των εκτιμώμενων και επιθυμητών συμπεριφορών υιοθέτησης της ελληνικής κουλτούρας ανά εθνική ομάδα για τα οικονομικά στοιχεία

	Εκτιμώμενες συμπεριφορές	Επιθυμητές συμπεριφορές
Αλβανοί	2,79	2,77
Πακιστανοί	2,34	2,77

Πολιτισμικά στοιχεία κουλτούρας. Πραγματοποιήθηκε η στατιστική ανάλυση που έγινε για τα οικονομικά στοιχεία, μικτή ανάλυση διακύμανσης, 4 (στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης) x 2 (εθνικές ομάδες) x 2 (εκτιμώμενες-επιθυμητές συμπεριφορές), με την πρώτη μεταβλητή ως μεταξύ υποκειμένων και τις δύο τελευταίες ως εντός υποκειμένων. Παρατηρήθηκε κύρια επίδραση της μεταβλητής εκτιμώμενες-επιθυμητές συμπεριφορές ($F(1,142) = 34,716, p < 0,001$), με τα υποκείμενα να επιθυμούν οι εθνικές ομάδες να υιοθετούν την ελληνική κουλτούρα ($M = 2,79$) περισσότερο από ότι πιστεύουν ότι αυτό πραγματικά συμβαίνει ($M = 2,18$).

Πίνακας 10. Μέσοι όροι των εκτιμώμενων και επιθυμητών συμπεριφορών υιοθέτησης της ελληνικής κουλτούρας ανά εθνική ομάδα για τα πολιτισμικά στοιχεία

	Εκτιμώμενες συμπεριφορές	Επιθυμητές συμπεριφορές
Αλβανοί	2,46	2,82
Πακιστανοί	1,91	2,79

Συζήτηση

Η επικέντρωση της αναπαράστασης των εθνικών ομάδων σε οντολογικές πεποιθήσεις επιβεβαιώνεται από τα αποτελέσματα της έρευνας δεδομένου ότι το ερευνητικό δείγμα διαφοροποιεί οντολογικά τις δύο υπό μελέτη εθνικές ομάδες. Σύμφωνα με τις υποθέσεις μας, στην ανθρώπινη κοινότητα δεν ανήκουν μόνο τα μέλη της κυρίαρχης πολιτισμικά ομάδας. Οι εθνικές ομάδες, πλειονότητες ή μειονότητες, που συμβιώνουν στην Ελληνική κοινωνία λαμβάνουν διαφορετικές θέσεις στο συνεχές άνθρωπος-φύση. Οι Αλβανοί αναπαρίστανται ως περισσότερο ανθρώπινοι σε σχέση με τους Πακιστανούς. Η αντίληψη των υποκειμένων, λοιπόν, οργανώνεται γύρω από την εθνικότητα των μεταναστών και από άλλες παραμέτρους που σχετίζονται με αυτήν.

Η αναπαράσταση, λοιπόν, των εθνικών μειονοτήτων επικεντρώνεται σε ένα μετασύστημα που οργανώνει την εικόνα που έχουμε για αυτές. Ακόμα και αρνητικά ορισμένες και χρωματισμένες, δεδομένου ότι το ανθρώπινο είδος, όπως προέκυψε από την προέρευνα, προσδιορίζεται με αρνητικά χαρακτηριστικά, κάποιες

θεωρούνται περισσότερο ανθρώπινες από άλλες. Αποδεικνύεται, με αυτόν τον τρόπο, η τάση του ανθρώπου να διαφοροποιεί και να ιεραρχεί ανθρωπολογικά τις εθνικές μειονότητες ανεξάρτητα από την αξιολογική διάσταση αυτής της ανθρώπινης ουσίας, επιβεβαιώνοντας την άποψη πολλών ερευνητών (Chulvi και Perez, 2003, Leyens κ.α., 2007 και Mlicki και Ellemers, 1996). Η προκατάληψη απέναντι σε κάποιες εθνικές ομάδες εκδηλώνεται με λανθάνοντα τρόπο, χωρίς την άμεση υποτίμηση τους, δεδομένου ότι μπορεί να αναπαρίστανται με όρους θετικούς, όπως οι Πακιστανοί, αλλά να μη συγκαταλέγονται, στον ίδιο βαθμό, στην ανθρώπινη κοινότητα.

Ωστόσο, σε αντίθεση με τις ερευνητικές μας υποθέσεις, η οντολογική διαφοροποίηση των εθνικών ομάδων δεν επηρεάζεται από τις στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης που υιοθετούν οι μετανάστες. Η ανθρωπολογική ταυτότητα των Ελλήνων φαίνεται να μην αποτελεί διακύβευμα ανάλογα με τη στρατηγική επιπολιτισμοποίησης που υιοθετείται από τους μετανάστες. Η πλειοψηφία, ενδεχομένως, δεν εμποδίζεται να είναι ξεχωριστή και δεν απειλείται η ιδιαιτερότητά της.

Τα ευρήματα αυτά συνάδουν με τα αποτελέσματα της έρευνας του Verkuyten (2005), σύμφωνα με τον οποίο η πολυπολιτισμικότητα, αν και διαφοροποιεί τις εθνικές ομάδες ως προς την αξιολογική διάσταση της αναπαράστασης τους, δεν επιδρά στην απόδοση κοινώς αποδεκτών χαρακτηριστικών σε κάθε ομάδα. Όπως ήδη αναφέρθηκε και αποδείχθηκε, η απόδοση ανθρώπινης ουσίας σε κάθε ομάδα δεν αποτελεί, εξάλλου, ένα φαινόμενο το οποίο διαφοροποιεί αξιολογικά τις εθνικές μειονότητες αλλά ένα δομικό συστατικό της αναπαράστασης τους. Επιπλέον, το γεγονός ότι οι εθνικές μειονότητες παρουσιάζονται να υιοθετούν κάποια στρατηγική επιπολιτισμοποίησης ίσως να μην είναι επαρκής συνθήκη για να διαταραχθεί το οντολογικό status quo. Στην έρευνά των Chulvi και Perez (2003), η οντολογοποίηση των Ζητιάνων ήταν μεγαλύτερη όταν η μη ενσωμάτωση των Ζητιάνων συνδυαζόταν με την αποτυχία της εξουσίας να τους ενσωματώσει. Ενδεχομένως, λοιπόν, να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο η ιδεολογία επιπολιτισμοποίησης που υιοθετείται και εφαρμόζεται από τους φορείς εξουσίας και προς αυτήν την κατεύθυνση να πρέπει να επεκταθεί η εμπειρική διερεύνηση της σχέσης μεταξύ οντολογοποίησης και επιπολιτισμοποίησης.

Σε σχέση με τα ανθρώπινα δικαιώματα, οι Αλβανοί θεωρείται από τους συμμετέχοντες στην έρευνα ότι μπορούν να τα ασκήσουν ευκολότερα από τους Πακιστανούς. Η διαφοροποίηση των Αλβανών και των Πακιστανών ως προς το

βαθμό που θυματοποιούνται φαίνεται απροϋπόθετη ως προς τις στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης. Οι στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης που υιοθετεί η κάθε εθνική μειονότητα δεν την διαφοροποιούν ως προς το βαθμό που αποτελεί μία θυματοποιημένη μειονότητα αδύνατη να αντιτάξει έναν εναλλακτικό ιδεολογικά λόγο.

Τα δικαιώματα, ωστόσο, διαφοροποιούνται ως προς το βαθμό που θεωρούνται ασκήσιμα. Αν και τα δικαιώματα που αφορούν στον τόπο διαμονής φαίνεται να αναγνωρίζονται και να παραχωρούνται σε ικανοποιητικό βαθμό στους μετανάστες, δεν ισχύει το ίδιο και για τα άλλα ανθρώπινα δικαιώματα. Υπάρχουν, στην Ελλάδα, κατηγορίες παραβίασης ανθρώπινων δικαιωμάτων σε σχέση με τις οποίες οι μετανάστες θεωρούνται περισσότερο κατοχυρωμένοι έναντι άλλων. Ενώ η Ελλάδα θεωρείται χώρα με ανοιχτά σύνορα, ωστόσο δεν αναγνωρίζεται στον ίδιο βαθμό πεδίο όπου διασφαλίζεται η νομική προστασία των μεταναστών και κατοχυρώνονται τα εργασιακά δικαιώματά τους. Όπως ισχυρίζεται ο Doise (2003) και φαίνεται να είναι πιθανό και από την παρούσα έρευνα, «ορισμένες αξίες, όπως της ισότητας, της ελευθερίας της γνώμης, της ανεξιθρησκείας, της πρόσβασης στην εκπαίδευση μπορεί να θεωρείται ότι βρίσκονται σε κίνδυνο από το ευρύ άνοιγμα των συνόρων».

Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι αναγνωρίζεται από τους συμμετέχοντες μία δυσαναλογία στην προστασία των δικαιωμάτων των μεταναστών στην Ελλάδα. Η κατοχύρωση από τους ίδιους τους μετανάστες της ελευθερίας διαμονής και αναζήτησης ασύλου στην Ελλάδα δε συνεπάγεται στον ίδιο βαθμό προστασία των λοιπών δικαιωμάτων τους. Ωστόσο, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι αυτή η αντίληψη αποτελεί αντιστροφή του επιχειρήματος περί επιβάρυνσης της Ελληνικής κοινωνίας από την εισροή των μεταναστών. Δεν επιβαρύνεται μόνο η Ελληνική κοινωνία, αλλά και οι ίδιοι οι μετανάστες, καθώς δεν μπορούν να ασκήσουν εύκολα τα δικαιώματά τους.

Η σύνδεση των δύο διαστάσεων της αναπαράστασης των μεταναστών, της ανθρωποποίησης και της θυματοποίησης, φαίνεται εξαρτώμενη από τη στρατηγική επιπολιτισμοποίησης που υιοθετείται από τους μετανάστες και από την καταγωγή τους. Στη συνθήκη της αφομοίωσης, ο βαθμός που οι Αλβανοί θεωρείται ότι είναι σε θέση να ασκήσουν τα δικαιώματα που αφορούν τον τόπο διαμονής τους συνδέεται με το βαθμό που ανθρωποποιούνται. Όσο περισσότερο, σύμφωνα με το ερευνητικό δείγμα, ενδύονται την ανθρώπινη ταυτότητα τόσο αυξάνεται και η δυνατότητα άσκησης των δικαιωμάτων τους σε σχέση με τον τόπο διαμονής, και το αντίστροφο.

Μια αλλαγή, λοιπόν, στον τρόπο και το βαθμό που ανθρωποποιούνται μπορεί να αλλάξει και το βαθμό που θυματοποιούνται, και το αντίστροφο. Η άρνηση, για παράδειγμα, ασύλου στους μετανάστες Αλβανικής καταγωγής που επιλέγουν την αφομοίωση σχετίζεται με την υποβάθμιση της ανθρωπολογικής τους ταυτότητας και η ανθρωπολογική τους υποβάθμιση συνδέεται με την άρνηση ασύλου. Σύμφωνα με τους Echabe και Castro (1996), η πολιτική υπέρ των κλειστών συνόρων δημιουργεί περισσότερες αρνητικές αναπαραστάσεις για τους μετανάστες. Ωστόσο, η πολιτική ανοιχτών συνόρων δημιουργεί περισσότερες θετικές αναπαραστάσεις για τους Ευρωπαίους, μετανάστες υψηλής κοινωνικής θέσης, και όχι για τους μετανάστες από τις χώρες του Τρίτου Κόσμου.

Σε σχέση με τις στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης επιβεβαιώνεται η αρχική μας υπόθεση ότι οι εκτιμώμενες και επιθυμητές στρατηγικές δε συμπίπτουν με τις προβαλλόμενες από την έρευνα στρατηγικές που υιοθετούν οι μετανάστες. Αναφορικά με τις εκτιμώμενες συμπεριφορές, το ερευνητικό δείγμα θεωρεί ότι οι δύο υπό εξέταση εθνικές ομάδες υιοθετούν τη διάχυση στα οικονομικά στοιχεία της κουλτούρας, γεγονός που συνάδει με την κυρίαρχη τάση που επικρατεί στις δυτικές κοινωνίες, όπως η Ελλάδα, όπου κυριαρχεί το ατομικιστικό πρότυπο συμπεριφοράς και η νόρμα της εσωτερικότητας. Στα πολιτισμικά στοιχεία, οι ερωτώμενοι αναγνωρίζουν την προσπάθεια των μεταναστών να περιφρουρήσουν την πολιτισμική τους κληρονομιά, υιοθετώντας το διαχωρισμό.

Σε σχέση με τις επιθυμητές συμπεριφορές, παρατηρείται η ίδια τάση που αναφέρθηκε ανωτέρω για τα οικονομικά στοιχεία. Το ερευνητικό δείγμα επιθυμεί οι δύο εθνικές ομάδες να έχουν ένα διάχυτο προφίλ. Ωστόσο, στα πολιτισμικά στοιχεία, παρατηρείται διαφοροποίηση ανάλογα με τη στρατηγική επιπολιτισμοποίησης που υιοθετείται από τους μετανάστες. Στην αφομοίωση και το διαχωρισμό, η επιθυμητή στρατηγική είναι ο διαχωρισμός. Στην πολυπολιτισμικότητα και τη διάχυση, όμως, τα υποκείμενα επιθυμούν να υιοθετείται ένα διάχυτο προφίλ από τις δύο εθνικές ομάδες. Αν θεωρήσουμε, λοιπόν, τη διάχυση ως μια στρατηγική που, αν και παρουσιάζει έλλειμμα πολιτισμικής ταυτότητας, είναι πιο κοντά στο αξιακό σύστημα του δυτικού πολιτισμού, τότε μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι, όταν οι μετανάστες υιοθετούν την πολυπολιτισμικότητα ή τη διάχυση, τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής επιθυμούν μεγαλύτερη εγγύτητα και αναγνωρίζουν μεγαλύτερη αυτονομία στους μετανάστες, σε σχέση με την αφομοίωση και το διαχωρισμό, όπου επιθυμητή κατάσταση είναι η ελαχιστοποίηση της επαφής μέσω του διαχωρισμού.

Ωστόσο, παρατηρούνται και ποικίλες διαφοροποιήσεις ως προς την ένταση με την οποία υποστηρίζονται αυτές οι στρατηγικές για κάθε εθνική ομάδα. Αν και οι στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης, ως αποτέλεσμα του συνδυασμού των δύο διαστάσεων πολιτισμικής επαφής (διατήρησης και υιοθέτησης), είναι ίδιες και για τις δύο εθνικές ομάδες, διαπιστώθηκε διαφοροποίηση ως προς την ένταση με την οποία υποστηρίζονται από τους ερωτώμενους, καθώς οι Αλβανοί και οι Πακιστανοί διαφοροποιήθηκαν ως προς τις δύο διαστάσεις πολιτισμικής επαφής (διατήρηση και υιοθέτηση) που ορίζουν τις στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης.

Συγκεκριμένα, στα πολιτισμικά στοιχεία, θεωρείται από το ερευνητικό δείγμα ότι ο διαχωρισμός υιοθετείται με μεγαλύτερη ένταση από τους Πακιστανούς σε σύγκριση με τους Αλβανούς, καθώς οι συμμετέχοντες κρίνουν ότι στα πολιτισμικά στοιχεία οι Πακιστανοί διατηρούν την κουλτούρα τους περισσότερο και ότι υιοθετούν την Ελληνική κουλτούρα λιγότερο από τους Αλβανούς. Στα οικονομικά στοιχεία, επίσης, θεωρείται από τους συμμετέχοντες ότι υιοθετείται η διάχυση με μεγαλύτερη ένταση από τους Πακιστανούς, καθώς οι Πακιστανοί υιοθετούν σε μικρότερο βαθμό την Ελληνική κουλτούρα σε σχέση με τους Αλβανούς.

Σε σχέση με τις επιθυμητές συμπεριφορές διατήρησης της Ελληνικής κουλτούρας παρατηρείται διαφορά στην ένταση που επιθυμούν οι ερωτώμενοι να υιοθετείται κάποια στρατηγική από τους μετανάστες μόνο στη συνθήκη της αφομοίωσης. Συγκεκριμένα, η αφομοίωση δημιουργεί την επιθυμία μεγαλύτερης διαφοροποίησης των Πακιστανών σε σχέση με τους Αλβανούς. Οι ερωτώμενοι στην έρευνα επιθυμούν οι Πακιστανοί να διατηρήσουν την κουλτούρα τους περισσότερο από τους Αλβανούς, όταν η αφομοίωση παρουσιάζεται ως η υιοθετούμενη από τους μετανάστες στρατηγική. Φαίνεται ότι η εξομοίωση των Πακιστανών με τους Έλληνες, η οποία είναι το αποτέλεσμα της αφομοίωσης, δεν είναι μια κατάσταση το ίδιο επιθυμητή για τους Πακιστανούς σε σύγκριση με τους Αλβανούς, της οποίας το εύρος προσπαθούν οι συμμετέχοντες να μειώσουν με αυτόν τον τρόπο. Στην περίπτωση των οικονομικών στοιχείων, μειώνουν την ένταση με την οποία θέλουν να υιοθετηθεί από τους Πακιστανούς η διάχυση –στρατηγική που όπως είδαμε προσεγγίζει το δυτικό τρόπο ζωής- ενώ στα πολιτισμικά στοιχεία αυξάνουν την ένταση με την οποία επιθυμούν να υιοθετηθεί ο διαχωρισμός από τους Πακιστανούς σε σύγκριση με τους Αλβανούς.

Αναφορικά με τη διάκριση οικονομικών-πολιτισμικών στοιχείων, ως προς τις εκτιμώμενες συμπεριφορές διατήρησης κουλτούρας, παρατηρείται η τάση των

υποκειμένων να διαφοροποιούν τα δύο αυτά στοιχεία της κουλτούρας των μεταναστών, επιβεβαιώνοντας τις υποθέσεις μας. Οι θρησκευτικές πεποιθήσεις, ο τρόπος σκέψης και οι σχέσεις τους αποτελούν και για τις δύο ομάδες, κατά την πεποίθηση του ερευνητικού δείγματος, χώρους περισσότερο στεγανοποιημένους και περιφρουρούμενους, όπου διατηρούνται σε μεγαλύτερο βαθμό στοιχεία, πρακτικές, συνήθειες και πεποιθήσεις της χώρας καταγωγής τους. Αντίθετα, στις οικονομικές, εργασιακές και πολιτικές πρακτικές δεν αναπαράγουν στον ίδιο βαθμό παραδοσιακά πρότυπα συμπεριφοράς.

Σε σχέση με τις εκτιμώμενες συμπεριφορές υιοθέτησης της Ελληνικής κουλτούρας, οι ερωτώμενοι θεωρούν ότι η Ελληνική κουλτούρα υιοθετείται περισσότερο στα οικονομικά παρά στα πολιτισμικά στοιχεία, για τους Πακιστανούς μόνο, όταν εφαρμοζόμενη από τους μετανάστες στρατηγική παρουσιάζεται η διάχυση, και για τις δύο εθνικές ομάδες, όταν εφαρμοζόμενη στρατηγική παρουσιάζεται η πολυπολιτισμικότητα και ο διαχωρισμός. Σε αυτές τις περιπτώσεις, τα πολιτισμικά στοιχεία θεωρούνται περισσότερο προστατευμένα από εξωτερικές επιρροές από ότι τα οικονομικά. Στις πειραματικές συνθήκες της αφομοίωσης και για τις δύο εθνικές ομάδες και της διάχυσης στην περίπτωση των Αλβανών, όμως, εγείρεται μια πιο ομοιόμορφη αντίληψη των υποκειμένων σχετικά με την υιοθέτηση της Ελληνικής κουλτούρας, μη διαφοροποιώντας τα οικονομικά από τα πολιτισμικά στοιχεία.

Ως προς τις επιθυμητές συμπεριφορές διατήρησης κουλτούρας, παρατηρείται το ίδιο πρότυπο που εμφανίστηκε και στις εκτιμώμενες συμπεριφορές, ενώ στις επιθυμητές συμπεριφορές υιοθέτησης της ελληνικής κουλτούρας δε βρέθηκε κάποια στατιστικώς σημαντική διαφορά.

Επιπλέον, η στρατηγική επιπολιτισμοποίησης φαίνεται να επιδρά στις αντιλήψεις και στάσεις των ερωτώμενων σχετικά με τις τάσεις προσαρμογής των Αλβανών και Πακιστανών.

Η εικόνα που έχουν οι ερωτώμενοι για την τάση των μεταναστών να διατηρούν την κουλτούρα τους και να υιοθετούν την Ελληνική κουλτούρα δεν επηρεάζεται από την ίδια τη συμπεριφορά προσαρμογής τους στην ελληνική

πραγματικότητα, όπως αυτή παρουσιάζεται από την έρευνα¹¹. Αυτό το ενδιαφέρον εύρημα είναι ενδεικτικό της τάσης του κοινωνικού υποκειμένου να μη σκέπτεται λογικά και με βάση τα δεδομένα της αντικειμενικής πραγματικότητας. Αντίθετα, φαίνεται να έχει προ-διαμορφώσει μια αντίληψη σχετικά με τον τρόπο που οι μετανάστες προσαρμόζονται στο νέο περιβάλλον, ως προς τη διατήρηση της κουλτούρας τους, την οποία ακόμα και η ίδια η συμπεριφορά των μεταναστών, όπως παρουσιάζεται μέσα από την πειραματική διαδικασία, δεν μπορεί να αλλάξει.

Σε σχέση με τις επιθυμητές συμπεριφορές διατήρησης κουλτούρας, τα αποτελέσματα είναι ιδιαίτερα ενδιαφέροντα. Εκτός από ποιοτικές παρουσιάζονται και ποσοτικές διαφοροποιήσεις ανάλογα με τη στρατηγική επιπολιτισμοποίησης που υιοθετείται από τους μετανάστες. Το ερευνητικό δείγμα επιθυμεί οι Πακιστανοί να διατηρήσουν την κουλτούρα τους περισσότερο όταν παρουσιάζονται να υιοθετούν την αφομοίωση σε σύγκριση με την πολυπολιτισμικότητα. Αυτό δείχνει ενδεχομένως μία τάση γεφύρωσης της διαφοράς ανάμεσα στους Πακιστανούς και τους ερωτώμενους, που αποτελούν τμήμα του ελληνικού πληθυσμού, όταν προβαλλόμενη στρατηγική των μεταναστών είναι η πολυπολιτισμικότητα. Η πολυπολιτισμικότητα ως μια στρατηγική υιοθετούμενη από τους μετανάστες να εγείρει θετικές αναπαραστάσεις, σε επίπεδο στάσεων, απέναντι κυρίως σε μια ομάδα που θεωρείται ότι περισσότερο διατηρεί την πολιτισμική της κληρονομιά, όπως είναι οι Πακιστανοί. Η αφομοίωση, από την άλλη δημιουργεί την ανάγκη μεγαλύτερης διαφοροποίησης των Πακιστανών, εξισορροπώντας την τάση ομοιομορφίας που προκαλεί.

Παρατηρείται, επίσης, όπως αρχικά υποθέσαμε, διαφοροποίηση μεταξύ εκτιμώμενων και επιθυμητών συμπεριφορών διατήρησης της ελληνικής κουλτούρας. Το ερευνητικό δείγμα επιθυμεί οι μετανάστες να διατηρήσουν την κουλτούρα τους περισσότερο από ότι εκτιμά ότι το κάνουν αυτό στην πραγματικότητα. Στα πολιτισμικά στοιχεία αυτό ισχύει ανεξάρτητα από την καταγωγή των μεταναστών (Αλβανοί-Πακιστανοί).

Στα οικονομικά στοιχεία, όμως, η διαφορά αυτή ισχύει μόνο για τους Αλβανούς. Αν λάβουμε υπόψη ότι οι Αλβανοί σε σύγκριση με τους Πακιστανούς θεωρείται ότι διατηρούν σε μικρότερο βαθμό την κουλτούρα τους, μπορούμε να

---

¹¹ Ωστόσο, στις εκτιμώμενες συμπεριφορές υιοθέτησης της Ελληνικής κουλτούρας τα οικονομικά διαφοροποιήθηκαν από τα πολιτισμικά στοιχεία με διαφορετικό τρόπο ανάλογα με τη στρατηγική επιπολιτισμοποίησης που παρουσιάζονταν οι μετανάστες να υιοθετούν.

ερμηνεύσουμε το εύρημα αυτό ως προσπάθεια από τους ερωτώμενους να εξαλείψουν τη διαφορά μεταξύ των δύο εθνικών ομάδων, και να μεγαλώσουν τη διαφορά των Αλβανών με την κυρίαρχη πολιτισμικά ομάδα. Επίσης, η διαφορά εκτιμώμενων-επιθυμητών συμπεριφορών διατήρησης της κουλτούρας καταγωγής επηρεάζεται από τη στρατηγική επιπολιτισμοποίησης που υιοθετείται από τους μετανάστες. Μόνο στη συνθήκη της πολυπολιτισμικότητας βρέθηκε ότι το ερευνητικό δείγμα επιθυμεί οι εθνικές μειονότητες να διατηρούν την κουλτούρα τους στα οικονομικά στοιχεία λιγότερο από ότι πραγματικά το κάνουν. Η στρατηγική αυτή, ενδεχομένως, εγείρει τάσεις εξάλειψης της διαφορετικότητας των εθνικών ομάδων.

Όσον αφορά στην υιοθέτηση ελληνικών στοιχείων, οι ερωτώμενοι επιθυμούν να υιοθετούν οι Πακιστανοί την Ελληνική κουλτούρα στα οικονομικά στοιχεία περισσότερο από ότι πιστεύουν ότι αυτό γίνεται στην πραγματικότητα. Δεδομένου ότι οι Πακιστανοί εκτιμάται ότι υιοθετούν την ελληνική κουλτούρα λιγότερο σε σύγκριση με τους Αλβανούς, ίσως αυτό το εύρημα αποτελεί ένδειξη του ανοίγματος που πραγματοποιεί το ερευνητικό δείγμα προς τη μειονότητα των Πακιστανών, αλλά μόνο στα οικονομικά στοιχεία.

Κριτική Ανασκόπηση

Η μελέτη των αντιλήψεων και στάσεων της κοινωνίας υποδοχής μεταναστών μπορεί να διευρυνθεί εντάσσοντας στο πλάνο διερεύνησης και άλλες μεταβλητές. Οι πειραματικές συνθήκες της έρευνάς μας δεν εξομοιώνονται με την πραγματικότητα και τον τρόπο που οι μετανάστες σε πραγματικό χρόνο και χώρο προσπαθούν να ενταχθούν στην ελληνική κοινωνία. Επομένως, η μελέτη της στρατηγικής επιπολιτισμοποίησης που οι ίδιοι οι μετανάστες υιοθετούν θα μπορούσε να ρίξει φως στον τρόπο που τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής αντιλαμβάνονται τις προσπάθειες των μεταναστών αλλά και στις στάσεις που διαμορφώνουν για τον τρόπο προσαρμογής των μεταναστών. Επίσης, οι αντιλήψεις των ερωτώμενων για τον τρόπο που θεσμικά οι μετανάστες εντάσσονται στην ελληνική κοινωνία μπορεί να αποσαφηνίσει πτυχές της αναπαράστασής τους.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον, ακόμη, θα παρουσίαζε η διερεύνηση της τάσης ανθρωποποίησης των Αλβανών και των Πακιστανών (ακόμα και άλλων εθνικών ομάδων που ζουν στην Ελλάδα) αν στο αναπαραστασιακό πεδίο των υποκειμένων ήταν εμφανής η σύγκριση με την ομάδα στην οποία ανήκουν οι συμμετέχοντες. Σε

αυτήν την περίπτωση, ενδεχομένως η πόλωση ανάμεσα στο «Εμείς» και το «Αυτοί» να εκδηλωνόταν με τέτοιο τρόπο που να άφηνε λιγότερα περιθώρια υπαγωγής των Αλβανών στην υπερκείμενη ανθρώπινη κατηγορία. Επίσης, ο βαθμός ταύτισης και οι ομοιότητες των ερωτώμενων με τις υπό μελέτη εθνικές ομάδες αποτελεί ένα διερευνητικό πεδίο στο οποίο μπορούν να επεκταθούν οι έρευνες για την αποκρυπτογράφηση του ανθρωπολογικού χάρτη στον οποίο τοποθετούνται οι διάφορες εθνικές ομάδες.

Η διαφοροποίηση των εθνικών ομάδων ως προς το βαθμό που θυματοποιούνται ενδεχομένως να επικεντρώνεται σε άλλες πτυχές της αναπαράστασής τους, όπως είναι ο ατομικισμός και ο κανόνας της εσωτερικότητας (Beanois, 1984) καθώς και ο βαθμός που θεωρείται ότι μπορούν να ασκήσουν έλεγχο σε αυτά που τους συμβαίνουν. Όπως απέδειξε ο Staerkle κ.α. (1998), για μη δημοκρατικές χώρες επικρατεί η άποψη ότι οι κάτοικοι δεν μπορούν να ασκήσουν επιρροή στο περιβάλλον τους. Η μελέτη των αιτιακών αποδόσεων της συμπεριφοράς των εθνικών ομάδων μπορεί, επίσης, να αποσαφηνίσει τη διαφοροποίησή τους σε σχέση με την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Σημαντικό ρόλο μπορεί να παίζει ο βαθμός που αναγνωρίζεται νομιμότητα στην παρουσία των εθνικών ομάδων στη χώρα μας, δεδομένου ότι, όπως αναφέρθηκε, η ανοχή απέναντι σε καταστάσεις παραβίασης ανθρωπίνων δικαιωμάτων μειώνεται σε περιπτώσεις όπου τα θύματα έχουν παρανομήσει (Doise, 2003). Ενδιαφέρον, επίσης, παρουσιάζει ο βαθμός που επιδρά η επιλογή της στρατηγικής επιπολιτισμοποίησης στην αναπαράσταση της μειονότητας ως ενεργής, αντί ως θυματοποιημένης, εγείροντας τη σύγκρουση με την κυρίαρχη πολιτισμικά ιδεολογία, καθώς και η ιδεολογία επιπολιτισμοποίησης που εφαρμόζεται από τη χώρα υποδοχής των μεταναστών.

Τέλος, θα θέλαμε να τονίσουμε πως η διατήρηση της κουλτούρας καταγωγής των μεταναστών δεν αποτελεί μια *de facto* αρνητική συνθήκη και η υιοθέτηση της ελληνικής κουλτούρας μια *de facto* θετική κατάσταση. Εξάλλου, η στρατηγική επιπολιτισμοποίησης είναι αποτέλεσμα του συνδυασμού των δύο αυτών διαστάσεων. Η διατήρηση της κουλτούρας των μεταναστών θα μπορούσαμε να πούμε ότι αποτελεί δείκτη διατήρησης της διαφορετικότητάς τους, ενώ η υιοθέτηση ελληνικών στοιχείων δείκτη εγκαθίδρυσης ομοιότητας και κοινών σημείων με την ελληνική κουλτούρα. Ωστόσο, είναι δύσκολο να προσδιοριστεί σε ποιο βαθμό η διατήρηση της διαφορετικότητας εξισώνεται για την κοινωνία υποδοχής των μεταναστών με το σεβασμό της κουλτούρας τους και σε ποιο βαθμό αποτελεί συγκαλυμμένη έκφραση

προκατάληψης. Αντιστοίχως, δεν είναι σαφές αν η υιοθέτηση στοιχείων της ελληνικής ταυτότητας αποτελεί προσπάθεια να διευκολυνθεί η επιβίωση των μεταναστών στην Ελλάδα ή προσπάθεια εξάλειψης της διαφορετικότητάς τους. Μια έρευνα που θα μπορούσε να συνεξετάσει τις διαφορετικές σημασίες των δύο αυτών διαστάσεων προσαρμογής, της διατήρησης της κουλτούρας καταγωγής και της υιοθέτησης της ελληνικής κουλτούρας, θα μπορούσε να διευκολύνει την ερμηνεία των παρατηρούμενων διαφορών ανάμεσα στις εθνικές μειονότητες.

Το ζητούμενο στη διαμόρφωση των σχέσεων αλλοδαπών-γηγενών είναι η ένταξη και των δύο ομάδων στην υπερκείμενη ανθρώπινη κατηγορία. Η διερεύνηση των συνθηκών απειλής της ανθρωπολογικής ιεραρχίας, της θυματοποίησης των εθνικών μειονοτήτων και των στρατηγικών επιπολιτισμοποίησης αποτελούν πεδία μελέτης που τα αποτελέσματά τους μπορούν να χρησιμοποιηθούν στη χάραξη πολιτικών ενσωμάτωσης των μεταναστών ώστε να δημιουργηθούν οι συνθήκες εκείνες όπου η συμβίωση γηγενών και αλλοδαπών θα πραγματοποιείται χωρίς την υποτίμηση των τελευταίων.

Επίλογος

Στην παρούσα εργασία χρησιμοποιήθηκαν και αναπτύχθηκαν θεωρητικές έννοιες προερχόμενες από τη θεωρία των κοινωνικών αναπαραστάσεων, της κοινωνικής ταυτότητας, της αυτοκατηγοριοποίησης συνδυαζόμενες με την υπόθεση της οντολογιοποίησης και των ιδεολογιών επιπολιτισμοποίησης. Στόχος μας ήταν να μελετηθούν διάφορες πτυχές της ταυτότητας του μετανάστη όπως αναγνωρίζονται και αξιολογούνται από την κυρίαρχη πολιτισμικά ομάδα. Επιχειρήσαμε να διερευνήσουμε τους κανόνες, τις ιδεολογίες και τις άλλες κοινωνικές αναπαραστάσεις στις οποίες επικεντρώνεται η κοινωνική αναπαράσταση του μετανάστη. Η εξέλιξη της μορφής με την οποία εμφανίζεται η προκατάληψη υπαγορεύτηκε από την περιθωριοποίηση, από το αξιακό σύστημα, εννοιών όπως της φυλής, των βιολογικών διαφορών και της πολιτισμικής ιεραρχίας. Ωστόσο, η αποστέρηση από την ταυτότητα του μετανάστη της ανθρώπινης ιδιότητάς του αναδείχθηκε ως ένας διαφορετικός και λανθάνων τρόπος υποβάθμισής του, ο οποίος ξεπερνά την αρνητική ή θετική αξιολόγησή του και αποτελεί έναν αποδεκτό τρόπο πολιτισμικής ιεράρχησης. Η ιδεολογίες επιπολιτισμοποίησης πλαισιώνουν και πλαισιώνονται από την ανθρωπολογική αυτή υποβάθμιση του μετανάστη. Τα ευρήματα της έρευνας

απέδειξαν τη διαφοροποίηση των μεταναστών ως προς την ανθρώπινη υπόστασή τους, τη θυματοποίησή τους και τις εκτιμώμενες και επιθυμητές συμπεριφορές προσαρμογής τους.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Adorno, T. W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D. J. & Sanford, R. N. (1950). *The authoritarian personality*. New York: Harper Row.
- Augoustinos, M. & Every, D. (2006) Silencing anti-racist critics: Have accusations of racism become taboo? Paper presented at the New Racisms New Antiracisms Conference, 3-4 November 2006, Sydney.
- Bar Tal, B. (1990). Causes and consequences of delegitimation. *Journal of Social Issues*, 46, 65-81.
- Beauvois, J.L. (1984). *La psychologie quotidienne*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Beauvois, J. L. & Dubois, N. (2001). Normativity and self-presentation: theoretical bases of self-presentation training for evaluation situations. *Journal of Managerial Psychology*, 16 (7), 490-508.
- Berry, J. W. (1997). Immigration, acculturation and adaptation. *Applied Psychology: an international review*, 46 (1), 5-68.
- Berry, J. W. (2001). A psychology of immigration. *Journal of Social Issues*, 57 (3), 615-631.
- Bery, J. W., Phinney, J. S., Sam, D. L. & Vedder, P. (2006). Immigrant Youth: acculturation, identity and adaptation. *Applied Psychology: an intergrative review*, 55 (3), 303-332.
- Billig, M. (1991). *Ideology and Opinions*. London: Sage Publications Ltd.
- Bourhis, R. Y., Moise, L. C., Perrault, S. & Senecal, S. (1997). Towards an Interactive Acculturation Model: a social psychological approach. *International Journal of Psychology*, 32 (6), 369-386.
- Braekwell, G. M. (2001). Social representational constraints upon identity processes. In K. Deaux & G. Philogene (Eds.), *Representations of the Social* (271-284). Oxford: Blackwell.
- Branscombe, N. R., Ellemers, N., Spears, R. & Doosje, B. (1999). The context and content of social identity threat. In N. Ellemers, R. Spears & B. Doosje (Eds.), *Social Identity* (35-58). Oxford: Blackwell.
- Brewer, M. B. (1991). The social self: on being the same and different at the same time. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 17, 475-482.
- Brewer, M. B. & Brown, R. (1998). Intergroup Relations. In D. T. Gilbert, S. T. Fiske

- & G. Lindzey (eds.), *The handbook of social psychology* (554-594). New York: McGraw-Hill.
- Brewer, M. B. & Miller, N. (1996). *Intergroup relations*. Buckingham: Open University Press.
- Chrysochoou, X. (2000). Multicultural Societies: making sense of new environments and identities. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 10, 343-354.
- Chulvi, B. & Perez, J. A. (2003). Ontologisation vs discrimination d'une minorite ethnique (Les Gitans). *Nouvelle Revue de Psychologie Sociale*, 2 (1), 6-15.
- Clemence, A., Devos, T. & Doise, W. (2001). Social representations of human rights violations: further evidence. *Swiss Journal of Psychology*, 60, 89-98.
- Deonchy, J. P. (2003). *Τα Υπέρ-φύσιν ζώα: το νοητικό οικοδόμημα της ανθρώπινης ιδιαιτερότητας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Demoulin, S., Cortes, B. P., Viki, T. G., Rodriquez, A. P., Rodriquez, R. J., Paladino, M. P. & Leyens, J. P. (2007). The role of in-group identification in infra-humanization. *International Journal of Psychology*, 44 (1), 4-11.
- Demoulin, S., Leyens, J. P., Torres, R. Perez, A. R., Paladino, P. M. & Fiske, S. T. (2005). Motivation to support a desired conclusion versus motivation to avoid an undesirable conclusion: the case of infra-humanization. *International Journal of Psychology*, 40 (6), 416-428.
- Demoulin, S., Leyens, J. P. & Yzerbyt, V. (2006). Lay theories of essentialism. *Group Processes & Intergroup Relations*, 9 (1), 25-42.
- Doise, W. (1992). L' ancrage dans les etudes sur les representations sociales. *Bulletin de Psychology*, XLV (405), 189-195.
- Doise, W. (1995). Les relations entre groupes. In S.Moscovici (eds), *Psychologie Sociale*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Doise, W. (2003). Human rights: common meanings and differences in positioning. *Psicologia: Teoria e Pesquisa*, 19 (3), 201-210.
- Doise, W., Spini, D. & Clemence, A. (1999). Human rights studies as social representations in a cross-national context. *European Journal of Social Psychology*, 29, 1-29.
- Doosje, B. E. J., Branscombe, N. R., Spears, R. & Manstead, A. S. R. (2006). Antecedents and consequences of group-based guilt: the effects of in-group identification. *Group Process & Intergroup Relations*, 9 (3), 325-338.

- Dovidio, J. F. & Gaertner, S. L. (1986). *Prejudice, discrimination and racism*. Academic Press: Orlando.
- Echabe, A.E. & Castro, J.L. (1996). Images of immigrants: a study of the xenophobia and permeability of intergroup boundaries. *European Journal of Social Psychology*, 26, 341-352.
- Ethier, K. A. & Deaux, K. (1994). Negotiating social identity when contexts change: Maintaining identification and responding to threat. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 243-251.
- Gaertner, S. L., Dovidio, J. F., Rust, M. C., Banker, B. S., Ward, C., Mottola, G. R. & Houlette, M. (1999). Reducing intergroup bias elements of intergroup cooperation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76, 388-408.
- Goff, P. A., Eberhardt, J. L., Williams, M. J. & Jackson, M. C. (2008). Not yet human: implicit knowledge, historical dehumanization and contemporary consequences. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94 (2), 292-306.
- Gonsalkorale, K., Carlisle, K. & Von Hippel, W. (2007). Intergroup threat increases implicit stereotyping. *International Journal of Psychology and Psychological Therapy*, 7 (2), 189-200.
- Gordon, M. M. (1964). *Assimilation in american life: the role of race, religion and national origins*. New York: Oxford University Press.
- Haslam, N. (2006). Dehumanization: an integrative review. *Personality and Social Psychology Review*, 10 (3), 252-264.
- Haslam, N., Bain, P., Douge, L., Lee, M. & Bastian, B. (2005). More human than you: attributing humanness to self and others. *Journal of Personality and Social Psychology*, 89, 973-950.
- Haslam, N., Rothschild, L. & Ernst, D. (2000). Essentialist Beliefs about Social Categories. *British Journal of Social Psychology*, 39, 113-127.
- Hentges, B. & Cambell, C. (2007). The use of race in social categorization. *American Journal of Psychological Research*, 3 (1), 1-7.
- Hewston, M. & Brown, R. (1986). Contact is not enough: an intergroup perspective on the contact hypothesis. In M. Hewston & R. Brown (Eds.), *Contact and conflict in intergroup encounters* (1-44). Oxford: Blackwell.
- Hogg, M. A. & Abrams, D. (1999). Social Identity and Social Cognition: historical background and current trends. In D. Abrams & M. A. Hogg (eds), *Social Identity and Social Cognition* (1-25). Oxford: Blackwell Publishers.

- Ιατρίδης, Τ. & Χρυσόχου, Ξ. (2008). Μετανάστευση και δικαιώματα του πολίτη σε δύο πλαίσια αναφοράς: εργασιακές σχέσεις και εθνική κουλτούρα. Στο Τ. Καβουνίδη, Β. Καρύδης, Η. Νικολακοπούλου-Σταφάνου & Μ. Γ. Λ. Στυλιανίδου (εκδ.), *Μετανάστευση στην Ελλάδα: εμπειρίες-πολιτικές-προοπτικές (Τόμος Β)*. Αθήνα: ΙΜΕΠΟ.
- Leyens, J. P., Cortes, B., Demoulin, S., Dovidio, J. F., Fiske, S. T., Gaunt, R., Paladino, M. P., Rodriguez-Perz, A., Rodriguez-Torres, R. & Vaes, J. (2003). Emotional prejudice, essentialism and nationalism: the 2000 Tajfel Lecture. *European Journal of Social Psychology*, 33, 703-717.
- Leyens, J. P., Demoulin, S., Vaes, J., Gaunt, R. & Paladino, M. P. (2007). Infrahumanization: the wall of group differences. *Social Issues and Policy Review*, 1 (1), 139-172.
- Lickel, B., Hamilton, D. L., Wieszorkowska, G., Lewis, A., Sherman, S. J. & Uhles, A. N. (2000). Varieties of Groups and the perception of group entitativity. *B. Journal of Personality and Social Psychology*, 78, 223-246.
- Mlicki, P. P. & Ellemers, N. (1996). Being different or being better? National stereotypes and identification of Polish and Dutch students. *European Journal of Social Psychology*, 26, 97-114.
- Moghaddam, E. & Vuksanovic, V. (1990). Attitudes and behavior towards human rights across different contexts: the role of right-wing authoritarianism, political ideology and religiosity. *International Journal of Psychology*, 25, 455-474.
- Moscovici, S. (1961/76). *La psychanalyse, son image et son public*. Paris: Press Universitaires de France.
- Moscovici, S. (1988). Notes towards a description of social representations. *European Journal of Social Psychology*, 18, 211-250.
- Moscovici, S & Perez, J. A. (2007). A study of minorities as victims. *European Journal of Social Psychology*, 37, 725-746.
- Navas, M., Rohas, A. J., Garcia, M. & Pumares, P. (2007). Acculturation strategies and attitudes according to the Relative Acculturation Extended Model (RAEM): the perspectives of natives versus immigrants. *International Journal of Intercultural Relations*, 31, 67-86.
- Παπαστάμου, Σ. και Προδρομίτης, Γ. (2003). *Τρομοκρατία και εξουσία: ο αντί-λογος της συνεκτικότητας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

- Perez, J.A., Moscovici, S. & Chulvi, B. (2002). Natura y cultura como principio de clasificacion social: anclaje de representaciones sociales sobre minorias etnicas. *Revista de Psicologia Social*, 15, 21-34.
- Perez, J.A., Moscovici, S. & Chulvi, B. (2007). The taboo against group contact: hypothesis of Gypsy ontologization. *British Journal of Social Psychology*, 46(2), 249-272.
- Pettigrew, T. F. (2008). Discussion: intergroup relationship, Intergroup Prejudice: its causes and cures. *Actualidades en Psicologia*, 22, 115-124.
- Pettigrew, T. F. & Meertens, R. W. (1995). Sabtle and Blatant Prejudice in Western Europe. *European Journal of Social Psychology*, 57, 57-75.
- Powel, A. A., Branscombe, N. R. & Schmitt, M. T. (2005). Inequality as ingroup privilege or outgroup disadvantage: the impact of group focus on collective guilt and interracial attitudes. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 31, 508-521.
- Richesson. J. A. & Nussbaum, R. J. (2004). The impact of multiculturalism versus color-blindness on racial bias. *Journal of Experimental Social Psychology*, 40, 417-423.
- Rodriguez-Torres, R., Leyens, J. P., Perez, A. R., Rodriquez, V. B., Castillo, M. Q., Demoulin S. & Cortes, B. (2005). The lay distinction between primary and secondary emotions: a spontaneous categorization? *International Journal of Psychology*, 40 (2), 100-107.
- Roncarati, A., Perez, J. A., Ravenna, M. & Navarro-Pertusa, E. (2009). Mixing against cultura vs mixing against nature: ontologizations of prohibited interethnic relations. *International Journal of Psychology*, 44 (1), 12-19.
- Sherif, M., White, B. J., Hood, W.R. & Sherif, C. W. (1954). *Study of Positive and Negative Intergroup Attitudes between Experimentally Produced Groups: Robbers Cave Study*. Norman: University of Oklahoma.
- Spini, D. & Doise, W. (1998). Organizing principles of involvement in human rights and their social anchoring in value priorities. *European Journal of Social Psychology*, 28, 603-622.
- Staerkle, C., Clemence, A. & Doise, W. (1998). Representation of human rights across different national contexts: the role of democratic and non-democratic populations and governments. *European Journal of Social Psychology*, 28, 207-226.

- Stangor, C. (2004). *Social Groups in Action and Interaction*. New York: Psychology Press.
- Tajfel, H. (1978). *Differentiation between social groups: studies in the social psychology of intergroups relations*. London: Academic Press.
- Tajfel, H., Billig, M. Bundy, R. P. & Flament, C. (1971). Social Categorization and Intergroup Behaviour. *European Journal of Social Psychology*, 1, 149-177.
- Tajfel, H. & Turner, J. (1979). An Integrative Theory of Intergroup Conflict. In W. J. Austin & S. Worchel (eds.). *Social Psychology of Intergroup Relations*. Monterey, Ca: Brooks/COLE.
- Turner, J. C., Hogg, M. A., Oakes, P. J., Reicher, S. D. & Wetherell, M. S. (1987). *Rediscovering the social group: a self-categorization theory*. Oxford: Blackwell.
- Turner, J. C. & Oakes, P. J. (1989), Self-categorization theory and Social Influence. In P. B Paulus (ed.), *The Psychology of Group Influence (233-275)*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Vaes, J. Paladino, M. P., Castilli, L., Leyens, J. P. & Giovanazzi, A. (2003). On the behavioral consequences of infrahumanization: the implicit role of uniquely human emotions in intergroup relations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 85 (6), 1016-1034.
- Vala, J., Lopes, D., Lima, M. & Brito, R. (2002). Cultural differences and heteroethnicization in Portugal: the perceptions of White and Black people. *Portuguese Journal of Social Sciences*, 1 (2) 111-128.
- Vala, J., Pereira, C. & Costa-Lopes, R. (2008). Is the attribution of cultural differences to minorities an expression of racial prejudice? *International Journal of Psychology*, 43 (1), 20-28.
- Van Bavel, J. J. & Cunningham, W. A. (2009). Self-categorization with a novel mixed-race group moderates automatic social and racial biases. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 35, 321-335.
- Van Dijk, T. A. (1993). Introduction: The reality of racism. In T. A. Van Dijk (ed.), *Elite Discourse and Racism*. Newbury Park, CA: Sage.
- Van Oudenhoven, J. P., Prins, K. & Buum, B. P. (1998). Attitudes of minority and majority members towards adaptation of immigrants. *European Journal of Social Psychology*, 28, 995-1013.
- Wolsko, C., Park, B., Judd, C. M. & Wittenbrink, B. (2000). Framing interethnic

ideology: effects of multicultural and color-blind perspectives on judgements of groups and individuals. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78 (4), 635-654.

Χρυσόχου, Ξ. (2005). *Πολυπολιτισμική πραγματικότητα: οι κοινωνιοψυχολογικοί προσδιορισμοί της πολιτισμικής ταυτότητας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Zagefka, H. & Brown, R. (2002). The relationship between acculturation strategies and relative fit and intergroup relations: immigrant-majority relations in Germany. *European Journal of Social Psychology*, 32, 171-188.

Zhong, C.B., Phillips, K. W., Leonardelli, G. J. & Galinsky, A. D. (2008). Negational categorization and intergroup behavior. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 34, 793-806.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Πίνακας 1. Μέσοι όροι των απαντήσεων των υποκειμένων στις κλίμακες μέτρησης της ανθρώπινης και της ζωικής ταυτότητας της προέρευνας, στα χαρακτηριστικά που διαφοροποιούν τον άνθρωπο από τα ζώα

	Ανθρώπινη ταυτότητα	Ζωική ταυτότητα	t
Ρατσισμός	3,75	2,58	3,192** (df=42,79)
Υποκρισία	3,61	2,15	4,808*** (df=52)
Θρασύτητα	3,64	2,77	2,706** (df=52)
Εγωισμός	3,75	2,65	5,399*** (df=52)
Έλλειψη ανοχής	3,36	2,42	3,027** (df=52)
Ένστικτο	3,61	4,31	-2,183* (df=52)

*p<0,05, **p<0,01, *** p<0,001

Πίνακας 2. Ορθογωνική μήτρα φόρτωσης παραγόντων για τα 8 ανθρώπινα δικαιώματα σχετικά με τους Αλβανούς

Ανθρώπινα δικαιώματα	1	2	3
Να χρησιμοποιεί αποτελεσματικά ένδικα μέσα για την υπεράσπισή του (νομική προστασία)	,764	,287	,297
Να έχει ιατροφαρμακευτική περίθαλψη (ιατροφαρμακευτική περίθαλψη)	,800	,301	,122
Να προστατεύεται από το νόμο, εναντίον κάποιας επίθεσης εις βάρος του (υπεράσπιση από επίθεση)	,720	,151	,210
Να συμμετέχει σε κάποιο εργατικό σωματείο (συμμετοχή σε εργατικό σωματείο)	,310	,807	-,027
Να εκφράζεται ελεύθερα (ελευθερία έκφρασης)	,256	,681	,348
Να ιδρύει μια εταιρεία (ίδρυση εταιρείας)	,169	,658	,380
Να κυκλοφορεί ελεύθερα και να επιλέγει τον τόπο διαμονής του (επιλογή τόπου διαμονής)	,152	,299	,790
Να ζητά και να του παρέχεται άσυλο (άσυλο)	,301	,077	,787

Πίνακας 3. Ορθογωνική μήτρα φόρτωσης παραγόντων για τα 8 ανθρώπινα δικαιώματα σχετικά με τους Πακιστανούς

Ανθρώπινα δικαιώματα	1	2	3
Να χρησιμοποιεί αποτελεσματικά ένδικα μέσα για την υπεράσπισή του (νομική προστασία)	,706	,331	,158
Να έχει ιατροφαρμακευτική περίθαλψη (ιατροφαρμακευτική περίθαλψη)	,656	,559	-,047
Να προστατεύεται από το νόμο, εναντίον κάποιας επίθεσης εις βάρος του (υπεράσπιση από επίθεση)	,659	,073	,240
Να συμμετέχει σε κάποιο εργατικό σωματείο (συμμετοχή σε εργατικό σωματείο)	,226	,851	,015
Να εκφράζεται ελεύθερα (ελευθερία έκφρασης)	,409	,572	,404
Να ιδρύει μια εταιρεία (ίδρυση εταιρείας)	-,039	,590	,639
Να κυκλοφορεί ελεύθερα και να επιλέγει τον τόπο διαμονής του (επιλογή τόπου διαμονής)	,213	,030	,835
Να ζητά και να του παρέχεται άσυλο (άσυλο)	,531	,032	5,78

Πίνακας 4. *Ορθογωνική μήτρα φόρτωσης παραγόντων για τα 6 στοιχεία της κουλτούρας για τις εκτιμώμενες συμπεριφορές διατήρησης της κουλτούρας καταγωγής ανά εθνική ομάδα*

	Αλβανοί		Πακιστανοί	
	Παράγοντας 1	Παράγοντας 2	Παράγοντας 1	Παράγοντας 2
Πολιτική	,724	,175	,774	,041
Εργασία	,834	,065	,790	,159
Οικονομία	,783	,173	,798	,127
Θρησκευτικές πεποιθήσεις	,168	,704	,087	,828
Τρόπος σκέψης	,082	,866	,057	,850
κοινωνικές σχέσεις	,153	,759	,201	,798

Πίνακας 5. *Ορθογωνική μήτρα φόρτωσης παραγόντων για τα 6 στοιχεία της κουλτούρας για τις εκτιμώμενες συμπεριφορές υιοθέτησης της ελληνικής κουλτούρας ανά εθνική ομάδα*

	Αλβανοί	Πακιστανοί
--	---------	------------

	<u>Παράγοντας 1</u>	<u>Παράγοντας 2</u>	<u>Παράγοντας 1</u>	<u>Παράγοντας 2</u>
Πολιτική	,663	,283	,656	,050
Εργασία	,849	-,054	,741	-,051
Οικονομία	,597	,323	,710	,292
Θρησκευτικές πεποιθήσεις	,270	,695	,115	,745
Τρόπος σκέψης	,110	,875	,100	,882
κοινωνικές σχέσεις	,124	,816	,024	,811

Πίνακας 6. Ορθογωνική μήτρα φόρτωσης παραγόντων για τα 6 στοιχεία της κουλτούρας για τις επιθυμητές συμπεριφορές διατήρησης της κουλτούρας καταγωγής ανά εθνική ομάδα

	<u>Αλβανοί</u>		<u>Πακιστανοί</u>	
	<u>Παράγοντας 1</u>	<u>Παράγοντας 2</u>	<u>Παράγοντας 1</u>	<u>Παράγοντας 2</u>
Πολιτική	,677	,333	,701	,213
Εργασία	,890	,176	,796	,264
Οικονομία	,822	,245	,818	,193
Θρησκευτικές πεποιθήσεις	,166	,842	,086	,867
Τρόπος σκέψης	,368	,804	,367	,782
κοινωνικές σχέσεις	,257	,832	,371	,723

Πίνακας 7. Ορθογωνική μήτρα φόρτωσης παραγόντων για τα 6 στοιχεία της κουλτούρας για τις επιθυμητές συμπεριφορές υιοθέτησης της ελληνικής κουλτούρας ανά εθνική ομάδα

	<u>Αλβανοί</u>		<u>Πακιστανοί</u>	
	<u>Παράγοντας 1</u>	<u>Παράγοντας 2</u>	<u>Παράγοντας 1</u>	<u>Παράγοντας 2</u>
Πολιτική	,776	,167	,790	,159
Εργασία	,858	,061	,856	,056
Οικονομία	,755	,252	,728	,267
Θρησκευτικές	,204	,731	,139	,713

πεποιθήσεις				
Τρόπος σκέψης	,173	,899	,161	,870
κοινωνικές	,094	,785	,138	,731
σχέσεις				

Πίνακας 8. Ποσοστό της συνολικής διακύμανσης που ερμηνεύει κάθε παράγοντας σε κάθε ερώτηση των στρατηγικών επιπολιτισμοποίησης, ανά εθνική ομάδα

	Αλβανοί		Πακιστανοί	
	Παράγοντας 1	Παράγοντας 2	Παράγοντας 1	Παράγοντας 2
Εκτιμώμενες συμπεριφορές διατήρησης κουλτούρας	32%	31%	32%	35%
Εκτιμώμενες συμπεριφορές υιοθέτησης ελληνικής κουλτούρας	27%	35%	25%	35%
Επιθυμητές συμπεριφορές διατήρησης κουλτούρας	36%	37%	35%	34%
Επιθυμητές συμπεριφορές υιοθέτησης ελληνικής κουλτούρας	33%	34%	33%	32%

Πίνακας 9. Δέκτες αξιοπιστίας, Cronbach α , για κάθε παράγοντα σε κάθε ερώτηση των στρατηγικών επιπολιτισμοποίησης, ανά εθνική ομάδα

	Αλβανοί		Πακιστανοί	
	Παράγοντας 1	Παράγοντας 2	Παράγοντας 1	Παράγοντας 2
Εκτιμώμενες συμπεριφορές διατήρησης κουλτούρας	0,704	0,695	0,709	0,775
Εκτιμώμενες συμπεριφορές υιοθέτησης ελληνικής κουλτούρας	0,571	0,753	0,502	0,758
Επιθυμητές συμπεριφορές διατήρησης κουλτούρας	0,791	0,830	0,735	0,782
Επιθυμητές συμπεριφορές υιοθέτησης ελληνικής κουλτούρας	0,744	0,752	0,735	0,687

Το Ερωτηματολόγιο της Έρευνας

Το ερωτηματολόγιο που ακολουθεί αποτελεί μέρος έρευνας που διεξάγεται στα πλαίσια διπλωματικής εργασίας για το Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Οργανωτική και Οικονομική Ψυχολογία» του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών. Για το σκοπό αυτό, παρακαλείστε να απαντήσετε αυθόρμητα σε όλες τις ερωτήσεις, με τη σειρά που εμφανίζονται στο ερωτηματολόγιο. Η συμπλήρωση του ερωτηματολογίου είναι ανώνυμη και οι απαντήσεις θα χρησιμοποιηθούν μόνο για στατιστική ανάλυση.

Συνθήκη Διαχωρισμού

Από πρόσφατες έρευνες προκύπτει ότι στην Ελλάδα επικρατεί αυτό που οι επιστήμονες αποκαλούν διαχωρισμό των μεταναστών: Οι περισσότεροι μετανάστες πιστεύουν ότι δεν πρέπει να έρχονται σε επαφή με τους Έλληνες αλλά να διατηρήσουν την εθνική τους ταυτότητα.

Εσείς πόσο θεωρείτε ότι προσπαθούν να το κάνουν αυτό οι μετανάστες (να μην έρχονται σε επαφή με τους Έλληνες αλλά να διατηρήσουν την εθνική τους ταυτότητα) σε καθέναν από τους παρακάτω τομείς;

Συμπληρώστε έναν αριθμό από το 1 έως το 5, όπου:

1: καθόλου,   2: λίγο,   3 : αρκετά,   4:πολύ
5:πάρα πολύ

ΤΟΜΕΙΣ	
Πολιτική	
Εργασία	
Οικονομία (Καταναλωτικές συνήθειες και διαχείριση οικονομικών)	
Θρησκευτικές πεποιθήσεις και πρακτικές	
Τρόπος σκέψης (αξίες και αρχές)	
Κοινωνικές σχέσεις και φιλίες	

Συνθήκη Πολυπολιτισμικότητας

Από πρόσφατες έρευνες προκύπτει ότι στην Ελλάδα επικρατεί αυτό που οι επιστήμονες αποκαλούν πολυπολιτισμικότητα: Οι περισσότεροι μετανάστες πιστεύουν ότι πρέπει να έρχονται σε επαφή με τους Έλληνες αλλά και να διατηρήσουν την εθνική τους ταυτότητα.

Εσείς πόσο θεωρείτε ότι προσπαθούν να το κάνουν αυτό οι μετανάστες (να έρχονται σε επαφή με τους Έλληνες και ταυτόχρονα να διατηρούν την ταυτότητά τους) σε καθέναν από τους παρακάτω τομείς;

Συμπληρώστε έναν αριθμό από το 1 έως το 5, όπου:

1: καθόλου,   2: λίγο,   3 : αρκετά,   4:πολύ
5:πάρα πολύ

ΤΟΜΕΙΣ	
Πολιτική	
Εργασία	
Οικονομία (Καταναλωτικές συνήθειες και διαχείριση οικονομικών)	
Θρησκευτικές πεποιθήσεις και πρακτικές	
Τρόπος σκέψης (αξίες και αρχές)	
Κοινωνικές σχέσεις και φιλίες	

Συνθήκη Αφομοίωσης

Από πρόσφατες έρευνες προκύπτει ότι στην Ελλάδα επικρατεί αυτό που οι επιστήμονες αποκαλούν αφομοίωση των μεταναστών: Οι περισσότεροι μετανάστες πιστεύουν ότι πρέπει να έρχονται σε επαφή με τους Έλληνες, χωρίς να διατηρήσουν την εθνική τους ταυτότητα.

Εσείς πόσο θεωρείτε ότι προσπαθούν να το κάνουν αυτό οι μετανάστες (να έρχονται σε επαφή με τους Έλληνες και να μη διατηρήσουν την εθνική τους ταυτότητα) σε καθέναν από τους παρακάτω τομείς;

Συμπληρώστε έναν αριθμό από το 1 έως το 5, όπου:

1: καθόλου,   2: λίγο,   3 : αρκετά,   4:πολύ
5:πάρα πολύ

ΤΟΜΕΙΣ	
Πολιτική	
Εργασία	
Οικονομία (Καταναλωτικές συνήθειες και διαχείριση οικονομικών)	
Θρησκευτικές πεποιθήσεις και πρακτικές	
Τρόπος σκέψης (αξίες και αρχές)	
Κοινωνικές σχέσεις και φιλίες	

Συνθήκη Διάχυσης

Από πρόσφατες έρευνες προκύπτει ότι στην Ελλάδα επικρατεί αυτό που οι επιστήμονες αποκαλούν διάχυση των μεταναστών: Οι περισσότεροι μετανάστες πιστεύουν ότι δεν πρέπει να διατηρήσουν την εθνική τους ταυτότητα αλλά να σκέφτεται και να φέρεται ο καθένας ως άτομο.

Εσείς πόσο θεωρείτε ότι προσπαθούν να το κάνουν αυτό οι μετανάστες (να μη διατηρήσουν την εθνική τους ταυτότητα αλλά να σκέφτεται και να φέρεται ο καθένας ως άτομο) σε καθέναν από τους παρακάτω τομείς;

Συμπληρώστε έναν αριθμό από το 1 έως το 5, όπου:

1: καθόλου,   2: λίγο,   3 : αρκετά,   4:πολύ,
5:πάρα πολύ

ΤΟΜΕΙΣ	
Πολιτική	
Εργασία	
Οικονομία (Καταναλωτικές συνήθειες και διαχείριση οικονομικών)	
Θρησκευτικές πεποιθήσεις και πρακτικές	
Τρόπος σκέψης (αξίες και αρχές)	
Κοινωνικές σχέσεις και φιλίες	

Κλίμακα Μέτρησης της Οντολογικής Διαφοροποίησης

Στον παρακάτω πίνακα απεικονίζονται κάποια χαρακτηριστικά και κάποιοι λαοί. Παρακαλούμε να υποδείξετε σε ποιο βαθμό πιστεύετε ότι το κάθε χαρακτηριστικό αντιπροσωπεύει τον κάθε λαό, συμπληρώνοντας έναν αριθμό από το 1 έως το 5, όπου:

1: καθόλου   2: λίγο   3 : αρκετά   4:πολύ

5:πάρα πολύ

ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ	Αλβανοί	Πακιστανοί
Ανοχή		
Εξυπνάδα		
Πίστη		
Συναισθηματικότητα		
Στοργή		
Ελευθερία		
Ρατσισμός		
Υποκρισία		
Εγωισμός		
Έλλειψη ανοχής		
Βιαιότητα		
Ένστικτο		
Αυθορητισμός		
Θρασύτητα		
Αγριότητα		
Έλλειψη καλλιέργειας		

Κλίμακα Μέτρησης της Θυματοποίησης

Πόσο δύσκολο ή εύκολο θεωρείτε ότι είναι για τους Αλβανούς και Πακιστανούς μετανάστες που ζουν στην Ελλάδα να ασκήσουν τα δικαιώματα που περιγράφονται παρακάτω:

Επιλέξτε για κάθε εθνική ομάδα μεταναστών έναν αριθμό από το 1 έως το 5, όπου:

1:πολύ δύσκολο   2:μάλλον δύσκολο   3 : ούτε δύσκολο ούτε εύκολο   4:μάλλον εύκολο   5:εύκολο

ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ	ΑΛΒΑΝΟΙ	ΠΑΚΙΣΤΑΝΟΙ
Να χρησιμοποιεί αποτελεσματικά ένδικα μέσα για την υπεράσπισή του.		
Να κυκλοφορεί ελεύθερα και να εκλέγει τον τόπο διαμονής του.		
Να ζητά και να του παρέχεται άσυλο.		
Να ιδρύει μία εταιρεία.		
Να εκφράζεται ελεύθερα.		
Να συμμετέχει σε κάποιο εργατικό σωματείο.		
Να έχει ιατροφαρμακευτική περίθαλψη.		
Να προστατεύεται από το νόμο εναντίον κάποιας επίθεσης εις βάρος του.		

Κλίμακα Μέτρησης των Στρατηγικών Επιπολιτισμοποίησης

Παρακαλούμε απαντήστε στις παρακάτω ερωτήσεις συμπληρώνοντας για κάθε εθνική μειονότητα έναν αριθμό από το 1 έως το 5, όπου:

1: καθόλου   2: λίγο   3 : αρκετά   4:πολύ
5:πάρα πολύ

1. Σε ποιο βαθμό θεωρείτε ότι κάθε εθνική ομάδα μεταναστών διατηρεί την κουλτούρα της χώρας προέλευσής της σε καθένα από τους παρακάτω τομείς;

ΤΟΜΕΙΣ	ΑΛΒΑΝΟΙ	ΠΑΚΙΣΤΑΝΟΙ
Πολιτική		
Εργασία		
Οικονομία (Καταναλωτικές συνήθειες και διαχείριση οικονομικών)		
Θρησκευτικές πεποιθήσεις και πρακτικές		
Τρόπος σκέψης (αξίες και αρχές)		
Κοινωνικές σχέσεις και φιλίες		

2. Σε ποιο βαθμό θεωρείτε ότι κάθε εθνική ομάδα μεταναστών υιοθετεί την Ελληνική κουλτούρα σε καθένα από τους παρακάτω τομείς;

ΤΟΜΕΙΣ	ΑΛΒΑΝΟΙ	ΠΑΚΙΣΤΑΝΟΙ
Πολιτική		
Εργασία		
Οικονομία (Καταναλωτικές συνήθειες και		

διαχείριση οικονομικών)		
Θρησκευτικές πεποιθήσεις και πρακτικές		
Τρόπος σκέψης (αξίες και αρχές)		
Κοινωνικές σχέσεις και φιλίες		

3. Σε ποιο βαθμό θα θέλατε η κάθε εθνική ομάδα μεταναστών να διατηρήσει την κουλτούρα της χώρας προέλευσής της σε καθένα από τους παρακάτω τομείς;

ΤΟΜΕΙΣ	ΑΛΒΑΝΟΙ	ΠΑΚΙΣΤΑΝΟΙ
Πολιτική		
Εργασία		
Οικονομία (Καταναλωτικές συνήθειες και διαχείριση οικονομικών)		
Θρησκευτικές πεποιθήσεις και πρακτικές		
Τρόπος σκέψης (αξίες και αρχές)		
Κοινωνικές σχέσεις και φιλίες		

4. Σε ποιο βαθμό θα θέλατε η κάθε εθνική ομάδα μεταναστών να υιοθετήσει την ελληνική κουλτούρα σε καθένα από τους παρακάτω τομείς;

ΤΟΜΕΙΣ	ΑΛΒΑΝΟΙ	ΠΑΚΙΣΤΑΝΟΙ

Πολιτική		
Εργασία		
Οικονομία (Καταναλωτικές συνήθειες και διαχείριση οικονομικών)		
Θρησκευτικές πεποιθήσεις και πρακτικές		
Τρόπος σκέψης (αξίες και αρχές)		
Κοινωνικές σχέσεις και φιλίες		